

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Bijzonder bestraft: context, analyse en waardering van de bijzondere rechtspraak door de Kamer Groningen van het Bijzonder Gerechtshof Leeuwarden en van cassaties in Groningse zaken

Meiboom, W.E.

Citation

Meiboom, W. E. (2016, June 8). *Bijzonder bestraft: context, analyse en waardering van de bijzondere rechtspraak door de Kamer Groningen van het Bijzonder Gerechtshof Leeuwarden en van cassaties in Groningse zaken*. s.n., S.l. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/40130>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/40130>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/40130> holds various files of this Leiden University dissertation

Author: Meiboom, W.E.

Title: Bijzonder bestraft : context, analyse en waardering van de bijzondere rechtspraak door de Kamer Groningen van het Bijzonder Gerechtshof Leeuwarden en van cassaties in Groningse zaken

Issue Date: 2016-06-08

HOOFDSTUK 3

DE ACTOREN IN DE BIJZONDERE RECHTSPLEGING

3.1 De bijzondere strafrechtsketen

3.1.1 Inleiding

Opsporing, arrestatie, bewaring, internering en het verhoren van ‘politieke delinquenten’ in de bijzondere rechtspleging weken op veel punten af van opsporing, arrestatie, bewaring en het verhoren van verdachten in de commune strafrechtspleging. Hetzelfde gold voor de verschillende vormen van behandeling in de bijzondere rechtspleging, gratie, voorwaardelijke invrijheidstelling, herziening, verzet en het terugkrijgen van rechten.

Om inzicht te krijgen in deze verschillen is in de eerste plaats een bijzondere strafrechtsketen in kaart gebracht, op basis van de bijzondere wetsbesluiten en de aanvullingen hierop. Aansluitend is een overzicht opgesteld van de verschillen tussen de bijzondere strafrechtsketen en de commune strafrechtsketen.

3.1.2 Uitwerking van de bijzondere strafrechtsketen

Opsporing van

1. Alle ‘politieke delinquenten’

Door het Militair Gezag²⁹⁹; de Binnenlandse Strijdkrachten³⁰⁰; de Politieke Opsporingsdienst; de Politieke Rechercheafdeling³⁰¹ en individuele burgers en groepen burgers.³⁰²

2. Oorlogsmisdadigers

Door the Netherlands War Crimes Commission (NWCC)³⁰³, de Nederlandse Commissie Opsporing Oorlogsmisdadigers (NCO)³⁰⁴ en het Bureau Opsporing Oorlogsmisdadigers (BOOM).³⁰⁵

3. Hooggeplaatste functionarissen tijdens de oorlog voor achterhalen geroofde kunstschaten,

4. Geroofde kostbaarheden en geroofd kapitaal

Door de Canadese Field Security Service.³⁰⁶

5. Personen die mogelijk een rol zouden kunnen spelen bij pro-Duitse terroristische aanslagen en activiteiten

Door de Canadese Field Security Service³⁰⁷ of het Bureau Nationale Veiligheid.³⁰⁸

De arrestatie van

1. Alle ‘politieke delinquenten’ en oorlogsmisdadigers

Door het Militair Gezag, de Binnenlandse Strijdkrachten, de Politieke Opsporingsdienst, of de Politieke Rechercheafdeling.^{309 310}

2. Hooggeplaatste functionarissen tijdens de oorlog voor achterhalen geroofde kunstschaten, geroofde kostbaarheden en geroofd kapitaal

Door de Canadese Field Security Service of het Bureau Nationale Veiligheid en diens opvolger de Binnenlandse Veiligheidsdienst³¹¹

3. Personen die mogelijk een rol zouden kunnen spelen bij pro-Duitse terroristische aanslagen en activiteiten

²⁹⁹ Op grond van Besluit D16, art. 16.

³⁰⁰ Op grond van MG, Algemene lastgeving van 4 oktober 1944 houdende het Besluit dat de B.S. uitsluitend bevoegd was diegenen te arresteren die voor de militaire operaties geacht konden worden gevaarlijk te zijn.

³⁰¹ Op grond van Beschikking van de minister van Justitie van 31 januari 1946, nr. 03915 tot het instellen van Politieke Rechercheafdeling (PRA), Nederlandse Staatscourant, 8 maart 1946 nr. 48.

³⁰² Zonder enige juridische grond, zie bijvoorbeeld Archief CABR, inv. nr. 392.

³⁰³ Op grond van Archief AOK, inv. nr. 2180, 469/G 92 (b), bij GB 374/44 en bij GB 660/44. ministerieel Besluit van 1 maart 1944.

³⁰⁴ Op grond van Koninklijk Besluit van 10 september 1945, nummer 47.

³⁰⁵ Op grond van F85, Besluit Opsporing Oorlogsmisdrijven (Stbl. F. 85), art. 6.

³⁰⁶ Op grond van de Overeenkomst tussen de Verenigde Staten van Amerika en het Koninkrijk der Nederlanden betreffende burgerlijk bestuur en rechtsmacht op Nederlandsch grondgebied bevrijd door een Geallieerde expeditiemacht; Londen, 16 mei 1944 (Vol. 132 UNTS 1952, No. 440).

³⁰⁷ Archief CABR, inv. nr. 87558, 87564, 75061.

³⁰⁸ Op grond van het Instellingsbesluit Bureau Nationale Veiligheid, op 29 mei 1945.

³⁰⁹ Op grond van Besluit D16, art. 16; MG, Algemene lastgeving nr. van 18 oktober 1944 houdende wijziging van het arrestatiebesluit van 12 september 1944.

³¹⁰ Op grond van Beschikking van de minister van Justitie van 31 januari 1946, nr. 03915 tot het instellen van Politieke Rechercheafdeling (PRA), Nederlandse Staatscourant, 8 maart 1946 nr. 48.

³¹¹ Archief CABR, inv. nr. 87558, 87564, 75061.

Door de Canadese Field Security Service³¹² of het Bureau Nationale Veiligheid en diens opvolger de Binnenlandse Veiligheidsdienst.³¹³

Bewaring en internering van

1. Alle 'politieke delinquenten' exclusief de personen gearresteerd door de Canadese Field Security Service en Bureau Nationale Veiligheid

Onder gezag van het Militair Gezag, later het Directoraat-Generaal voor de bijzondere rechtspleging.³¹⁴

2. Hooggeplaatste functionarissen tijdens de oorlog voor achterhalen geroofde kunstschaten, geroofde kostbaarheden en geroofd kapitaal

Onder gezag van de Canadese Geallieerden

3. Subversieve personen die mogelijk een rol zouden kunnen spelen bij pro-Duitse terroristische aanslagen en activiteiten

Onder gezag van de Canadese Geallieerden, of onder gezag van het Bureau Nationale Veiligheid.

Het verhoren van

1. Alle 'politieke delinquenten', inclusief de gearresteerde oorlogsmisdadigers

Door het Militair Gezag; de Binnenlandse Strijdkrachten; de Politieke Opsporingsdienst of de Politieke Recherche Afdeling.³¹⁵

2. Hooggeplaatste functionarissen tijdens de oorlog voor achterhalen geroofde kunstschaten, geroofde kostbaarheden en geroofd kapitaal

Door de Canadese Field Security Service.

3. Subversieve personen die mogelijk een rol zouden kunnen spelen bij pro-Duitse terroristische aanslagen en activiteiten

Door de Canadese Field Security Service of Bureau Nationale Veiligheid.

De verschillende vormen van afhandeling van zaken van 'politieke delinquenten'

Berechting door een van de Kamers van de Bijzondere Gerechtshoven

1. De advocaten-fiscaal in iedere Kamer stelde de tenlastelegging en de bijbehorende vordering op en hielden een requisitoir.
2. De *verplichte* raadsman voerde verweren aan, overlegde pleitnota's en verdedigde de cliënt tijdens de zitting.
3. Een Kamer van een Bijzonder Gerechtshof moest tijdens de zitting bestaan uit een voorzitter en vier leden: twee raadsheren en twee militaire raadsheren (na Wet H206 een voorzitter en twee leden, van wie één een militair raadsheer moest zijn). Tot de competentie van een Kamer behoorde
4. De Berechting van:
 - a. Personen verdacht van oorlogsgerelateerde misdrijven
 - b. Oorlogsmisdadigers
5. Een Kamer sprak een sententie uit op basis van de tenlastelegging, het requisitoir, de bewijsmiddelen, de pleitnota, de aangevoerde verweren en de eigen overtuiging.
6. Mogelijke beslissing:
 - a. Vrijspraak/ontslag van rechtsvervolgning
 - b. Gevangenisstraf van 1 dag tot 20 jaar
 - c. Levenslang
 - d. Doodstraf
7. Motivering sententie en strafmaat
8. Mogelijke bijkomende straffen:
 - a. Ontzetting van het actief en passief kiesrecht
 - b. Ontzetting op Ambten te berkliden
 - c. Ontzetting op bij de Krijgsmacht te dienen
 - d. Ontzetting uit beroepen of groepen van beroepen³¹⁶
 - e. Daarnaast werd verstaan het verlies Nederlandse nationaliteit op grond van artikel 7 lid 4 Wet op het Nederlanderschap bij vrijwillig in vreemde krijgsmacht of staatsdienst treden.

³¹² Archief CABR, inv. nr. 87558, 87564, 75061.

³¹³ Op grond van het Instellingsbesluit Bureau Nationale Veiligheid van 29 mei 1945.

³¹⁴ Besluit F280, art 12-13.

³¹⁵ Besluit F280, art. 1.

³¹⁶ Tribunaalbesluit., art 1, onder 1,2,3.

- 9 Er was geen recht op hoger beroep, alleen cassatie van de sententie was mogelijk.
- 10 Na berechting door een Kamer was tot juli 1947 alleen cassatie mogelijk, indien hiervoor toestemming gegeven was in de sententie.³¹⁷ Na juli 1947 was bij opgelegde straffen hoger dan zes jaar cassatie zonder toestemming mogelijk. Voor cassatie bij straffen onder de zes jaar moest ook na juli 1947 nog toestemming gegeven worden in de sententie van de Kamers van de Bijzondere Gerechtshoven.³¹⁸

Cassatie van sententies bij de Bijzondere Raad van Cassatie

1. Advies over cassatieverzoek in een conclusie door procureur-fiscaal of advocaat-fiscaal
2. Pleitnota, bevattende de cassatiemiddelen en verweren door de verdediging
3. Rapportage door raadsheer-rapporteur over de zaak
4. Besluit op cassatieverzoek, indien nodig na schorsing voor een opdracht tot onderzoek geestesvermogens van verdachte
5. Mogelijke uitspraken:
 - a. Beroep verwerpen
 - b. Sententie vernietigen, wegens verkeerde toepassing der wet, verzuim van vormen, of de oplegging van een straf of maatregel, welke niet geacht kan worden te beantwoorden aan de ernst van het misdrijf, de omstandigheden waaronder het is begaan, of den persoon of de persoonlijke omstandigheden van den veroordeelde³¹⁹; met strafverhoging of met strafverlaging.
 - c. Verwijzing naar een ander Bijzonder Gerechtshof
 - d. Terug verwijzing naar de Kamer die de sententie had uitgesproken om opnieuw te berechten met inachtneming van de opmerkingen van de Bijzondere Raad van Cassatie
 - e. Niet ontvankelijk verklaren procureur-fiscaal/advocaat-fiscaal
 - f. Opleggen tbr
 - g. Onmiddellijke invrijheidstelling

Tuchtrecht door een van de Kamers van de 19 Tribunalen³²⁰

- Elke Kamer van een Tribunaal bestond tijdens de zitting uit een voorzitter (jurist) en twee (leken-) leden. Daarnaast kende elke Kamer een secretaris (jurist). De secretaris stelde de tenlastelegging op en de eis, zorgde voor het aanwezig zijn van de verdachte en eventuele getuigen, maakte het verslag van de zitting en stelde het vonnis op. De Tribunaalkamers kenden geen Openbaar Ministerie.
1. De Kamers van de negentien Tribunalen konden maatregelen opleggen aan:
 - a. Personen verdacht van lidmaatschap van de NSB, leden van pro-Duitse organisaties,
 - b. Personen verdacht van collaboratie, economische collaboratie: de ‘*eigenlijke Tribunaalzaken*’; verdacht van ‘lichte misdrijven’, de ‘*oneigenlijke Tribunaalzaken*’. De term ‘lichte’ misdrijven werd niet verder gedefinieerd of ingevuld.³²¹
 2. De mogelijke maatregelen waren:
 - a. Internering tot maximaal 10 jaar
 - b. Verbeurdverklaring (ook bij overleden personen)
 - c. Ontzetting uit rechten³²²
 3. De verdachte kon zich laten bijstaan door een raadsman, maar dit was niet verplicht.
 4. Tussen het vaststellen van de maatregel tot aan de Fiat Executie door de Hoge Autoriteit kon de verdachte hiertegen bezwaar maken. Na de Fiat Executie stond de maatregel vast.
 5. De Hoge Autoriteit kon:
 - a. Zonder meer Fiat Executie verlenen, dan was de opgelegde maatregel juridisch uitvoerbaar;
 - b. Weigeren de maatregel goed te keuren, dan volgde hernieuwde berechting;
 - c. De maatregel wijzigen of verzachten en dan toch Fiat Executie geven.³²³
 - d. Er was geen mogelijkheid voor hoger beroep van een Tribunaaluitspraak, wel was een verzoek om gratie van de maatregel mogelijk.³²⁴

³¹⁷ Besluit D62, art. 11, 13; Besluit D63, art. 34a, 38.

³¹⁸ Wet H206, artikel III, 8 wijziging artikel 37.

³¹⁹ Besluit D63, artikel 16, 36-39.

³²⁰ Tribunaalbesluit, art 9-15.

³²¹ Tribunaalbesluit, art 1; Archief DGBR, inv. nr. 51, vergadering van 26 oktober 1946.

³²² Tribunaalbesluit, art 1, onder 1,2,3.

³²³ Besluit E153, art. 68, 69.

³²⁴ Tribunaalbesluit, art. 73-76.

*Voorwaardelijke of onvoorwaardelijke buitengerechtelijke afdoening*³²⁵

1. Advies door de nieuw aangestelde officieren fiscaal op basis van de dossiers. Dit was toepasbaar op personen verdacht van 'lichte' politieke delicten. Dit werd niet verder gedefinieerd of ingevuld.
2. Een besluit genomen door de procureur-fiscaal tot voorwaardelijke of onvoorwaardelijke buitenvervolginstelling.
3. Naast de voorwaarden bij voorwaardelijke buitenvervolginstelling kon een aantal bijkomende maatregelen worden opgelegd:
 - a. Verlies van het passieve en actieve kiesrecht
 - b. Verlies van het recht om Ambten te bekleden
 - c. Verlies van het recht tot dienen bij de Gewapende Macht of de Politie
 - d. Verlies van het recht om advocaat te zijn
 - e. Verlies van het recht om gerechtelijk bewindvoerder te zijn
 - f. Verlies van het recht uit andere beroepen of groepen van beroepen. Er was *geen* inspraak van de 'politieke delinquent' of zijn raadsman. De beslissing werd louter genomen op de inhoud van het dossier van de 'politieke delinquent'
 - g. *Verzet* tegen deze beslissing was mogelijk door een 'politiek delinquent' bij het parket van de procureur-fiscaal. Dan werd de zaak door een Kamer van een der vijf Bijzondere Gerechtshoven of door een Kamer van de negentien Tribunaal behandeld.

Vrijlating en huisarrest

Vrijlating van onschuldig gearresteerde personen en oplegging van huisarrest aan ouderen, zieken en zwangere vrouwen, met oplegging van voorwaarden door leden van het Militair Gezag, later de POD, commandanten van interneringskampen en de PRA.³²⁶

Rechtsmiddelen

Beklag ex artikel 12 Sv

Bij Besluit D63, artikel 5 werd artikel 12 van het Wetboek van Strafvordering tot nader order opgeschort. In Wet H206 werd opgenomen dat in zeer dringende gevallen beklag in de bijzondere rechtspleging mogelijk was. Pas bij Besluit J51 van 27 januari 1949 werd het artikel 12 Sv volledig opengesteld voor de bijzondere rechtspleging bij de Bijzondere Gerechtshoven.³²⁷

Herziening

Van een onherroepelijk geworden vonnis kon een verzoek tot herziening worden ingediend bij de Bijzondere Raad van Cassatie. Herziening was mogelijk indien sprake was van een nieuwe omstandigheid, of conflicterende rechtspraak, in de zin van niet met elkaar overeen te brengen bewezenverklaringen. Hierbij moet worden aangetekend dat herziening op grond van artikel 457 lid 1 Sv van een uitspraak van een college buiten de bijzondere rechtspleging uitgesloten was.³²⁸

Gratie

Van de opgelegde straf

1. Verzoek van gratie van de opgelegde straf of maatregel of van de opgelegde bijkomende straffen: Ingediend door de verdachte of belanghebbenden:
2. Advies van de rechterlijke instantie die straf op maatregel heeft opgelegd. Na opheffing van de Bijzondere Gerechtshoven, advies van de Bijzondere Strafkamers van de arrondissementsrechtbanken. Na opheffing van de Bijzondere Raad van Cassatie, advies van de Hoge Raad³²⁹. Na de opheffing van de Tribunaalkamers, advies van de Bijzondere Strafkamer bij de kantongerechten
3. Advies Bijzondere Raad van Cassatie bij opgelegde doodstraf
4. Beslissing door Ministerie van Justitie op verzoek om gratie
5. Daarnaast 'ambtshalve' graties voor jeugdigen, ouderen.³³⁰

³²⁵ Besluit F280, art. 3-5, 18-21, 25-29.

³²⁶ Besluit F280, art. 14.

³²⁷ Besluit van 27 januari 1949 instellen in het Bijzonder Strafrecht van artikel 12 wetboek van Strafvordering, staatsblad 1949, invoering art 12 Sv in bijzondere rechtspleging. Stb 1949, J51.

³²⁸ Besluit D63, artikel 40.

³²⁹ Besluit D64; Ministerie van Justitie, Circulaire van 3-9-1950 2^e afdeling B no. 899, geheim en brief van 1 september 1950 van de Minister van Justitie, geheim.

³³⁰ Zie Hoofdstuk 9.4.1.3.

Van ontzettingen uit rechten

Verzocht kon worden om gratie te verkrijgen van de bijgevoegde ontzettingen uit de kiesrechten, het verbod om ambten te bekleden, bij de gewapende macht te dienen of een andere opgelegd verbod.

Voorwaardelijke invrijheidstelling

1. Voorwaardelijke invrijheidstelling was een gunst van de minister van Justitie. Deze manier om ‘politieke delinquenten’ vervroegd vrij te laten is in de bijzondere rechtspleging veelvuldig gebruikt.
2. Er waren voorwaarden aan verbonden en een proeftijd
3. In 1950 werden aparte richtlijnen uitgevaardigd voor de voorwaarden voor voorwaardelijke invrijheidsstelling.³³¹

Herstel van de Nederlandse nationaliteit

1. Het verlies van de Nederlandse nationaliteit werd niet opgelegd in de bijzondere rechtspleging, maar volgde voort uit de *Wet op het Nederlandschap* 1892, artikel 7 lid 4.³³² Bij het vrijwillig in dienstnemen in buitenlandse krijgsmacht werd ‘*verstaan dat betrokkene het Nederlandschap verloor*’. Vele ‘politieke delinquenten’ waren hun Nederlandschap kwijtgeraakt door het in buitenlandse vijandelijke krijgsmacht treden. Dit heeft vele problemen veroorzaakt in de jaren na de oorlog. Ook vrouwen en kinderen verloren, het verlies van het Nederlandschap van een echtgenoot het Nederlandschap. Bovendien was het moeilijk om werk te vinden als ‘stateloze’ ‘politieke delinquent’.
2. Jurisprudentie over het niet verliezen van de Nederlandse nationaliteit:
 - a. Bij arrest van 14 januari 1946, *NOR 1946*, 152 van de Bijzondere Raad van Cassatie werd vastgelegd dat ‘*geen verlies van Nederlandschap zou volgen als de ‘politieke delinquent’ minderjarig was op het ogenblik van toetreding. Er was immers bij het bereiken van de meerderjarigheid geen mogelijkheid om terug te treden zonder gevaar voor eigen leven.*
 - b. Bij arrest van 14 januari 1946, *NOR 1946*, 153 van de Bijzondere Raad van Cassatie werd vastgelegd dat het een voorwaarde voor het verlies van nationaliteit is “*dat vrijwillig is dienstgenomen. Indien er geen sprake is van vrijwillig dienstnemen, dan is er geen sprake van vrijwillige krijgsmacht bij de vijand, dus ook geen verlies van het Nederlandschap. Wel is er sprake van het verlies van Nederlandschap voor een minderjarige als hij het dienstverband na het bereiken van de meerderjarigheid vrijwillig voortzet.*”
3. In de loop van de jaren is het verlies van Nederlandschap dan ook voor grote groepen teruggedraaid. Zo werd bij jeugdigen aangenomen dat zij, na het bereiken van hun meerderjarigheid, zich niet zonder levensgevaar uit Duitse buitenlandse krijgsmacht konden terugtrekken. Op grond hiervan werd besloten dat zij als meerderjarige niet vrijwillig in buitenlandse krijgsmacht getreden waren en hun Nederlandschap dus niet verloren hadden. Maar voor de meerderheid van de ‘politieke delinquenten’ die in Duitse krijgsmacht getreden waren, kon deze redenering niet gebruikt worden. Gevolg was dat deze personen stateloos waren, met grote gevolgen voor hen en hun gezin. Ook bij het vinden van werk waren voor statelozen grote administratieve hindernissen. Uiteindelijk werd in 1953 besloten tot het indienen en aannemen van een *Wet herwinning Nederlandschap*.

3.2 ‘Politieke delinquenten’

3.2.1 De term ‘politieke delinquenten’

De term ‘politieke delinquenten’ was niet gestoeld op een wetsartikel, maar in de oorlog ontstaan. Het gebruik van de term ‘politieke delinquenten’ voor allen die na de oorlog voor hun daden en hun politieke houding in de oorlog zijn gearresteerd, heeft ten onrechte de indruk gewekt dat deze personen een homogene groep vormden. Door te spreken van ‘politieke delinquenten’ leek het enerzijds dat deze groep geen misdadigers waren, maar een politiek ideaal nastreefden en anderzijds dat het geen verdachten waren, maar delinquenten, misdadigers.

Tijdens de voorbereiding van de bijzondere rechtsplegingsbesluiten heeft de regering geen enkele overweging gewijd aan de achtergronden en redenen voor collaboratie en misdrijven. In de visie van

³³¹ Ministeriële Circulaire van 3-9-1950; 2^e afdeling B no 889, geheim; Wet van 15 juni 1951, houdende nadere voorzieningen betreffende de voorwaardelijke veroordeling en de voorwaardelijke invrijheidsstelling (Staatsblad 1951, nr. 214); Besluit van 15 juni 1951, Stb. 1951, nr. 214, wijziging voorwaardelijke veroordeling en invrijheidsstelling; wet van 31 december 1951; houdende uitbreiding van de mogelijkheden tot toepassing van voorlopige hechtenis, in artikel 64 Sr.

³³² Wet van 12 december 1892, Stb. 268 op het Nederlandschap en het ingezetenschap, artikel 7 lid 4.

de regering waren allen die onder de bijzondere rechtspleging vielen gelijk, ook wat betreft de redenen en achtergronden van hun daden. Toch is gebleken dat niet alleen politieke redenen (pro-Duits, lid NSB of aanverwante organisaties) de basis vormden voor de misdrijven. Vaak hebben ook geheel andere redenen gegolden. Eigenbelang, eigen economisch voordeel, hebzucht, avontuur, ruzie met ouders, invloed van anderen, domheid, angst en verliefdheid konden ook redenen zijn voor collaboratie en het plegen van misdrijven.

In haar masterscriptie *Enkel en alleen in dit geval. Onderzoek naar de brieven à décharge die werden geschreven ten behoeve van de vrijlating van politieke delinquenten na de Tweede Wereldoorlog in Nederland*, geeft H. Grevers een overzicht van de literatuur over collaboratie en misdrijven in de oorlog en over de wijzigingen in de denkbeelden over collaboratie.³³³

H. Stouten heeft in de naoorlogse jaren in Nederland onderzoek naar de redenen van collaboratie en hulpverlening aan de vijand gedaan. H. Stouten was in de naoorlogse jaren gevangenisdirecteur en betrokken bij internering van 'politieke delinquenten'. Hij heeft zijn bevindingen over collaboratie pas veertig jaar na dato willen publiceren. Hij was van mening dat zijn onderzoeksresultaten niet pasten binnen de bestaande politieke en morele opvattingen over de bezetting. Hij was tot de conclusie gekomen dat zowel economische, persoonlijke, politieke, en milieufactoren de achtergrond van collaboratie bepaalden.³³⁴

Ook psychiater J. Hofman deed rond 1980 onderzoek naar de achtergronden van collaboratie. In zijn dissertatie betoogt hij dat er aan collaboratie verschillende motieven ten grondslag liggen. Volgens zowel H. Stouten als volgens J. Hofman bestond *de* collaborateur niet.

Volgens K. Strijd, hervormd dominee en tijdens de oorlog zelf geïnterneerd door de Duitse bezetter in kamp Amersfoort en kamp Vught, waren er veel 'politieke delinquenten' die de denkwijze en het handelen van het nationaalsocialisme als twee verschillende dingen zagen. Hij gaf hieraan de term '*naïef nationaalsocialisme*'.³³⁵

Daarnaast geeft C. van der Heijden in zijn boek *Grijs verleden* aan, dat al uit het in 1950 verschenen *Psychological factors of war and peace* gebleken was dat er geen sprake was van eenduidigheid in motivering bij 'collaborateurs'.³³⁶

Toch is aan alle 'politieke delinquenten' het odium blijven hangen dat ze 'fout' geweest waren in de oorlog. De scheiding tussen fout en goed is niet zo scherp te trekken. Er waren naast foute fouten, ook foute goeden. En naast goede goeden, ook goede fouten. Een goede foute was de directeur van het Koninklijk Conservatorium in Den Haag. Doordat hij lid was van de NSB, had hij snelle toegang tot politieke medestanders. Door zijn pleidooi dat '*na de overwinning*' muzikanten nodig waren, werden studenten van het Koninklijk Conservatorium gevrijwaard van Arbeidsdienst in Duitsland. Bovendien heeft hij de vrouw van de directeur die hij was opgevolgd, de Joodse Sem Dresden, tot ver in 1943 in dienst gehouden en daarna regelmatig geld gegeven.³³⁷ Een foute goede was de verzetsstrijder die besloot om niet om een patrouille van NSB'ers heen te fietsen, maar zich schietend een weg te banen. Gevolg: één dode en een zwaargewonde. Daarvan was weer het gevolg dat door een 'Silbertanneactie' een onderwijzer is doodgeschoten.³³⁸

In de zomer van 1945 was F.J.F.M. Duynstee lid van de commissie die moest onderzoeken welke arrestanten door de POD in Den Haag moesten worden geïnterneerd. Rond F.J.F.M. Duynstee vormde zich in die zomer een aantal critici, in de wandeling de 'groep Duynstee' genoemd. Deze groep pleitte

³³³ Grevers 2008, p. 19; K. Groen, *Landverraders, wat deden we met ze? Een documentatie over de bestraffing en berechting van NSB'ers en collaborateurs en de zuivering van de pers, radio, kunst, bedrijfsleven na de tweede wereldoorlog*, (Baarn, 1974), p. 27-32, 92, 181-185; J.C.H. Blom, *Crisis, bezetting en herstel*, ['s-Gravenhage], 1989, p. 67-77; Armando en H. Sleutelaar, *De SS'ers. Nederlandse vrijwilligers in de Tweede Wereldoorlog* (Amsterdam 1967); J. Hofman, *De collaborateur. Een sociaalpsychologisch onderzoek naar misdadig gedrag in dienst van de Duitse bezetter* (Meppel/Amsterdam 1981).

³³⁴ H. Stouten, *Naar verkeerd spoor. Achtergronden van Nederlandse politieke delinquenten, 1940-1945*, (Hoogezand 1986).

³³⁵ Romijn 1989, p. 189-190; K. Strijd, *Wat moet er met de N.S.B.-ers gebeuren?* (Almelo, 1945), p. 58; Grevers 2008, p. 12 en de daar aangehaalde literatuur.

³³⁶ C. van der Heijden, *Grijs verleden. Nederland en de Tweede Wereldoorlog*, (Antwerpen /Amsterdam 2002), p. 352-354.

³³⁷ Archief Conservatorium, de inleiding.

³³⁸ Archief CABR, inv. nr. 76755.

ervoor om de Londense plannen over de berechting van alle ‘politieke delinquenten’ te laten varen. Zij waren van mening dat deze groep gereïntegreerd moest worden in de maatschappij en dat berechting mogelijk meer kwaad dan goed zou doen. Bovendien schreven zij:

*‘een gerechtigheid, welker beoefening het ware welzijn van den staat ondermijnt, is een valsche en overspannen gerechtigheid. Zo wel in den strafmaat als in de banen langs welke de bestrafden plaats vindt dienen dus niet de eisen van een abstract juridisch perfectionisme doch die, welke door het sociaal aspect te prevaleren’.*³³⁹

Bij de slotzitting van de Bijzondere Raad van Cassatie op 29 december 1951 gaf voorzitter H. Haga aan dat: *‘de term ‘politieke delinquent’ volkomen misleidend was voor de overgrote meerderheid van de berechte personen. Een ‘politiek delinquent’ is iemand, die in botsing komt met de Nederlandse rechtsorde, omdat hij zijn overtuiging betreffende de gewenste levensverhoudingen der mensen onderling, tracht te verwezenlijken op een wijze, welke door die rechtsorde niet kan worden geduld. Dezulken zijn er slechts weinige geweest.’*³⁴⁰

Bij de berechting van wapendragers (zij die vrijwillig in vijandelijke Duitse krijgsdienst gingen) had H. Haga zelf ondervonden dat hij, naarmate meer zaken behandeld werden, tot een nieuwe conclusie kwam over deze groep. Velen handelden volgens H. Haga niet anti-vaderlands, maar onder invloed van anderen. Bovendien waren hun motieven zeer divers. H. Haga concludeerde wel dat velen een gebrek aan nationaal gevoel hadden. Tot slot merkte hij op dat volgens hem het wegvallen van recht en orde hadden geleid tot het vrijelijk botvieren van lage hartstochten.

G.E. Langemeijer, advocaat-fiscaal bij de Bijzondere Raad van Cassatie, verwoordde de problemen voor ‘politieke delinquenten’ tijdens de slotzitting van de Bijzondere Raad van Cassatie op 19 december 1951 als volgt: *‘De politieke delinquenten zijn onderworpen aan een lot veel harder dan ze verdienden door nood, gebrek aan onderdak en inventaris en het ontbreken van goed geselecteerd bewakerspersoneel.’* Ook hij heeft dezelfde kritiek als H. Haga op het gebruik van de term ‘politieke delinquenten’.³⁴¹

3.2.2 Verschillen tussen verdachten en ‘politieke delinquenten’³⁴²

Verdachten in de bijzondere rechtspleging werden op vele punten totaal anders behandeld dan verdachten in het Nederlandse strafrecht.

In de eerste plaats zijn in het Nederlandse strafrecht de rechten van verdachten vastgelegd in het Wetboek van Strafvordering. Aanhouding na redelijke verdenking, cautie, voorarrest, recht op een raadsman, recht op contact met de raadsman; al deze rechten zijn wettelijk bepaald in Boek I-titel II, artikel 27-36. ‘Politieke delinquenten’ hadden in de praktijk in de bijzondere rechtspleging nauwelijks rechten. De in het Wetboek van Strafvordering opgenomen eis om als verdachte te worden aangemerkt – een redelijk vermoeden van schuld – werd in het Bijzonder Strafrecht met voeten getreden. Ook het gestelde ten aanzien van voorarrest en bewaring werd voor ‘politieke delinquenten’ terzijde gesteld.

In de tweede plaats kan een verdachte in beroep van een vonnis in eerste aanleg. Een ‘politiek delinquent’ kon dat niet, eenvoudigweg omdat er geen tweede aanleg was. Hij kon slechts in cassatie. Maar dan alleen als bij het vonnis aangegeven was dat hij hiervoor toestemming kreeg. Dit heeft in de praktijk tot

Schrijnende toestanden geleid. Het is voorgekomen dat een Kamer van een Bijzonder Gerechtshof vergeten had de toestemming tot cassatie in het vonnis te vermelden. Er was dan geen enkele mogelijkheid om in cassatie te gaan. Pas in Wet H206, artikel III onder 8 werd de toestemmingsregel gewijzigd. Bij een straf hoger dan zes jaar in eerste aanleg kreeg de veroordeelde automatisch recht van cassatie.

³³⁹ Ontleend aan Romijn 1989, p. 175-183.

³⁴⁰ H. Haga, voorzitter van de Bijzondere Raad van Cassatie, tijdens de slotzitting, *NJB*, 1952, p. 2-4.

³⁴¹ G.E. Langemeijer, advocaat-fiscaal van de Bijzondere Raad van Cassatie tijdens de slotzitting, *NJB*, 1952, p. 5-14.

³⁴² Vergelijking van het Wetboek van Strafvordering en de wetsbesluiten over de bijzondere rechtspleging.

In de derde plaats is een verdachte in het Nederlandse strafrecht onschuldig totdat zijn schuld bewezen is: de onschuldpresumptie. Daarom wordt hij in het strafproces aangeduid als ‘verdachte’ en niet als dader. Dat gold echter niet voor ‘politieke delinquenten’ in de bijzondere rechtspleging. Ze waren als ‘politiek delinquent’ gearresteerd en dus schuldig. Delinquent betekent schuldige of misdadiger; dat geeft aan hoe er over hen gedacht werd na de bevrijding. Een groot en belangrijk verschil met de verdachte in het commune strafrecht.

In de vierde plaats zijn bewaring en voorlopige hechtenis geregeld in het Wetboek van Strafvordering met waarborgen voor termijnen en een gedegen juridische basis. Voor voorlopige hechtenis zijn strikte procedurele regels opgesteld in het Wetboek van Strafvordering en de rechter-commissaris kon en kan de vordering tot inbewaringstelling afwijzen als voor het bevel geen grond bestaat.

In de vijfde plaats mag in het commune strafrecht iemand alleen in verzekering worden gesteld in belang van het onderzoek (art. 57 Sv). In het bijzonder strafrecht was de termijn van bewaring niet omschreven. Mensen zaten maanden en soms jaren in bewaring, soms zelfs zonder officiële beschuldiging.

In de zesde plaats werden mensen niet meteen verhoord. Soms duurde het maanden voor het eerste verhoor plaatsvond. Of werden ‘politieke delinquenten’ wel meteen verhoord, maar werd het proces-verbaal pas maanden later opgesteld.

In de zevende plaats kon, onder het Besluit op de Bijzondere Staat van Beleg (dus tot 1 maart 1946) geen bezwaar worden gemaakt bij de rechter tegen onterechte bewaring. En vrijlating kon alleen geschieden door het Militair Gezag, omdat, volgens het Besluit van de Bijzondere Staat van Beleg (D60, artikel 16 uit 1943), alleen het Militair Gezag bevoegd was om in het bevrijde Nederland arrestaties te verrichten van ‘politieke delinquenten’ en te beslissen over vrijlating. Na 1 maart 1946 konden ‘politieke delinquenten’ een verzoek tot vrijlating richten tot de procureur-fiscaal in zijn ressort. Beoordeling van de zaak van de ‘politieke delinquenten’ door de Bijzondere Gerechtshoven bleef onmogelijk.

In de achtste plaats geschiedt arrestatie in het strafrecht door de politie, of door personen die door de minister van Justitie of het college van procureurs-generaal belast zijn met opsporingsbevoegdheden. Alleen bij ontdekking op heterdaad is elke persoon gerechtigd iemand aan te houden en verplicht die persoon onmiddellijk over te dragen aan een officier van justitie.³⁴³ In het bijzondere strafrecht geschiedde arrestatie *officieel* door het Militair Gezag, op grond van artikel 16 in het Besluit op de Bijzondere Staat van Beleg uit 1943. In de praktijk werden ook arrestaties verricht door de Binnenlandse Strijdkrachten, de Canadese Field Security Service, leden van het Bureau Nationale Veiligheid of door allerlei mensen zonder enige bevoegdheid.³⁴⁴

In de negende plaats werden ‘politieke delinquenten’ op grond van reële verdenkingen, op de schijn van verdenking en op (anonieme) aangiftes werden mensen gearresteerd. Bovendien werd niet alleen de mogelijke verdachte opgepakt, maar soms ook zijn familie.³⁴⁵

3.2.3 Kritiek door ‘politieke delinquenten’ op arrestatie en internering

In vele publicaties geven oud-geïnterneerden en hun familie lucht aan hun woede en frustratie over de interneringen na de oorlog. Vermeldenswaardig is de website hetverhalenarchief.nl/kinderen-van-

³⁴³ Sv, artikel 54.

³⁴⁴ Politieagenten waren in de eerste anderhalf jaar na de bevrijding uitgesloten van het verrichten van arrestaties, opsporing en het afnemen van verhoren van politieke delinquenten. Pas op 1 maart 1946 mochten politieagenten deel gaan uitmaken van de opsporingsdiensten voor politieke delinquenten, de Politieke Rechercheafdeling (PRA). De reden hiervoor was dat vele politieagenten door de regering in Londen verdacht werden van hulpverlening aan de Duitse bezetter.

³⁴⁵ Ontleend aan verhalen over deze opvang op de website van het Nationaal Archief in Den Haag, www.gahetna.nl, in de rubriek ‘verhalen van bezoekers’, hetverhalenarchief.nl/kinderen-over-foute-ouders/.

foute-ouders. Op deze website hebben kinderen en kleinkinderen sinds 2008 beschreven wat voor hen de gevolgen geweest zijn van de keuzes van hun ouders. In 1948 verscheen het boek van H.W. van der Vaart Smit, *Kamptoestanden, 1944-1952*. Het leidde tot grote verontwaardiging in Nederland over de misstanden bij de interneringen en was aanleiding voor een onderzoek in opdracht van de regering door A.M. baron van Tuyl van Serooskerken naar deze misstanden.

In 1973 publiceerde A. van het Vaart een boek met een bijna gelijkluidende titel: *Kampmisstanden*. Van het Vaart richt zijn kritiek niet alleen op de internering, maar ook op de berechting in de Bijzondere Gerechtshoven.³⁴⁶ Een aantal punten van kritiek op de interneringen waren zeker juist en waardevol. De publicaties van Van der Vaart Smit en de oud-geïnterneerden lijden echter veelal aan hetzelfde euvel. De ongenueanceerde beschrijving van de arrestaties en interneringen, de ongenueanceerde kritiek op de bijzondere rechtspleging en de nasleep van de internering en berechting beneemt echter het zicht op de gerechtvaardigde kritiek.³⁴⁷

3.3 Actoren voor het doen van aangifte, opsporing en arrestatie

3.3.1 Indienen van aangiften tegen 'politieke delinquenten'

Het indienen van aangiften tegen 'politieke delinquenten' bleek in de praktijk moeizame en soms onmogelijk. Aanvankelijk was in artikel 18 lid 5 van het Tribunaalbesluit opgenomen dat aangiften schriftelijk ingediend moesten worden bij het Ministerie van Justitie, of bij een ambtenaar die tot het ontvangen van zodanige aangiften bevoegd en verplicht was verklaard. Bij het officieel van start gaan van de eerste Tribunalen, in december 1944, bleek dit echter tot problemen te leiden. Het Nederlandse Ministerie van Justitie was nog gevestigd in het bezette gedeelte van Nederland en het bereiken van het Ministerie van Justitie via post of in persoon om aangiften te doen was dus onmogelijk.

Om dit te verhelpen werd op 10 februari 1945 het Centraal Tribunaalkantoor opgericht in Den Bosch.³⁴⁸ Het tijdschrift *Trouw* meldt hierover:

*'Zoals reeds meldt kunnen 'aangifteformulieren' voor de Tribunalen bij de gemeentesecretarieën in ontvangst worden genomen. Men dient ze zelf zakelijk in te vullen, met vermelding van feiten, tijdstip of periode, enz. De aangiften moeten op juiste feiten berusten. Valsche ten laste legging zal met gevangenisstraf gestraft worden. Steun aan den vijand in welke vorm ook; lid der N.S.B., blijf geven van Nationaalsocialistische sympathieën en profiteren van toestanden geschapen door maatregelen van den vijand, zijn, ruw omschreven, de strafbare categorieën. Aangiften moeten worden gestuurd naar het Centraal Tribunaal Kantoor in den Bosch.'*³⁴⁹

Deze opzet mislukte echter. Bij de aangifte moesten de stukken, waarop de aangifte berustte, worden meegestuurd. De Politieke Opsporingsdiensten hadden deze stukken echter nodig om onderzoek te

³⁴⁶ H.W. van der Vaart Smit, *Kamptoestanden 1944/45-1948*, Amsterdam: Uitgeversbedrijf De Pauw cv. 1948; A. van het Vaart, *Kampmisstanden, 1944-1952. Het andere syndroom*, Zwartboek-serie Deel 3, Joachimsthall 's-Gravenhage, 1973.

³⁴⁷ A. van het Vaart, *Kampmisstanden*, p. 27: 'Citaat prof. Russell: *De meerderheid der Nederlanders weet niet eens, dat en hoe sedert jaren bewijsmateriaal van politieke verdachten, door opsporings- en onderzoekende ambtenaren in beslag genomen, verdwenen is, zodat de beschuldigten zich niet met sukses hebben kunnen verdedigen bij tribunalen, bijzondere gerechtshoven, zuiveringsraden en dergelijke. Zij weten misschien ook niet, dat en hoe talrijke dossiers geheel of ten dele zijn verdwenen of vervalst en dat stukken zijn vernietigd.*' p. 29 In werkelijkheid was de hele bijzondere rechtspleging illegaal en stonden de heren rechters een eindje buiten de legaliteit. hele bg illegaal'; H. Eeffing, *Collaboratie, Landverraad en Heldendaden. Kanttekeningen bij 'goed' en 'fout' in de Tweede Wereldoorlog*, Uitgeverij Aspekt Soesterberg, 2011, p. 144 – 145 'Maar dat geldt in veel mindere mate voor een van de zwartste bladzijden in onze vaderlandse geschiedenis, namelijk de toestanden in de interneringskampen waarin direct na de Tweede Wereldoorlog zo'n 120.000 landgenoten die op een of andere wijze met de Duitse bezetter hadden samengewerkt, lid van de NSB waren geweest of als vrijwilliger in Duitse krijgsdienst waren getreden – vaak zonder enige vorm van proces en in een aantal gevallen volkomen ten onrechte – werden opgesloten. Dit alles in het kader van de Bijzondere rechtspleging'; H. Eeffing, *De Bijzondere rechtspleging 1945-1952, Rampzalige gevolgen voor politieke delinquenten en collaborateurs*, Uitgeverij Aspekt Soesterberg, 2007, p. 213, 'Er zat veel mis met deze rechtspleging. Er waren willekeurige arrestaties. Het vooronderzoek was geheim en vaak gebaseerd op anonieme aangiften. Elke delinquent werd a-priori door de rechter voor schuldig gehouden. Er was geen sprake van een onpartijdige rechtspraak'.

³⁴⁸ Publicatieblad MG, Besluit no. 18 van de Chef Militair Gezag, 10 februari 1945, Beschikking instelling Centrale Opsporingsraad.

³⁴⁹ www.illegaletrouw.nl/Communiqué nr.5. Editie tusschen Eem en Maarsseveen van 25 februari 1945; www.illegaletrouw.nl/ *Trouw* 25 februari 1945.

doen naar mogelijke collaboratie en wilden bovendien in deze chaotische tijden deze stukken niet uit handen geven.³⁵⁰

Na lange discussies over de wijze van aangifte doen en het meezenden van de bewijsstukken werd in mei 1945 het Centraal Tribunaal Kantoor in Den Bosch opgeheven. Aangiften konden vanaf dat ogenblik gedaan worden bij de POD. Het doen van aangiften bleef echter een probleem. Vele aangiften werden gedaan uit wraak, na ruzie of om iemand tijdelijk uit de weg te hebben. De 'Partij voor de Daad' deed daarom op 4 juli 1945 het voorstel om een noodwet aan te nemen, waarin werd opgenomen dat als een valse aanklacht gedaan was tegen een persoon, die daarop gearresteerd was als 'politiek delinquent, de aangever net zo lang geïnterneerd moest worden als de tijd dat de ten onrechte gearresteerde persoon had vastgezet'.³⁵¹

3.3.2 De actoren voor opsporing en arrestatie

Aanvankelijk hadden de leden van het Militair Gezag de exclusieve bevoegdheid gekregen om arrestaties te verrichten in het bevrijde Nederland.³⁵² Uiteindelijk hebben in de praktijk de volgende actoren zich beziggehouden met opsporing en arrestatie: Militair Gezag, Binnenlandse Strijdkrachten, de Politieke Opsporingsdienst als onderdeel van het Militair Gezag, de opvolgende Politieke Rechercheafdelingen, de Canadese Field Security Service, het Bureau Nationale Veiligheid, het Bureau Opsporing Oorlogsmisdaden en Individuele burgers. Overlappende bevoegdheden, verschil in omvang van de verschillende groeperingen en andere factoren hebben bijgedragen aan de chaotische gang van zaken rond opsporing en arrestatie. In deze rubriek bespreek ik de oprichting, werking en eventuele opheffing van deze actoren.

3.3.2.1 Het Militair Gezag

De regering Gerbrandy stelde in januari 1943 in Londen het Bureau Militair Gezag in met het idee dat slechts een korte overgangsperiode nodig was om het civiele bestuursapparaat te herstellen. Met de mogelijkheid dat de bevrijding van Nederland niet in één keer maar in fasen zou plaatsvinden, was geen rekening gehouden. Maar in de herfst van 1944 was Nederland verdeeld in een bevrijd zuidelijk deel en een nog bezet noordelijk deel.

In Besluit D60 was vastgelegd dat meteen na de bevrijding de Bijzondere Staat van Beleg zou gelden. Het besluit was genomen om bijzondere bepalingen van tijdelijke aard mogelijk te maken omdat: *'zich daarbij [de bevrijding] omstandigheden voordoen welke in de bestaande wetgeving niet zijn voorzien.'* Door de Bijzondere Staat van Beleg af te kondigen voor het toekomstig bevrijd gebied had de regering de mogelijkheid geschapen om buiten bestaande wetten en verordeningen om het Militair Gezag de vrije hand te geven om 'orde op zaken te stellen'.

Het Militair Gezag was nadrukkelijk geen militaire organisatie in die zin dat de leden van het Militair Gezag konden deelnemen aan militaire acties. De bedoeling was dat het Militair Gezag zorg zou dragen voor het bewaren van orde en rust in het bevrijde gedeelte van Nederland. De organisatie van het Militair Gezag zou volgens Besluit E43 als volgt zijn: een stafbureau, een secretariaat, een Bureau Repatriëring, een Bureau Grensbewaking. En daaronder vijftien secties.³⁵³ De staf van het Militair Gezag, met aan het hoofd generaal-majoor H.J. Kruls, was na de bevrijding van Frankrijk en België, overgestoken vanuit Engeland. Ze waren allereerst vanaf augustus 1944 gevestigd in Brussel, waar ook het geallieerde oppercommando (SHAFF) gevestigd was. Het Militair Gezag telde op 3 september 1944, de dag voor de bevrijding van het eerste Nederlandse grondgebied, slechts 175 officieren en 565 minderen.³⁵⁴ Het wachtte in Nederland een omvangrijke en moeilijke taak.

³⁵⁰ Belinfante 1978, p. 89.

³⁵¹ Archief AOK, inv. nr. 1311.

³⁵² Besluit D60, art. 16.

³⁵³ Besluit E43, Besluit van 19 juni 1944, houdende vaststelling van het Aanwijzingsbesluit Militair Gezag, gepubliceerd 4 september 1944; Archief MG, geschiedenis van de archiefvormer; Archief BRvC inv. nr. 337. Dit archief bevindt zich momenteel (april 2015) nog bij het ministerie van Justitie.

³⁵⁴ J. Hoogenboezem, H.J. Kruls. *Een politiek generaal*, Boom Amsterdam, 2010, p. 127; Afwikkelingsbureau, p. 43.

Het Militair Gezag had in september 1944 een arrestatielastgeving uitgevaardigd met uitgebreide categorieën te arresteren personen.³⁵⁵ Deze categorieën waren zo ruim opgezet om in één klap meteen na de bevrijding van een stad of dorp een groot aantal NSB'ers, collaborateurs en vermeende Duitsland-aanhangers te arresteren, in een poging om 'bijltjesdag'³⁵⁶ te voorkomen. Dat deze angst niet alleen in Londen heerste, bleek uit het feit dat in september 1944, toen het leek alsof Nederland bevrijd zou worden, vele NSB'ers, pro-Duitse personen en hun gezinnen hals over kop naar Duitsland vluchtten.³⁵⁷ Vrijwel overal is eigenrichting tegengehouden.

Volgens artikel 16 Besluit D60 had het Militair Gezag de exclusieve bevoegdheid gekregen om arrestaties te verrichten in het bevrijde Nederland.³⁵⁸ Deze arrestatietaak was echter veel te zwaar voor het Militair Gezag. Het arresteren en interneren van 'politieke delinquenten' onttaarde al snel in een chaos. Daarnaast bleek Nederlandse burgers, maar ook leidinggevendenden van nieuw opgerichte instanties zich in de eerste periode na de oorlog maar moeilijk te kunnen schikken in een terugkeer naar een normale structuur.³⁵⁹ De lastgevingen uitgevaardigd door het Militair Gezag hadden in de praktijk maar beperkt effect.

Op 5 september 1944 vaardigde de regering – buiten het Militair Gezag om – een besluit uit waarin werd bepaald dat de Binnenlandse Strijdkrachten (B.S.) werden opgericht. Als leden van de Binnenlandse Strijdkrachten werden aangemerkt: *'alle vrijwilligers, aangewezen door de door onze Minister van Oorlog erkende verzetsorganisaties.'*³⁶⁰ Zij werden aangemerkt als militairen in de zin der wet en zouden behoren tot de Koninklijke Landmacht. Tussen het Militair Gezag en de Binnenlandse Strijdkrachten is vervolgens maandenlang een machtsstrijd over de arrestatiebevoegdheid gevoerd. Hoewel het Militair Gezag volgens het Besluit op de Bijzondere Staat van Beleg de exclusieve bevoegdheid had om arrestaties te verrichten, trokken de leden van de Binnenlandse Strijdkrachten zich hier niets van aan. Vaak hadden leden van de Binnenlandse Strijdkrachten al lijsten klaar van mogelijk te arresteren personen. Bovendien waren meteen na de bevrijding van een stuk grondgebied, de leden van de Binnenlandse Strijdkrachten als eersten aanwezig, pas een paar dagen daarna gevolgd door functionarissen van het Militair Gezag. Duizenden mannen en hun gezinnen werden in het bevrijde zuiden in bewaring gesteld. Deze gang van zaken liep zo uit de hand dat chef-staf H.J. Kruls in een brief verordonneerde dat alleen vrouwen en kinderen in bewaring mochten worden gesteld als zij zelf iets misdaan hadden.³⁶¹ Van het opmaken van processen-verbaal en onderzoeken naar mogelijke daden kwam niets terecht. In het bevrijde zuiden van Nederland onttaarde de massale arrestaties in chaotische toestanden.

De machtsstrijd duurde van september 1944 en werd 12 februari 1945 beslecht. Het Militair Gezag moest een lastgeving uitvaardigen om een nieuwe organisatie voor de arrestaties in het leven te roepen; de Politieke Opsporingsdienst (POD). Ook leden van de Binnenlandse Strijdkrachten konden hier deel van uitmaken.³⁶² De Binnenlandse Strijdkrachten werden hierdoor, als onderdeel van de POD, ook gerechtigd om opsporingen en arrestaties uit te voeren. Hiermee eindigde de maandenlange strijd over de arrestatiebevoegdheid tussen het Militair Gezag en de Binnenlandse Strijdkrachten. Na de bevrijding van heel Nederland steeg het aantal gearresteerden steeg in korte tijd van ongeveer 25.000 in mei 1945 tot meer dan 100.000 in juni.³⁶³ Door de massale arrestaties moest er dus ook een enorm aantal zaken worden onderzocht. Geschat wordt dat er in juni 1945 45.000 dossiers aangelegd waren.

³⁵⁵ Archief MG, inv. nr. 35 Instructie voor de Militaire Commissarissen met betrekking tot 'Bijltjesdag', 1944.

³⁵⁶ Ontleend aan de dokwerkers (bijltjes) die in 1813 in Amsterdam de Franse douanehuisjes met bijlen met de grond gelijk maakten.

³⁵⁷ Bekend als 'Dolle Dinsdag'.

³⁵⁸ Besluit D60.

³⁵⁹ Provinciale Militaire Commissarissen, commandanten van interneringskampen en individuele burgers.

³⁶⁰ Besluit E62, Besluit van op 5 september 1944 waarbij de Binnenlandse Strijdkrachten worden opgericht. Hierin werd bepaald dat alle vrijwilligers, aangewezen door de, door onze Minister van Oorlog erkende, verzetsorganisaties" en dat zij "als militairen in de zin der wet" zouden behoren tot de Koninklijke Landmacht.

³⁶¹ Rondschriften van de Chef-Staf van het Militair Gezag van 18 oktober 1944.

³⁶² MG, Algemene lastgeving van 10 februari 1945, houdende wijziging van het recht van arrestatie en de Instelling van de Politieke Opsporingsdienst.

³⁶³ www.historischnieuwsblad.nl/nl/artikel/5751/de-kampen-voor-foute-nederlanders-na-de-tweede-wereldoorlog.html.

De regering noch het Militair Gezag zag kans om de stroom arrestanten in goede banen te leiden. Het Militair Gezag functioneerde in Nederland van 14 september 1944, toen Maastricht als eerste grote gemeente werd bevrijd, tot 4 maart 1946, toen het Militair Gezag werd opgeheven.³⁶⁴

Door velen is de chaos rond de arrestatie en internering bekritiseerd. De jurist J.M. van Bemmelen heeft scherpe kritiek uitgeoefend op het feit dat de regering in Londen te weinig beseft had, hoe groot de chaos in Nederland na de oorlog zou zijn. Bovendien had de regering, volgens J.M. van Bemmelen, de omvang van de te arresteren personen en hun berechting totaal onderschat. Bij de arrestaties had meteen een dossier met de aanklacht en bewijsstukken aangelegd moeten worden. Dat is in veel gevallen niet of niet goed gebeurd, waardoor velen ongedocumenteerd werden geïnterneerd.³⁶⁵ Ook De Boer en jonkman schreven dat *'de regering zich te weinig bekommerd (heeft) om de discrepantie tussen theorie en praktijk (in de bijzondere rechtspleging)'*.³⁶⁶

Ze ernstig was dat tussen september 1944 en mei 1945 noch de regering noch de chef Militair Gezag na de chaos bij de arrestaties in het Zuiden in 1944, had nagedacht over wijzigingen in de instructies voor arrestaties en interneringen in het noorden van het land. De chaotische arrestaties werden dan ook in het noorden na de Bevrijding doorgezet. Van Bemmelen en Vertrouwensmannen hebben hun bezorgdheid geuit over de problemen met de vele arrestanten.³⁶⁷ Ook de Parlementaire Enquêtecommissie regeringsbeleid heeft zich kritisch uitgelaten ver de arrestaties en de interneringen. Volgens de PEC hadden noch de regering noch de chef van het Militair Gezag, na de chaos rond de arrestaties in het bevrijde zuiden, nagedacht over de aanpak hiervan in het nog niet bevrijde noorden van het land. Dit was volgens de PEC een ernstige ommissie.³⁶⁸

In het dossier over de bijzondere rechtspleging van het kabinetsarchief van de minister-president bevinden zich aantekeningen van P.S. Gerbrandy over de arrestaties. Hierin wordt geschreven: *'De Binnenlandse Strijdkrachten en het Militair Gezag moeten met harde hand tot gehoorzaamheid genoopt worden. Er zijn mogelijk 10-25 procent onschuldigen gearresteerd door de POD, door overmaat van ijver of verkeerde toepassing van de algemene lastgeving tot arrestatie van februari 1945.'* P.S. Gerbrandy wilde bij elke POD-vestiging een kolonel-inspecteur van de POD toevoegen, om toe te zien op de rechtmatigheid van de arrestaties.³⁶⁹ De jurist A.A.L.F. van Dulleman schreef over de POD aan de minister van Justitie: *'Door de POD wordt internering gebruikt, c.q. misbruikt voor opsporing van strafbare feiten. Dit hoewel de leden van de POD niet beëdigd, niet opgeleid, niet bekwaam of bevoegd zijn. Mensen worden op veel te zwakke gronden beroofd van vrijheid. Dit geldt vooral voor juridisch soms twijfelachtige collaboratie.'*³⁷⁰ Duizenden mensen werden in het bevrijde zuiden in bewaring gesteld. Ook werden naast de eventueel te arresteren persoon vaak ook hun gezinnen gearresteerd. Deze groep van zaken liep zo uit de hand dat chef-staf H.J. Kruls in een brief verordonneerde dat alleen vrouwen en kinderen in bewaring mochten worden gesteld als zij zelf iets misdaan hadden.³⁷¹ De Binnenlandse Strijdkrachten, die aanvankelijk ongeveer 10.000 man telden, *'weigerden zich te storen aan de Burgerlijke of Militaire autoriteiten onder het motto, dat men slechts onder bevelen van Prins Bernhard stond'*, schreef P.S. Gerbrandy. De leden van de BS beriepen zich erop militairen te zijn, maar ze waren van mening dat het Militaire Strafrecht op hen niet van toepassing was.³⁷² De jurist A.A.L.F. van Dulleman laakte in een uitgebreide brief in juni 1945 de verwarring tussen internering als veiligheidsmaatregel en preventieve hechtenis als opsporing- en onderzoeksmaatregel.³⁷³

³⁶⁴ Archief MG, geschiedenis van de archiefvormer.

³⁶⁵ Archief MG, geschiedenis van de archiefvormer.

³⁶⁶ Brand de Boer en Jonkman 1990, p. 99-100.

³⁶⁷ Groen 1974, p. 68.

³⁶⁸ PEC, deel 5a, p. 448-479.

³⁶⁹ Archief AOK, inv. nr. 1334.

³⁷⁰ Archief Wettendossiers, inv. nr. 1236, brief van Van Dulleman aan de minister van Justitie van 27 juli 1945.

³⁷¹ Rondschrijven van de Chef-Staf van het Militair Gezag van 18 oktober 1944.

³⁷² Verzetmuseum.org/tweede-wereldoorlog/nl/achtergrond/achtergrond,binnenlandse_strijdkrachten.

³⁷³ Archief Wettendossiers, inv. nr. 1236, Brief van Van Dulleman aan de minister van Justitie van 27 juli 1945.

3.3.2.2 De (Nederlandse) Binnenlandse Strijdkrachten (BS)

De Binnenlandse Strijdkrachten werden bij koninklijk besluit van 5 september 1944 opgericht. Het was een bundeling van de drie belangrijkste gewapende verzetsorganisaties: OD, LKP en RVV. Prins Bernhard werd in Londen benoemd tot 'bevelhebber' van dit ondergrondse leger.³⁷⁴ Commandant van de Binnenlandse Strijdkrachten in het bezette gebied werd kolonel H. Koot (in Amsterdam). Prins Bernhard vestigde in november 1944 zijn hoofdkwartier in het bevrijde Breda.

De Binnenlandse Strijdkrachten, die aanvankelijk ongeveer 10.000 man telden, *'weigerden zich te storen aan de Burgerlijke of Militaire autoriteiten onder het motto, dat men slechts onder bevelen van Prins Bernhard stond'*, schreef P.S. Gerbrandy.³⁷⁵ H.J. Kruls, chef-staf van het Militair Gezag had, onder grote politieke druk, de Binnenlandse Strijdkrachten in februari 1945 uitdrukkelijk toegestaan om als leden van de Politieke Opsporingsdienst (POD) mee te werken aan de arrestaties van collaborateurs.³⁷⁶ Iedereen die van hulpverlening aan de vijand verdacht werd, moest worden opgepakt, ook 'papierleden' van de NSB en van andere 'foute' organisaties die verder niets hadden misdaan.

3.3.2.3 De Canadese Field Security Service (FSS)

Nederland had na de bevrijding geen recht om bepaalde groepen personen te arresteren. Dit betrof personen die in Duitse krijgs- of staatsdienst geweest waren of Nederlandse verdachten die belangrijke leidinggevende functies vervuld hadden in de oorlog. Dat recht was namens de geallieerden uitsluitend opgedragen aan de Canadian Field Security Service.³⁷⁷ Op grond van Besluit D60 had de regering wel de bevoegdheid om te bepalen hoe ver de bevoegdheid van het Militair Gezag zou reiken, maar ze had niet de bevoegdheid om verordeningen of lastgevingen van het Militair Gezag aan te vullen of te wijzigen. De leden van de Canadese Field Security Service (de FSS) hebben in Nederland ook arrestaties verricht en onderwierpen 'politieke delinquenten' aan verhoren. De onderzoeken en arrestaties van de FSS waren echter niet gericht op berechting, maar op het verkrijgen van gegevens over personen, die nog in staat konden zijn om haarden van onrust in Nederland te doen ontbranden.³⁷⁸ Daarnaast was hun doel om informatie te verkrijgen over geroofde en verborgen goederen, kunstschaten en geroofd geld. Pas begin 1946 werd de rechtsmacht over de Duitse militairen en Nederlandse verdachten, die belangrijke leidinggevende functies vervuld hadden in de oorlog, aan de Nederlandse autoriteit overgedragen, na het herstel van het 'burgerlijk gezag'.³⁷⁹

3.3.2.4 Het Bureau Nationale Veiligheid (BNV)

Reden voor de oprichting van het Bureau Nationale Veiligheid³⁸⁰ was dat de geallieerden de capaciteiten van de POD onder het Militair Gezag op dit gebied wantrouwden.³⁸¹ *'De Canadese militairen waren'*, volgens B. de Graaff, *'verontrust door het gebrek aan coördinatie van het inlichtingenwerk en klaagden bij de regering over de povere kwaliteiten van het Militair Gezag op dit gebied. Vele verzetsgroepjes en groepen bleven ook na het beëindigen van de oorlog inlichtingenwerk*

³⁷⁴ Besluit van 3 september 1944 houdende het besluit dat Z.K.H. Prins Bernhard tot Bevelhebber der Nederlandse Strijdkrachten benoemd wordt.

³⁷⁵ Verzetmuseum.org/tweede-wereldoorlog/nl/achtergrond/ achtergrond,binnenlandse_strijdkrachten.

³⁷⁶ MG, Algemene Lastgeving van 10 februari 1945 betreffende de oprichting van de Politieke Opsporingsdienst.

³⁷⁷ Op grond van de *Overeenkomst tussen de Verenigde Staten van Amerika en het Koninkrijk der Nederlanden betreffende burgerlijk bestuur en rechtsmacht op Nederlandsch grondgebied bevrijd door een Geallieerde expeditiemacht*; Londen, 16 mei 1944 (Vol. 132 UNTS 1952, No. 440).

³⁷⁸ Archief CABR, inv. nr. 700: In het dossier van E.D is informatie opgenomen over een illegale organisatie, opgezet door een Obersturmbahnführer genaamd Hinkfuss. Hij zou een ondergrondse groep hebben opgezet in Groningen. Deze groep zou in het bezit zijn van meerdere zenders, die in december 1944 door Hinkfuss naar Groningen gebracht zouden zijn; B. de Graaff, *From Security Threat to Protection of Vital Interests: Changing Perceptions in the Dutch Security Service, 1945-91* in: *Conflict Quarterly*, vol. 12 no. 2 (Spring 1992), 9-35, de inleiding, p. 9 en 10.

³⁷⁹ Archief DGBR, inv. nr. 706

³⁸⁰ Commandant van de Binnenlandse Strijdkrachten Henri Koot werd gevraagd het Bureau te leiden. Toen deze het aanbod afwees, werd Louis Einthoven directeur.

³⁸¹ Rijksarchiefdienst PIVOT, *Algemene Inlichtingen en Veiligheidsdienst. Een institutioneel onderzoek naar het handelen van de Binnenlandse Veiligheidsdienst en zijn voorgangers, 1945-2002*. gezamenlijke uitgave van de Rijksarchiefdienst / PIVOT & Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, 's-Gravenhage, 2002. Tekst: dr. D. Engelen, PIVOT-rapport nummer 122, p. 21-22.

*verrichten, maar ongecontroleerd en ongecoördineerd. Daarom werd in mei 1945 (29 mei) een nieuwe centrale organisatie opgericht, het Bureau Nationale Veiligheid. Dit Bureau werd als enige gerechtigd om informatie te krijgen over vroegere Duitse spionnen. Toen de juridische overeenkomst tussen de Geallieerden en de Nederlandse regering eindigde op 15 juli 1945, nam het BNV de arrestanten en het Nederlandse personeel over van de FSS. Tot september 1945 bleef de FSS zijn werkzaamheden in Nederland uitvoeren. Deze taken werden vervolgens overgedragen aan de Britse Geallieerden.'*³⁸²

De BNV had vooral tot taak de restanten van de Duitse inlichtingen- en veiligheidsdiensten op te rollen. De belangrijkste dienst van het BNV was dan ook de Opsporingsdienst onder A.P.B. Sanders, die zich bezighield met het opsporen van personen die zich schuldig gemaakt hadden aan ernstige oorlogsgereleerde misdrijven en oorlogsmisdaden en de opsporing en het verhoren van 'politieke delinquenten' die zich hadden beziggehouden met de Duitse inlichtingen en veiligheidsdiensten. Dat was in ieder geval de officiële taak.

Merkwaardig genoeg had het Bureau Nationale Veiligheid (minstens) twee eigen interneringskampen, fort Honswijk en fort Blauwkapel. Deze interneringskampen vielen niet onder het gezag van het Militair Gezag, het Directoraat-Generaal voor de bijzondere rechtspleging of het ministerie van Justitie.³⁸³ Toen in maart 1946 het Militair Gezag werd opgeheven, kwam het BNV onder verantwoordelijkheid van het Ministerie van Binnenlandse Zaken.³⁸⁴ Per 31 december 1946 werd het BNV opgeheven. De activiteiten werden voortgezet door de Centrale Veiligheidsdienst (CVD), de opvolger van de Binnenlandse Veiligheidsdienst.³⁸⁵

3.3.2.5 De Politieke Opsporingsdienst (POD)

Ter beëindiging van de machtsstrijd tussen de Binnenlandse Strijdkrachten en het Militair Gezag en onder grote druk van de regering heeft het Militair Gezag op 12 februari 1945 een heel nieuwe organisatie opgezet die vanaf dat ogenblik de bevoegdheid tot arrestatie van het Militair Gezag overnam; de Politieke Opsporingsdienst (POD).³⁸⁶ De POD stond onder het gezag van het Militair Gezag. Leden van de POD moesten na 12 februari 1945 iedereen opsporen en arresteren die gedurende de Duitse bezetting politiek of anderszins gecollaboreerd had met de Duitse bezetter. Daarnaast moesten zij onderzoek doen naar gepleegde misdrijven. De opsporing en aanhouding, normaal een politietak, was aan het Militair Gezag opgedragen omdat de reguliere politie door de regering in Londen op een zijspoor gezet was. Er waren, in sommige gevallen reële, verdenkingen over de houding en daden van politieagenten tijdens de oorlog. Toch mocht vrijwel geen enkele politiemann, in afwachting van zijn zuivering, meewerken aan het opsporen, arresteren en verhoren van 'politieke delinquenten'.³⁸⁷

De POD'ers waren niet geschoold in de politietaken die de arrestaties met zich meebrachten. Ze waren niet opgeleid om verhoren af te nemen, processen-verbaal te maken of opsporing te verrichten. Het juridische begrip reële verdenking was hen niet bekend. In het dossier over de bijzondere

³⁸² B. de Graaff was van 2007-2009 hoogleraar terrorisme en contraterrorisme in het departement Bestuurskunde van de Faculteit der Sociale Wetenschappen van de Universiteit Leiden, standplaats: Campus Den Haag en vanaf 2011 profileringshoogleraar *Intelligence en security studies* bij de afdeling Geschiedenis van Internationale Betrekkingen van de Universiteit van Utrecht.

³⁸³ In fort Honswijk en Fort Blauwkapel in Utrecht werden door de BNV 'politieke delinquenten' naar wie haar bijzondere aandacht uitging, geïnterneerd. Van degenen die berecht zijn door de Kamer Groningen waren minstens 5 personen voor kortere of langere tijd in fort Honswijk geïnterneerd. (Archief CABR, inv. nr. 71719 + 75069, 258, 764, 71398 + 76642) Al deze personen werden onderworpen aan geheime verhoren. Daarnaast is van één berechte persoon die niet in fort Honswijk geïnterneerd heeft gezeten in een zittingsdossier in Groningen een geheim verhoor aangetroffen. (Archief CABR, inv. nr. 71490) Daarnaast 'nam de BNV 'politieke delinquenten over'. Dit gebeurde onder andere met een 'politiek delinquent, berecht door de Kamer Groningen. Zijn dossier is onvindbaar. De hoogte van zijn straf is vast gesteld via de Collectie 'Documentatie Personen' van het NIOD.

³⁸⁴ Archief BNV, de Inleiding.

³⁸⁵ Archief BNV, de Inleiding.

³⁸⁶ MG, Algemene lastgeving van 10 februari 1945, houdende wijziging van het recht van arrestatie en de Instelling van de Politieke Opsporingsdienst.

³⁸⁷ Archief Zuivering Politie, Politieagenten die tijdens de bezetting te zeer met de Duitse bezetter hadden meegewerkt, werden in het algemeen ontslagen of tijdelijk geschorst. Daarvoor moest onderzoek gedaan worden. Deze procedure heette zuivering.

rechtspleging van het kabinetsarchief van de minister-president bevinden zich aantekeningen van P.S. Gerbrandy over de arrestaties. Hierin wordt geschreven: *‘De Binnenlandse Strijdkrachten en het Militair Gezag moeten met harde hand tot gehoorzaamheid genoopt worden. Er zijn mogelijk 10-25 procent onschuldigen gearresteerd door de POD, door overmaat van ijver of verkeerde toepassing van de algemene lastgeving tot arrestatie van februari 1945.’* P.S. Gerbrandy wilde bij elke POD-vestiging een kolonel-inspecteur van de POD toevoegen, om toe te zien op de rechtmatigheid van de arrestaties.³⁸⁸ A.A.L.F. van Dullemen schreef over de POD aan de minister van Justitie: *‘Door de POD wordt internering gebruikt, c.q. misbruikt voor opsporing van strafbare feiten. Dit hoewel de leden van de POD niet beëdigd, niet opgeleid, niet bekwaam of bevoegd zijn. Mensen worden op veel te zwakke gronden beroofd van vrijheid. Dit geldt vooral voor juridisch soms twijfelachtige collaboratie.’*³⁸⁹

Bij elke POD werd door het Militair Gezag een functionaris benoemd die namens de chef-staf Militair Gezag een last tot inbewaringstelling en invrijheidstelling kon afgeven. Eind november 1945 werd besloten om per 1 maart 1946 het Militair Gezag weer over te laten gaan naar het burgerlijk gezag. Als gevolg daarvan werd ook de POD opgeheven.³⁹⁰ De taken samenhangend met opsporing en arrestatie van ‘politieke delinquenten’ zouden in maart 1946 weer in handen moeten komen van de, inmiddels gezuiverde, politie. Nog steeds echter kampte Justitie met een ernstig tekort aan politiecapaciteit, ook in de leidinggevende functies. Daarom werden de procureurs-fiscaal van de vijf Bijzondere Gerechtshoven (Amsterdam, Den Haag, Den Bosch, Arnhem en Leeuwarden) belast met de leiding over deze bijzondere opsporingstaken. Voor wat betreft de opsporing van ‘politieke delinquenten’ was dus niet de officier van justitie degene die de leiding had, maar de procureur-fiscaal.

3.3.2.6 De Politieke Rechercheafdelingen (PRA)

De opvolger van de POD werden de Politie Rechercheafdelingen (PRA). Velen uit de POD gingen over naar de PRA. Politiebeambten konden na 1 maart 1946 wel toetreden tot de PRA, maar ze werden dan niet bezoldigd.³⁹¹ Naast de PRA werden in juni 1946 nog PRAC’s (PRA Collaboratie) opgericht; deze hielden zich bezig met de opsporing van economische collaborateurs.

De PRA ressorteerde onder het Ministerie van Justitie. Net als de POD waren zij ingesteld als tijdelijk zelfstandig apparaat, met de bedoeling om de opsporing waar te nemen tot het moment dat de politie daar zelf weer aan toe was.³⁹² Voor de opsporing van ‘politieke delinquenten’ kregen de PRA bijzondere politiebevoegdheden. In 1947 werd Besluit I31 verlengd tot 1 januari 1953.³⁹³

Mede vanwege de hoge kosten van het opsporings- en vervolgingsbeleid ging de regering ertoe over een versneld einde te maken aan alle instanties die zich bezighielden met de problemen voortkomend uit de bezetting. In het kader van deze operatie werd in 1948 het aantal PRA’s teruggebracht tot vijf (één per Bijzonder Gerechtshof) en werden de Tribunalen en de PRAC’s opgeheven. En uiteindelijk werden in 1949 de taken van de PRA overgeheveld naar de gemeentepolitie.

3.3.2.7 Opsporing van oorlogsmisdaden en oorlogsmisdadigers: Netherlands War Crimes Commission (NWCC), de Nederlandse Commissie inzake Oorlogsmisdrijven (NCO) en Bureau Opsporing Oorlogsmisdadigers (BOOM)

Vanaf 1941 was door de geallieerden en de in Londen aanwezige regeringen van door Duitsland bezette landen gewerkt aan de oprichting van een organisatie ter opsporing van oorlogsmisdaden en

³⁸⁸ Archief AOK, inv. nr. 1334.

³⁸⁹ Archief Wettendossiers, inv. nr. 1236, brief van Van Dullemen aan de minister van Justitie van 27 juli 1945.

³⁹⁰ Meihuizen 2003, p. 156-157 overzicht van de organisatie van het DGBR; Archief DGBR, de inleiding op de inventaris.

³⁹¹ Beschikking van de minister van justitie van 26 februari 1946, dat politieambtenaren als onbezoldigd ambtenaar kunnen optreden bij de Politieke Rechercheafdelingen vallend onder het DGBR.

³⁹² Archief DGBR, inleiding p. 22-23. De regering vond dat de politie deze taak al in maart 1946 op zich kon nemen. Door gebrek aan politiemensen moesten toch de Politieke Rechercheafdelingen (PRA) worden opgericht.

³⁹³ Wet I31 van 28-1-1948, houdende Besluit tijdelijke uitkering personeel in de bijzondere rechtspleging; met Besluit 19-5-1948 wijziging Tribunaalbesluit art 8 lid 3. Stb 1948, i 31.

oorlogsmisdadigers. Dit resulteerde in 1942 in de oprichting van de UNWCC (United Nations War Crimes Commission). In Londen werd vervolgens door alle aangesloten landen een 'National Office' opgericht, voor Nederland de Netherlands War Crimes Commission (NWCC).³⁹⁴ De gegevens verzameld door de National Offices moesten als een dossier compleet was, worden overgelegd aan het UNWCC. De UNWCC zou beoordelen of de aangeleverde bewijzen voldoende waren om onomstotelijk vast te kunnen stellen dat een verdachte het misdrijf had gepleegd en of het ten laste gelegde feit een oorlogsmisdrijf opleverde. Als de zaak door de UNWCC werd geaccepteerd, dan werd de naam van de verdachte op een lijst van op te sporen en te berechten oorlogsmisdadigers geplaatst.³⁹⁵ Deze verdachten zouden vervolgens moeten worden opgespoord, uitgeleverd worden aan het land waar de misdaden waren begaan en in dat land berecht worden.³⁹⁶

Op 1 maart 1944 werd in Londen een Nederlandsche Commissie inzake Oorlogsmisdrijven (NCO) opgericht, naast de NWCC. De NCO zou zich richten op het verzamelen van gegevens over oorlogsmisdaden en oorlogsmisdadigers in bezet Nederland. De NWCC zou vanaf dat ogenblik fungeren als coördinatiepunt tussen de NCO en de UNWCC.³⁹⁷

Op 29 mei 1945 werd voor Nederland in Besluit F85 het Nederlandse Bureau Opsporing Oorlogsmisdrijven (BOOM) in het leven geroepen. De primaire taak van dit Bureau was het opsporen, laten aanhouden en naar een bewaringskamp of gevangenis overbrengen van oorlogsmisdadigers. De hoofdvestiging van BOOM was ondergebracht in het hoofdbureau van politie te Amsterdam.³⁹⁸ De diverse vestigingen van het Bureau Opsporing Oorlogsmisdaden hebben zich bij het samenstellen van dossiers in tegenstelling tot Besluit F85 niet beperkt tot buitenlandse oorlogsmisdadigers, maar ook dossiers opgesteld over Nederlandse oorlogsmisdadigers en oorlogsmisdaden.

De BOOM-bureaus hebben ruim tweeduizend dossiers opgesteld van oorlogsmisdadigers: Duitsers én Nederlanders. Deze dossiers zijn voorgelegd aan en goedgekeurd door het UNWCC.³⁹⁹ Hoe was het mogelijk dat het UNWCC zoveel dossiers van oorlogsmisdaden en oorlogsmisdadigers heeft erkend, de daders heeft opgenomen op de lijst van oorlogsmisdadigers, terwijl er in Nederland toch maar weinigen als oorlogsmisdadiger berecht zijn? Dat heeft te maken met het al genoemde Besluit F85. Hierin werd namelijk vastgelegd dat Nederlanders en Nederlandse onderdanen niet vervolgd konden worden voor oorlogsmisdaden. De gedachte hierachter was dat deze verdachten berecht konden worden via het commune strafrecht en Besluit D61. Met Besluit F85 legde de regering vast dat niet-Nederlanders die in Nederland oorlogsmisdrijven gepleegd hadden, onder het bereik van Besluit D61 vielen. In de daaropvolgende jaren heeft dat besluit flinke discussies opgeleverd in juridisch Nederland.⁴⁰⁰

3.4 Actoren voor bewaring en internering

Bewaring en internering waren op andere bevoegdheden gestoeld dan opsporing en arrestatie. In de praktijk liepen arrestatie, bewaring en internering door elkaar. Aangezien er al veel verschillende actoren bevoegdheden hadden op het gebied van opsporing en arrestatie, was de taakverdeling bij bewaring en internering ook daardoor bepaald onoverzichtelijk.

³⁹⁴ Archief COOM, inleiding, p. 7.

³⁹⁵ Tom Bower, *Blind eye to murder. Britain, America and the purging of Nazi Germany - A pledge betrayed*, Londen 1995, p. 40; Archief COOM, inleiding p. 8, 9, 11, 12.

³⁹⁶ Archief DGBR, inv. nr. 1267.

³⁹⁷ Archief COOM, inleiding p. 7.

³⁹⁸ Besluit F85, artikel 1.

³⁹⁹ Archief COOM, de inleiding, p. 18.

⁴⁰⁰ Zie hiervoor rubriek 2.8.3 – 2.8.5.

3.4.1 Bevoegdheden van het Militair Gezag, de Politieke Opsporingsdienst, de Binnenlandse Strijdkrachten en de Canadese Field Security Service

Hoewel de regering in Londen door leden van de Ministeriële Commissie Terugkeer en door de Buitengewone Raad van Advies was gewaarschuwd dat alleen al het aantal personen dat lid was geweest van de NSB of vergelijkbare organisaties boven de 90.000 lag, werd hierop door de regering nauwelijks geanticipeerd. Volgens artikel 13 lid 2 van Besluit D60 moest van elke inbewaringstelling een proces-verbaal worden opgemaakt. Hier ging het al mis. Nog in 1947 bevond zich een groot aantal personen in interneringskampen zonder proces-verbaal van bewaring. Juridisch-technisch bestonden deze mensen dus niet als geïnterneerde.⁴⁰¹

A.A.L.F. van Dullemen laakte in een uitgebreide brief in juni 1945 de verwarring tussen internering als veiligheidsmaatregel en preventieve hechtenis als opsporing- en onderzoeksmaatregel. Verder hield hij een betoog over de arrestaties door het Militair Gezag en de POD. Volgens de Oorlogswet 1899 en het Besluit op de Bijzondere Staat van Beleg D60 uit 1943 was het Militair Gezag bevoegd om personen te interneren. Het ging daarbij om personen wier aanwezigheid voor de rust en de algemene veiligheid geacht werd gevaarlijk te zijn. Internering door het Militair Gezag was een veiligheidsmaatregel en formeel geen preventieve hechtenis. Hij stelde voor om een scherpe splitsing te maken tussen veiligheidsinternering onder de regie van het Ministerie van Oorlog, en preventieve internering vooruitlopend op berechting in de bijzondere rechtspleging.⁴⁰² Volgens hem was het in strijd met de Grondwet dat geïnterneerden geen gewaarborgde toegang tot de rechter hadden (art. 163 lid 1 GW 1938⁴⁰³). Artikel 195 lid 1 Grondwet 1938 gaf een mogelijkheid om van dit recht af te wijken, maar bijzondere gerechten werden hierbij niet genoemd. In de Oorlogswet 1899 zijn op 30 november 1939 nog aanvullingen opgenomen, maar zonder dat er over mogelijke bijzondere berechting was gesproken.

Hoewel internering wel bekend was in het Nederlandse recht, was het onbekend in het strafrecht. In september 1944 ontbrak elke regeling of verordening over internering. Op 12 september 1944 vaardigde het Militair Gezag wel een verordening uit over de bewarings- en verblijfskampen, maar hierin werden alleen de verschillen tussen deze twee soorten kampen en de rechten van de commandant van een kamp beschreven.⁴⁰⁴

Nadat in februari 1945 de Politieke Opsporingsdienst was opgericht, nam deze dienst de opsporings- en arrestatietaak op zich. De bewaring en internering bleven echter in handen van het Militair Gezag. En daarnaast in handen van de Canadese FSS en de Binnenlandse Strijdkrachten. De bevoegdheidstoedeling veranderde op 1 maart 1946, toen het Militair Gezag zijn bevoegdheden overdroeg aan het Directoraat-Generaal voor de bijzondere rechtspleging.

De juridische basis voor internering was in 1946 nog steeds niet voor iedereen duidelijk. In dat jaar zag directeur-generaal B.I.A.A. ter Veer van het DGBR zich genooddaakt om in een brief aan de directeur-generaal van de volksgezondheid van het Ministerie van Sociale Zaken en Volksgezondheid uit te leggen wat internering naar zijn mening juridisch inhield. Hij stelde dat het een wettelijke vorm van vrijheidsberoving was in verband met gedragingen van politieke aard, en dat bewaring en internering niet gezien kon worden als gevangenisstraf of vrijheidsstraf.⁴⁰⁵

⁴⁰¹ Archief DGBR, inv. nr. 1359 Ingekomen lijsten met namen van personen, verblijvende in de bewarings- en interneringskampen, waarvan geen proces-verbaal tot inbewaringstelling is opgemaakt, 1948.

⁴⁰² Archief Wettendossiers, inv. nr. 1236, Brief van Van Dullemen aan de minister van Justitie van 27 juli 1945.

⁴⁰³ Hier wordt ook wel aan gerefereerd als het *ius de non evocando*

⁴⁰⁴ MG Verordening nr. 4 bewaring en verblijfskampen, 12 september 1944, Publicatieblad van het Militair Gezag nr. 1 (19 september 1944).

⁴⁰⁵ MinJus, kabinet, inv. nr. 5959; Archief van de Bijzondere Raad van Cassatie aanwezig bij de Hoge Raad, inv. nr. 17, correspondentie 1-9-1946 – 30-4-1947, brief van 26 september 1946.

3.4.2 Directoraat-Generaal voor de bijzondere rechtspleging (DGBR)⁴⁰⁶

3.4.2.1 Instelling en organisatie van het Directoraat-Generaal voor de Bijzondere Rechtspleging

Op 1 maart 1946 trad het burgerlijk gezag weer in werking en droeg het Militair Gezag zijn bevoegdheden op het gebied van de bijzondere rechtspleging over aan het speciaal voor dit doel in het leven geroepen Directoraat-Generaal voor de bijzondere rechtspleging (DGBR), dat onder leiding stond van B.I.A.A. ter Veer. In de ministeriële beschikking van 19 december 1945 werd de taak van de directeur-generaal omschreven.⁴⁰⁷ Deze bevatte werkzaamheden inzake de berechting, opsporing en bewaring van ‘politieke delinquenten’.

Het Directoraat-Generaal kreeg vanaf 1 maart 1946 de verantwoordelijkheid voor de interneringskampen, de geïnterneerden, en alles wat daar verder bij kwam kijken. Dit hield in dat het DGBR het hele bewarings- en interneringsbeleid ging coördineren. In feite was het DGBR een voortzetting van de Sectie II van het Militair Gezag. De door deze sectie uitgevaardigde instructies bleven dan ook gehandhaafd behoudens uitdrukkelijke intrekking door het DGBR. Hierdoor werd niet alleen de continuïteit verzekerd, maar ook de mogelijkheid geschapen tot voortzetting van de herziening van de organisatie tot een normale overheidsdienst, die in staat was de verantwoordelijkheid te dragen voor de activiteiten van enkele honderden over het gehele land verspreide organen. De gedachte was dat de problemen rond de arrestaties en interneringen hierna snel opgelost zouden zijn.⁴⁰⁸

Belangrijk voor de bijzondere rechtspleging was de instelling van het Bureau Coördinatie onder verantwoordelijkheid van het DGBR. Mede op verzoek van de procureurs-generaal werd aan het eind van 1947 dit Bureau opgericht onder leiding van mw. J.C.M. Romeijn. Het Bureau Coördinatie ressorteerde rechtstreeks onder de directeur-generaal en werkte ten behoeve van de gezamenlijke procureurs-fiscaal. Het Bureau ging fungeren als voorlichtingsinstantie over juridische aangelegenheden. Het verleende zijn bemiddeling bij het doen afnemen van verhoren in Duitsland ten behoeve van in Nederland te behandelen zaken, verstrekke de voor Neurenberg benodigde gegevens en verwerkte het uit de Neurenbergse processen naar voren gekomen materiaal dat voor Nederland belangrijk was. Verder stelde het overzichten samen van jurisprudentie per onderwerp.⁴⁰⁹

3.4.2.2 Uitvoeringspraktijk van het Directoraat-Generaal voor de Bijzondere Rechtspleging

Naast de organisatorische en menselijke problemen bij de internering en bewaring was er nog een groot juridisch tekort. De ‘politieke delinquenten’ waren wel geïnterneerd, maar er was er geen enkel besluit genomen over hun rechten en plichten tijdens de internering. Pas op 28 februari 1946 werd de beschikking over de bewaringskampen uitgevaardigd door de minister van Justitie, gevolgd door de Interneringsregeling in oktober 1946.⁴¹⁰ Zij waren tot die datum overgeleverd aan de willekeur van de commandant van de kampen waar ze verbleven. Zij moesten, aangezien er niets geregeld was, toestemming vragen om brieven te krijgen of te sturen, bezoek te ontvangen, en daarbij hopen op de goedgunstigheid van de commandant.⁴¹¹

⁴⁰⁶ Het Directoraat-Generaal voor de bijzondere rechtspleging heeft gefunctioneerd van 1 maart 1946 tot 1 januari 1949.

⁴⁰⁷ Archief AOK, inv. nr. 1335: Oprichting DGBR op 1 november 1945 op voordracht van de minister van justitie van 26 oktober 1945.

⁴⁰⁸ Archief DGBR, inleiding p. 9.

⁴⁰⁹ Ontleend aan: Archief DGBR, inleiding, p. 11-12.

⁴¹⁰ Beschikking van de minister van Justitie nr. 05037 van 28 februari 1946, DGBR, beschikking betreffende bewaringskampen op grond van artikel 12 en 13 van het Besluit Politieke Delinquenten, F280; G310, Besluit van 31 oktober 1946 houdende vaststelling van de Interneringsregeling 1946.

⁴¹¹ Beschikking van de minister van Justitie nr. 05037 van 28 februari 1946, betreffende bewaringskampen op grond van artikel 12 en 13 van het Besluit politieke delinquenten, F244. en F280; G310, Besluit van 31 oktober 1946 houdende vaststelling van de Interneringsregeling 1946.

Daarnaast waren er allerlei administratieve problemen rondom de geïnterneerden. Uit verslagen van stafbesprekingen van de afdelingshoofden van het Directoraat-Generaal voor de bijzondere rechtspleging met directeur-generaal B.I.A.A. ter Veer blijkt dat een aantal van deze misstanden hardnekkig bleef voortbestaan. Er waren steeds weer problemen over de gezagsverhoudingen bij de bewaking van de kampen: binnen de kampen waren de bewakers verantwoording schuldig aan de kampcommandant, maar de buitenbewaking bestond uit gezagstroepen die niet onder de kampcommandant vielen. Dit was in sommige kampen aanleiding voor grote conflicten tussen beide soorten bewakers en de kampcommandanten.⁴¹² De bewakers konden volgens verschillende rapportages moeilijk van het voedsel afblijven dat bestemd was voor de gedetineerden. Hierdoor kregen de gedetineerden te weinig eten; in meerdere kampen zijn gevallen van hongeroedeem geconstateerd. Bovendien bleek dat bewakers met geladen geweren meer gevaar opleveren *‘dan voor een goede gang van zaken gewenst is’*. Besloten werd dan ook om bewakers met lege geweren te laten bewaken.⁴¹³

Over vrouwenkampen zijn de hoofden van de afdelingen eensgezind in hun oordeel: *‘Het is niet verwonderlijk dat de vrouwenkampen grote moeilijkheden opleveren, want het vrouwelijk element is onderhevig aan tal van andere aandoeningen en reflexen’*, zo werd in een verslag gesteld.⁴¹⁴ Deze gedachten over vrouwen konden niet verhullen dat er ook in de vrouwenkampen grote problemen waren. Vrouwelijke gedetineerden werden niet alleen vernederd, maar ook seksueel geïntimideerd en mogelijk zelfs verkracht.⁴¹⁵

Een ander probleem was het feit dat het DGBR niet op de hoogte gebracht werd van alle vonnissen van de Tribunalen en Bijzondere Gerechtshoven.⁴¹⁶ Eigenlijk zouden de presidenten van de Tribunalen en de Bijzondere Gerechtshoven afschriften van de vonnissen en Fiat Executies van Tribunaaluitspraken naar het DGBR moeten sturen. Het DGBR kon dan deze vonnissen naar de kampcommandanten doorsturen. Doordat dit niet, of in ieder geval onvoldoende gebeurde, konden gedetineerden, hoewel wel vonnis gewezen was, door kampcommandanten niet uit de internering worden ontslagen. Dit gaf grote problemen met gedetineerden die al wel uit de detentie ontslagen konden worden, maar waar de kampcommandant nog geen officieel bericht van vrijlating had.⁴¹⁷

Bovendien bleek dat inspecteurs van de Politieke Rechercheafdelingen aan echtgenoten van gedetineerden, tegen de instructies in, adviseerden om echtscheiding aan te vragen.⁴¹⁸ Kleding bleek een groot probleem. Sommige gedetineerden moesten in bed blijven omdat ze geen kleding hadden. *‘Zij kunnen daarom niet aan het werk’*, schreef directeur-generaal B.I.A.A. ter Veer aan de regering.⁴¹⁹ Volgens de officiële regels zouden door het Tribunaal veroordeelden geïnterneerd moeten worden in een aantal daarvoor aangewezen interneringskampen. Deze kampen waren kamp Schoorl, een deel van kamp Vught, en de kampen in Rilland Bath en Ellecom. Officieus bleek echter dat ook veroordeelden door de Bijzondere Gerechtshoven in kampen geïnterneerd werden, aangezien Justitie niet in staat bleek om het grote aantal veroordeelden door de Bijzondere Gerechtshoven onder te brengen in de bestaande gevangenissen. Ook bleken er veel door het Tribunaal veroordeelden niet naar aangewezen interneringskampen te gaan, maar teruggeplaatst te worden naar de interneringskampen waar ze vóór hun veroordeling vastzaten. Veroordeelde en onveroordeelde gedetineerden kwamen in een groot aantal kampen daardoor bij elkaar te zitten, met ernstige conflicten tot gevolg. (Vermeende) leugens en beschuldigingen in verklaringen van nog onveroordeelde, leidden tot ernstige conflicten met diegenen die al wel veroordeeld waren.⁴²⁰

⁴¹² Archief DGBR, inv. nr. 50, bespreking van 25-5-1946.

⁴¹³ Archief DGBR, inv. nr. 50, bespreking van 25-5-1946.

⁴¹⁴ Archief DGBR, inv. nr. 50, bespreking van 25-5-1946.

⁴¹⁵ Archief DGBR, inv. nr. 50, bespreking van 25-5-1946.

⁴¹⁶ Archief DGBR, inv. nr. 50, bespreking van 18-4-1946.

⁴¹⁷ Archief DGBR, inv. nr. 50, bespreking van 11-5-1946.

⁴¹⁸ Archief DGBR, inv. nr. 50, bespreking van 4-5-1946.

⁴¹⁹ Archief AOK, inv. nr. 1311.

Gedetineerden richtten daarnaast hun verzoeken tot vrijlating en gratie niet altijd aan de juiste instantie, wat vertraging en soms zoekraken van het verzoek tot gevolg had. Verzoeken tot vrijlating en gratie moesten gericht worden aan het Ministerie van Justitie, DGBR, zodat die het verzoek aan de juiste instantie, (Bijzonder Gerechtshof, Tribunaal of Bijzondere Raad van Cassatie) konden toesturen. Hierover moest aan de gedetineerden en aan de kampcommandanten voorlichting gegeven worden. Besloten werd dat de heren A.D. Belinfante en (...) van der Grient deze voorlichtingstaak op zich zouden nemen.⁴²¹

Bij de start van het DGBR was de gedachte dat de misstanden rond de interneringen snel beëindigd zouden kunnen worden nu het burgerlijk gezag weer hersteld was. De in Londen bedachte 'heropvoeding' van de 'politieke gevangenen' in de interneringskampen liet ernstig te wensen over. In 1946 constateert de vaste Commissie voor Privaat- en Strafrecht van de Tweede Kamer nog dat: *'Tot haar leedwezen, nog veel gedetineerden nog altijd niet blijken in te zien, dat zij verkeerd gehandeld hebben door de vijand hulp te bieden. (...) Doordat zij voortdurend verkeren in een gelijkgezinde omgeving, worden zij in hun opvattingen nog versterkt.'*⁴²² In hetzelfde rapport schrijft de Commissie dat de situatie in vele kampen verbeterd is, maar *'in een enkel kamp is nog de nawerking te bespeuren van een geest, die onmiddellijk na de Bevrijding in sommige kampen bij de leiding heerste, die voortkwam uit de behoefte om de gedetineerden te laten voelen, dat zij nu niets meer te zeggen hadden, en die leidde tot een uiterlijke discipline, welke aan de Duitse tijd herinnerde.'* In kamp Westerbork, waar veel Groninger verdachten verbleven, werd door de Commissie geconstateerd *'dat een aantal gedetineerden gedurende weken en soms maanden geïsoleerd gevangen zat. Daarnaast bleken de ramen van deze cellen met karton te zijn dicht gemaakt, zodat deze cellen zo goed als geheel donker waren geworden.'*

Pas met de Interneringsregeling van 31 oktober 1946 werd bepaald dat een commandant aan het hoofd van een interneringskamp kwam te staan met naast hem een Commissie van Toezicht. Gezamenlijk moesten daarna de commandant en de Commissie advies geven aan de minister van Justitie over de voortzetting van de internering van een 'politieke delinquent'. Voor dit advies werd gekeken naar de sociale en geestelijke gesteldheid van de 'politieke delinquent'. Belangrijk aan de Interneringsregeling van 31 oktober 1946 was, dat er niet langer alleen werd gekeken naar de misdrijven die waren gepleegd tijdens de bezetting, maar dat ook gekeken moest worden naar het gedrag van de 'politiek delinquent' tijdens zijn internering.⁴²³

3.5 Actoren voor de verdediging van 'politieke delinquenten'

3.5.1 Maatregel om te zorgen voor voldoende raadslieden

De regering in Londen realiseerde zich al tijdens de oorlog dat het bestaande aantal advocaten niet toereikend zou zijn voor de stortvloed aan zaken na de bevrijding. In artikel 8 van het Besluit op de Buitengewone Rechtspleging (D63) werd daarom bepaald dat ook officieren van de land- en zeemacht cliënten konden vertegenwoordigen voor de Bijzondere Gerechtshoven en de Bijzondere Raad van Cassatie. Daarnaast kon de voorzitter van een Bijzonder Gerechtshof of van de Bijzondere Raad van Cassatie iedereen, die afgestudeerd Nederlands jurist was, toestemming verlenen om als raadsman op te treden. De Orde van Advocaten heeft na de oorlog hierover geen enkel protest laten horen, hoewel dit een ernstige inbreuk op het alleenrecht van advocaten was om in verdachten in rechtszaken te vertegenwoordigen en bij te staan.

⁴²⁰ Archief DGBR, inv. nr. 50, bespreking van 13-4-1946.

⁴²¹ Archief DGBR, inv. nr. 50, bespreking van 22-2-1947.

⁴²² Handelingen II, zitting 1947-1948, bijlage 631-1: Verslag van de vaste Commissie voor Privaat- en Strafrecht betreffende hun bezoeken aan kampen voor politieke delinquenten en strafgestichten, p. 2-4; Archief DGBR, inv. nr. 1339 Rapporten inzake bezoeken aan diverse kampen door de Vaste Commissie voor Privaat- en Strafrecht, alsmede correspondentie omtrent de situaties in de diverse kampen, 1946-1948.

⁴²³ Besluit G310, Besluit van 31 oktober 1946 houdende vaststelling van de Interneringsregeling 1946.

3.5.2 Beperking toelagen voor raadslieden in de bijzondere rechtspleging

Artikel 11 Besluit Buitengewone Rechtspleging (D63) bepaalde dat een toegevoegd raadsman een toelage zou krijgen *‘overeenkomstig de toelage overeenkomstig het in Ons Besluit van 2 januari 1934 (Staatsblad nr. 2) ten aanzien van de krijgsraden bij de landmacht en het Hoog Militair Gerechtshof op dat stuk bepaalde’*. Het bestuur van de Vereniging van Advocaten drong er in maart 1946 bij de minister van Justitie op aan dat het voorschrift van artikel 48 Strafvordering, dat het besluit dat een toegevoegde raadsman/-vrouw een vergoeding krijgt *‘onverwijld zal worden uitgevoerd.’* Op 1 februari 1946 had het bestuur van de Vereniging van Advocaten hierover al een brief geschreven aan de minister van Justitie, maar had daar geen enkele reactie op gekregen.⁴²⁴

Op 18 september 1946 werd artikel 11 Besluit Buitengewone Rechtspleging (D63) gewijzigd in *‘een toelage uit ‘s Rijks kas volgens een nog vast te stellen algemene maatregel van bestuur’*. In januari 1947 werd artikel 11 wederom gewijzigd bij Besluit H8. De toelage werd vervolgens bepaald op maximaal 75 gulden en moest worden bepaald door de voorzitter van het college waar de zaak voor diende. Voor reiskosten mocht, indien dit naar het oordeel van de voorzitter noodzakelijk was, maximaal 100 gulden gedeclareerd worden. De declaraties mochten per kwartaal ingediend worden bij het Ministerie van Justitie, door tussenkomst van de griffier van hetzelfde college. Ook werd in Besluit H8 opgenomen, dat advocaten alleen een vergoeding zouden krijgen voor zaken die ter zitting waren gekomen. Indien een advocaat dus tijd had besteed aan een zaak in cassatie, waarbij de cassatie vervolgens weer werd ingetrokken, kreeg hij overeenkomstig Besluit H8 geen vergoeding voor zijn werkzaamheden.⁴²⁵

3.5.3 Praktische beperkingen voor raadslieden

De taak voor de advocaten die ‘politieke delinquenten’ verdedigden was verre van eenvoudig. Het werd het advocaten niet in dank afgenomen dat ze ‘politieke delinquenten’ juridisch bijstonden. Daarbij was de bijzondere rechtspleging en een aantal daarin genoemde delictsomschrijvingen voor iedereen volkomen nieuw. Dit gold dus ook voor de advocaten die als raadsman moesten optreden.⁴²⁶ Advocaten die zich wilden inzetten voor juridische bijstand van ‘politieke delinquenten’ ontmoetten daarnaast grote moeilijkheden bij het transport van en naar de interneringskampen.⁴²⁷ Deze transportproblemen (geen auto, geen benzine, geen banden, en geen openbaar vervoer) hebben de communicatie met hun cliënten ongetwijfeld bemoeilijkt. Vrijwel geen enkele advocaat had in maart 1946(!) de beschikking over én een auto én benzine én banden. En als ze al een auto hadden, dan kregen veel advocaten geen rijvergunning.⁴²⁸ De voorzitter van de Vereniging van Advocaten deelde mee dat het Bureau van de Vereniging zou proberen te bemiddelen om een rijvergunning voor hen te krijgen. Ondanks deze toezegging, bleef het transportprobleem lang een obstakel voor het bezoeken van cliënten, aangezien de geïnterneerden overal verspreid in interneringskampen verbleven. Bovendien werden ze regelmatig, zonder kennisgeving aan de advocaat, naar een ander kamp verplaatst.⁴²⁹

⁴²⁴ Advocatenblad 1945/1946, p. 64.

⁴²⁵ Dit besluit heeft advocaten die het betrof financieel ernstig geraakt. Onder andere de advocaat W.J. Birza uit Groningen protesteerde hiertegen. Hij kreeg als antwoord, dat het Koninklijk Besluit H8 tot het leedwezen van de president van de Bijzondere Raad van Cassatie ‘geen ruimte laat, aan een raadsman ter zake van een ingetrokken cassatieberoep enige toelage toe te kennen.’ Archief CABR, inv. nr. 12: Brief van W.J. Birza van de president van de Arrondissementsrechtbank in Groningen, van 12 november 1951, dat Besluit H8 een vergoeding verbiedt voor werkzaamheden bij een cassatieverzoek dat vervolgens is ingetrokken. W.J. Birza zou L.L.O. in cassatie verdedigen, maar zijn cliënt trok de cassatie op 31 augustus 1951 in. W.J. Birza had toen echter al een pleidooi gemaakt en dat zelfs al bij de Bijzondere Raad van Cassatie ingediend.

⁴²⁶ Op p. 13-14 van het eerste naoorlogse *Advocatenblad* van 15 december 1945, staat een eerste advies van het Bureau van de Vereniging van Advocaten. Dit Bureau adviseerde om, indien de veroordeelde zich in cassatie wil beklagen over de strafmaat van een Bijzonder Gerechtshof, altijd *verkeerde toepassing/schending van artikel 1, 2, 3, 8, 9, 11, 22, 26, 27 van het Besluit Buitengewoon Strafrecht* als cassatiemiddelen op te nemen. *Advocatenblad*, 1945/1946, p. 13-14.

⁴²⁷ Archief CABR, inv. nr. 76423 en 76298.

⁴²⁸ Na de oorlog had iedereen die een auto wilde rijden een rijvergunning nodig. Deze vergunning gaf vervolgens recht op het tanken van benzine. Zonder een vergunning was dit niet mogelijk.

⁴²⁹ Archief CABR, inv. nr. 76423 en 76298.

Volgens de circulaire van 4 juli 1945, uitgegeven door het Militair Gezag, moest een raadsman voordat een zaak aanhangig was bij een Tribunaal of Bijzonder Gerechtshof 'onverwijld toegang' hebben tot zijn cliënt.⁴³⁰ Uit het feit dat in 1946 en 1947 steeds nieuwe besluiten genomen zijn over vrij verkeer en over vrije correspondentie tussen raadsman en politieke verdachte, blijkt al dat dit niet bepaald soepel verliep. Die problemen bleven jaren bestaan. Voorbeelden hiervan waren:⁴³¹

- Brieven van een raadsman aan zijn cliënt werden teruggestuurd. Of brieven van een cliënt aan de raadsman werden geopend en niet aan de raadsman gestuurd. Of brieven van de raadsman werden geopend en in het strafdossier van zijn cliënt gestopt.
- De commandant van het bewaringskamp vliegveld Leeuwarden hield brieven tegen en opende alle post. Volgens hem *'kan iedereen op envelop zetten dat hij van een raadsman komt'*.
- De procureur-fiscaal J. Zaaijer weigerde op 3 juli 1945 toestemming aan advocaten om kampen te betreden.
- De Provinciaal Militair Commandant van Zuid-Limburg schrijft aan het Militair Gezag: *'Ik geef aan advocaten geen toestemming tot toegang bij politieke delinquenten en geen inzage in stukken.'*
- De Provinciaal Militair commandant in Noord-Brabant doet dezelfde mededeling.⁴³²
- De Commandant van het kamp Duindorp bij Den Haag vertrouwde advocaat G.M.G.H. Russell niet, zo blijkt uit correspondentie tussen het Militair Gezag en de commandant. Deze weigerde G.M.G.H. Russell toegang tot het kamp. De commandant schreef over advocaten: *'Er blijven enkele schreeuwers of blaffers over. Ik zal al dat handjes geschud en op schouder geklop voorkomen.'*⁴³³
- Er werd een brief geopend van een raadsman aan zijn cliënt met kritiek over de Politieke Opsporingsdienst (POD). De raadsman meldde hierin dat er vele misstanden en vergripen voorkomen bij de POD in Den Haag. Als reactie schreef de Haagse POD een klacht over het misbruik van bevoegdheden door advocaten.⁴³⁴

Verscheidene besluiten hebben daarnaast de werkzaamheden van de verdediging bemoeilijkt. Zoals het besluit dat de advocaat na de sententie door de Kamer van een Bijzonder Gerechtshof geen vrije toegang meer had tot zijn cliënt. Dit betekende dat afspraken met een cliënt over verzoeken om cassatie of gratie moeizaam tot stand kwamen. Ook was het op die manier, zonder mogelijkheid tot contact met de cliënt, voor de raadsman zeer lastig om cassatiemiddelen en pleidooien voor een eventuele berechting voor de Bijzondere Raad van Cassatie op te stellen. Een misstand was, zo bleek uit zaken voor Raden van Toezicht, dat advocaten eten meenamen voor hun cliënten, evenals brieven van en aan familieleden en dat ze op verzoek van hun cliënten mededelingen aan mogelijke getuigen deden.⁴³⁵

In het *Advocatenblad* werd veel aandacht besteed aan de civiele procedures rond de 'politieke delinquenten' bij het Nederlandse Beheersinstituut en de Raad voor het Rechtsherstel. Duidelijk minder aandacht was er voor de strafprocedures bij de bijzondere rechtspleging. Toch werd tot in 1950 in het *Advocatenblad* wel informatie gegeven en werden er artikelen gepubliceerd over de bijzondere rechtspleging en de problemen voor advocaten bij het verdedigen van hun cliënten. Daarnaast verschenen circulaire over juridische vraagstukken, opgesteld door de Orde van Advocaten.⁴³⁶

3.5.4 Kritiek op voorwaardelijke of onvoorwaardelijke buitenvervolginstelling

In Nederland was na september 1944 een onhanteerbaar aantal geïnterneerden in kampen opgesloten.⁴³⁷ Schattingen over het aantal in juli 1945 schommelt rond de 120.000 mensen.⁴³⁸ De

⁴³⁰ Archief MG, inv. nr. 1328.

⁴³¹ Archief CABR, inv. nr. 76298, 492, 71555, 76928. In deze strafdossiers zitten brieven van 'politieke delinquenten' aan hun raadslieden.

⁴³² Archief MG, inv. nr. 1328. brieven van 6 november 1944.

⁴³³ Archief MG, inv. nr. 1328.

⁴³⁴ Archief MG, inv. nr. 1328.

⁴³⁵ *Advocatenblad* 1947, p. 213-214: uitspraken van Raden van Toezicht. 1948, p. 18-20.

⁴³⁶ *Advocatenblad*, 1945/1946, 1947, 1948, 1949 en Circulaires uitgegeven door het bestuur van de vereniging.

⁴³⁷ MG, Algemene lastgeving nr. van 18 oktober 1944 houdende wijziging van het arrestatiebesluit van 12 september 1944; MG, Algemene lastgeving van 10 februari 1945, houdende wijziging van het recht van arrestatie en de instelling van de Politieke Opsporingsdienst.

⁴³⁸ Belinfante 1978, p. 109-111. Hij schat het aantal op 100.000 tot 120.000.

regering zat erg in zijn maag met het enorme aantal geïnterneerden. Huisvesting, voeding en bewaking kostten enorme sommen geld. En dat had de regering niet. Bovendien lukte het velen om uit de kampen te vluchten, mede door de slechte bewaking.

Na een eerste voorzichtig voorstel tot vrijlating van grote groepen 'politieke delinquenten' in augustus 1945, werd in november 1945 het Besluit Politieke Delinquenten (F280) aangenomen, waarin een tweede poging gewaagd om tot vrijlating van 'politieke delinquenten' te komen. Om dit te bewerkstelligen werd een nieuw type functionaris geïntroduceerd. Deze functionarissen, de officieren-fiscaal, zouden hun werkzaamheden uitvoeren onder de regie van de procureur-fiscaal in een ressort.

Zij moesten alle zaken in een ressort verdelen in 'lichte' en 'zware' zaken. De officieren-fiscaal moesten in 'lichte' zaken advies uitbrengen over eventuele voorwaardelijke of onvoorwaardelijke buitenvervolginstelling aan de procureur-fiscaal in hun ressort. Op grond van dit advies kon de procureur-fiscaal tot voorwaardelijke of onvoorwaardelijke buitenvervolginstelling besluiten. In deze 'buitengerechtelijke' procedures werden de verdachte noch zijn raadsman gehoord. In de ogen van de verdediging was dit een grove schending van de rechten van de verdachte. Bovendien waren de dossiers, en dat was ook in 1945 al bekend, lang niet allemaal volledig en/of juist. Hierdoor was deze afdoening louter op de dossierinhoud lang niet altijd juist en rechtvaardig.⁴³⁹

3.5.5 Kritiek op en bedreiging van advocaten

Er is van veel kanten kritiek geleverd op de advocaten die 'politieke delinquenten' juridisch terzijde wilden staan. Kritiek werd geleverd door de Politieke Opsporingsdienst, de illegaliteit en het Openbaar Ministerie. Het hoofdpunt van alle kritiek was dat zij allen vonden dat de advocaten zich zouden moeten onthouden van het verdedigen van ernstige landverraders. Daarnaast verschenen in kranten negatieve artikelen over de advocatuur. De declaraties die advocaten indienden, hun werkzaamheden en inzet voor hun cliënt werden onder vuur genomen.⁴⁴⁰

J.W.M. Reuser benadrukte in het *Advocatenblad* dat rechtsbijstand aan 'politieke delinquenten' voor alle advocaten een grote plicht van naastenliefde is.⁴⁴¹ Daarnaast adviseerde hij in zijn betoog gehouden op 15 december 1945 tijdens de eerste naoorlogse algemene ledenvergadering van de Orde van Advocaten dringend om geen rekestten tot invrijheidstelling in te dienen als de tenlastelegging nog niet bekend is. Vrijlatingsrekestten, gebaseerd op verklaringen van familieleden en niet op de tenlastelegging waren, volgens J.W.M. Reuser, meestal gebaseerd op onjuiste of onvolledige informatie.⁴⁴² Hij benadrukt tot slot dat advocaten zich niet moesten onttrekken aan verzoeken van regeringswege om deel te nemen aan de berechting, of aan deelname aan politieke vervolging. Daarnaast moesten advocaten die geen juridische bijstand verleenden, stoppen met kritiek te leveren op hen die dit wel deden.⁴⁴³

Op 1 september 1945 schreef L.O. van der Plas aan de minister van Justitie dat hij bedreigingen had ontvangen. In deze bedreigingen werd gesteld dat anonieme personen wraak zouden nemen als hij NSB'ers of SD'ers zou verdedigen. Als reactie hierop stuurde de voorzitter van de Advocaten Vereniging aan alle advocaten een brief waarin hij opriep om ook 'politieke delinquenten' goed te verdedigen, maar zich als advocaat niet met hen te vereenzelvigen. Bovendien moesten advocaten hun zienswijze over het verdedigen van 'politieke delinquenten' verdedigen onder niet-advocaten.⁴⁴⁴ Na onderzoek door het Ministerie van Justitie bleek dat niet alleen L.O. van der Plas, maar een hele

⁴³⁹ J.M. van Bemmelen, Het buitengewoon straf- en tuchtrecht, *Tijdschrift voor strafrecht*, Deel LIV, 1946, p. 154; Belinfante 1978, p. 328; A. van het Vaart, *Kampmisstanden, 1944-1952. Het andere syndroom*, Zwartboek-serie, Joachimsthal 's-Gravenhage, 1973, p. 27.

⁴⁴⁰ Kranten/kb.nl De krant *De vrije Zeeuw* publiceert op 20 juli 1945 een kritisch stuk over inbewaringstelling en tribunaal, waarbij ook advocaten het moeten ontgelden; kranten/kb.nl *De Nieuwe Rotterdamse Courant* van 23 augustus 1945 schrijft een artikel over de grenzen van het noodrecht. Hierbij wordt ook de positie van de advocaat aangehaald.

⁴⁴¹ *Advocatenblad* 1945/1946, p. 20-22.

⁴⁴² *Advocatenblad* 1945/1946, p. 40.

⁴⁴³ *Advocatenblad* 1945/1946, p. 20, 36-42.

⁴⁴⁴ Archief AOK, inv. nr. 1333.

reeks van advocaten die ‘politieke delinquenten’ verdedigden, bedreigd waren met mishandeling of zelfs moord. Zo bleek dat een illegale groep gedreigd had om enkele advocaten uit de weg te ruimen, als aan haar *‘wensen niet wordt voldaan’*.⁴⁴⁵

3.5.6 Verschillen tussen de verdediging in strafzaken en de verdediging bij de bijzondere rechtspleging

In het commune strafrecht wordt de verdachte in zijn verdediging altijd bijgestaan door een beëdigd advocaat. In het Buitengewoon Strafrecht kon de voorzitter van een bijzonder strafcollege iedereen die afgestudeerd was in de rechtswetenschappen of rechtsgeleerdheid als raadsman toelaten – dus zonder enige kennis van en ervaring in het verdedigen. Daarnaast konden ook officiers van zee- of landmacht als raadsman fungeren. Op 30 november 1945 werd de beschermde term ‘advocaat’ zelfs officieel gewijzigd in raadsman, om duidelijk aan te geven dat ook anderen dan advocaten als raadsman op konden treden.⁴⁴⁶ Hiertegen werd van de kant van advocaten of hun vereniging geen enkel protest aangevoerd.

In die tijd mochten advocaten in het strafrecht alleen optreden binnen hun eigen ressort. In de bijzondere rechtspleging mochten advocaten in heel Nederland verdedigen. De verdediging van personen die onder de besluiten van de bijzondere rechtspleging vielen, was een uiterst zware taak. Volgens artikel 28 lid 2 van het Wetboek van Strafvordering moest een verdachte zo veel mogelijk de gelegenheid verschaft worden om zich met zijn raadsman in verbinding te stellen via brieven of bezoeken. In juli 1945 vaardigde het Militair Gezag een circulaire uit die meldde dat de vrijheid van de advocaat om zijn cliënt te bezoeken en om vrij te corresponderen moest worden gerespecteerd, ook in de bijzondere rechtspleging.⁴⁴⁷ Deze lastgeving werd door commandanten van interneringskampen en militaire provinciale commandanten geboycot. Zij weigerden eenvoudigweg om advocaten toe te laten.⁴⁴⁸ Voor advocaten van ‘politieke delinquenten’ was het voeren van vrije gesprekken met hun cliënten (vrijwel) onmogelijk. De vrije correspondentie en de vrije bezoeksregeling voor advocaten was hiermee in het eerste jaar een wassen neus.

Pas na 22 mei 1946 was in artikel 3 Besluit DGBR no.12780 geregeld dat een advocaat zijn cliënt vrij kon bezoeken na een veroordeling.⁴⁴⁹ Dan was de ‘politieke delinquent’, berecht door een Kamer van een Bijzonder Gerechtshof immers (officieel) in de gevangenis voor het uitzitten van zijn straf. Uit verslagen van de vergaderingen van hoofden van afdelingen blijkt dat dit in de praktijk niet altijd zo ging. Ook personen berecht door een Bijzonder Gerechtshof zaten hun straf uit in interneringskampen, eenvoudigweg omdat er te weinig gevangenen waren om iedereen op te nemen.⁴⁵⁰ Advocaten in het buitengewoon strafrecht kregen vervolgens pas op 27 juli 1947 een wettelijk recht van een gewone raadsman overeenkomstig artikel 50 Wetboek van Strafvordering: vrij verkeer met de cliënt.⁴⁵¹ De toelage voor een advocaat in het commune strafrecht ligt vast, de advocaat in de bijzondere rechtspleging kreeg (volgens D63 artikel 11) een nog nader te bepalen toelage voor zijn verrichtingen, maar dit werd op 8 januari 1947 (Besluit H8) gewijzigd in een toelage voor iedereen die hij *ter zitting* heeft bijgestaan, dus niet meer voor alle verrichtingen.⁴⁵²

⁴⁴⁵ Archief MG, inv. nr. 1328: De POD vindt dat advocaten hun bevoegdheden misbruiken, commandanten van kampen maken post open van advocaten. De commandant van kamp Duindorp vindt dat advocaten veel te amicaal doen met ‘politieke delinquenten’. Daarnaast hebben advocaten kritiek op de POD en op de commandanten van de interneringskampen.

⁴⁴⁶ Besluit F306 van 30 november 1945, houdende wijziging van de naam advocaten in raadslieden.

⁴⁴⁷ MG, Circulaire 4 juli 1945, no. II A 2923/82 Opdracht om een raadsman toe te laten bij zijn cliënt en verplichting om vrije briefwisseling tussen cliënt en raadsman te regelen.

⁴⁴⁸ Archief MG, inv. nr. 1328.

⁴⁴⁹ Ministerieel Besluit van de Minister van Justitie, 22 mei 1946, nr. 12780, besluit betreffende het verkeer tussen raadslieden en de delinquent en de inzage in de dossiers door de raadsman.

⁴⁵⁰ Archief MG, inv. nr. 1328.

⁴⁵¹ Wet H206, rubriek V, wijzigingen in Besluit Politieke Delinquenten, art 3, toevoeging art 13a: art 50 Sv ten aanzien van de raadsman betreffende het verkeer met de verdachte is weer van toepassing.

⁴⁵² Besluit H8, tot uitvoering van artikel 11 van het Besluit bijzondere rechtspleging, wijziging van de hoogte van de toelage en de voorwaarden voor toegevoegde raadslieden, 8 januari 1947.

Een advocaat in strafzaken moet te allen tijde inzage krijgen in de processtukken van de verdachte die hij bijstaat. Ook kan hij in principe afschriften van de processtukken krijgen (art. 51 Sv). In het buitengewoon strafrecht kon een advocaat lang niet altijd een dossier inzien van zijn cliënt vóór de rechtszitting. En als hij een dossier kon inzien, was dat vaak eenmalig voor een aantal uren. Het krijgen van afschriften van de processtukken was onmogelijk en werd in de praktijk ook niet toegestaan. In het commune strafrecht mochten alleen advocaten van het ressort Den Haag verdediger zijn bij zaken voor de Hoge Raad. In de bijzondere rechtspleging mocht iedere, door de voorzitter erkende, raadsman ook de verdediging voeren voor de Bijzondere Raad van Cassatie.

3.6 De actoren voor vervolging

Vervolging van ‘politieke delinquenten’ werd opgedragen aan een nieuw op te richten Openbaar Ministerie voor de bijzondere rechtspleging. In artikel 17 van Besluit D62 werd opgenomen wat de structuur zou zijn van het Openbaar Ministerie. Deze zou volgens dit artikel bestaan uit de volgende functionarissen: zes procureurs-fiscaal; één bij de Bijzondere Raad van Cassatie en verder één voor ieder Bijzonder Gerechtshof.⁴⁵³ Onder de procureurs-fiscaal zouden zoveel advocaten-fiscaal als nodig benoemd worden, maar per Kamer minimaal één.⁴⁵⁴ Daarnaast werd in november 1945 bij Besluit F280 de functie van officier-fiscaal ingevoerd. Deze officieren-fiscaal stonden onder leiding van de procureurs-fiscaal, maar waren geen lid van het Openbaar Ministerie.

3.6.1 De taken van de procureur-fiscaal

Bij de Bijzondere Raad van Cassatie

A.M. baron van Tuyll van Serooskerken werd benoemd tot procureur-fiscaal bij de Bijzondere Raad van Cassatie. Zijn taak was

*‘Te waken over de handhaving en uitvoering der wetten en reglementen bij de Bijzondere Raad van Cassatie en bij de Bijzondere Gerechtshoven. Hij geeft daartoe de noodige bevelen aan de procureurs-fiscaal bij de Bijzondere Gerechtshoven, welke deze verplicht zijn na te komen.’*⁴⁵⁵

A.M. baron van Tuyll van Serooskerken had echter weinig tijd voor het uitvoeren van zijn taak. Namens de regering was hij als medeaanklager aanwezig bij de Tribunalen van Neurenberg en Tokio. Bovendien kreeg hij van de regering in 1947 opdracht om de omstandigheden en misstanden van de interneringskampen te onderzoeken.⁴⁵⁶ Zijn taak werd daarom meestal waargenomen door G.E. Langemeijer, advocaat-fiscaal bij de Bijzondere Raad van Cassatie.

Bij de Bijzondere Gerechtshoven

De vijf procureurs-fiscaal van de Bijzondere Gerechtshoven, genoemd in artikel 17 lid 3 van Besluit D62, waren *‘met uitzondering van enig ander openbaar ministerie belast met de uitoefening en het beleid der criminele justitie in zaken, waarvan de kennisneming aan die Gerechtshoven behoort, alsmede met de handhaving en uitvoering der wetten en reglementen bij het college waarbij zij zijn aangesteld.’*⁴⁵⁷ Tot procureur-fiscaal in een Bijzondere Gerechtshof konden alle Nederlanders benoemd worden, die in het bezit waren van een universitair diploma Nederlands recht waren en een leeftijd hadden tussen 27 en 70 jaar.⁴⁵⁸

De vijf procureurs-fiscaal kwamen eenmaal in de veertien dagen bij elkaar in Den Haag. Zij bespraken dan de juridische problemen die speelden bij ieder Bijzonder Gerechtshof.⁴⁵⁹ Bovendien hadden zij een intensief overleg en correspondentie met het Militair Gezag (juridische zaken) en later met het Directoraat-Generaal voor de bijzondere rechtspleging van het Ministerie van Justitie.⁴⁶⁰

⁴⁵³ Besluit D62, artikel 2 lid 2.

⁴⁵⁴ Besluit D62, artikel 2 lid 2.

⁴⁵⁵ Besluit D62, artikel 17 lid 2.

⁴⁵⁶ Archief Tuyll, inv. nr. 1-8, 10-16.

⁴⁵⁷ Besluit D62, artikel 17 lid 3.

⁴⁵⁸ Besluit D62, artikel 4 lid 1.

⁴⁵⁹ Archief DGBR, inv. nr. 52.

⁴⁶⁰ Archief MG, inv. nr.598, 1814, 4331.

De juridische taken van de procureur-fiscaal bij de Bijzondere Gerechtshoven waren:

- Het verdelen van zaken over de Tribunaalkamers en de Kamers van het Bijzonder Gerechtshof in zijn ressort;
- Leidinggeven aan de opsporing van gevluchte en nog niet gearresteerde 'politieke delinquenten';
- Dossiers naar andere Bijzondere Gerechtshoven of Tribunalen sturen, als de behandeling en het onderzoek van die zaken op een andere plaats meer geëigend was;⁴⁶¹
- Afgeven na 1 maart 1946 van een last tot bewaring of invrijheidstelling van 'politieke delinquenten';
- Besluiten tot voorwaardelijke of onvoorwaardelijk buitenvervolginstelling van een 'politiek delinquent' in 'lichte' zaken na advies van een officier-fiscaal;
- Melden aan het Bureau Opsporing Oorlogsmisdadigers welke oorlogsmisdrijven en misdaden tegen de menselijkheid hen binnen hun ressort bekend waren geworden.⁴⁶²

3.6.2 De taken van de advocaat-fiscaal

Bij de Bijzondere Raad van Cassatie

De advocaten-fiscaal van de Bijzondere Raad van Cassatie waren ondergeschikt aan de procureur-fiscaal bij de Bijzondere Raad van Cassatie. De taak van de advocaat-fiscaal was om de Bijzondere Raad van Cassatie van advies te dienen in de cassatiezaken. Deze adviezen werden verwoord in een conclusie, die op de terechtzitting werd uitgebracht.

De tot 1947 enige advocaat-fiscaal bij de Bijzondere Raad van Cassatie, G.E. Langemeijer, had daarnaast als tweede taak het vervangen van de procureur-fiscaal bij de Bijzondere Raad van Cassatie. D.J. Veegens, advocaat en raadsheer-plaatsvervanger bij de Bijzondere Raad van Cassatie, fungeerde in 1946 in twee zaken als waarnemend advocaat-fiscaal.⁴⁶³ De zaken stapelden zich echter op. Om de werkdruk van G.E. Langemeijer te verminderen werd op 18 juni 1947 W.P. Bakhoven benoemd tot tweede advocaat-fiscaal. Voorafgaand aan zijn benoeming was hij van juni 1945 tot juni 1947 advocaat-fiscaal bij het Bijzonder Gerechtshof Amsterdam. Hij was dus goed ingevoerd in de bijzondere strafrechtspleging.⁴⁶⁴

Bij de Kamers van de Bijzondere Gerechtshoven

De advocaten-fiscaal bij de Kamers van de Bijzondere Gerechtshoven vielen rechtstreeks onder de procureur-fiscaal in hun ressort. Deze functie was ingesteld bij besluit D62 artikel 2 lid 2. De advocaten-fiscaal vervulden voor een deel de taak van de procureur-generaal in het commune strafrecht: het formuleren van een eis en het houden van een requisitoir. De verschillen tussen de taken van de advocaat-generaal bij een gerechtshof en een advocaat-fiscaal bij een Kamer van een Bijzonder Gerechtshof waren echter groot.

Advocaten-generaal waren aangesteld als vertegenwoordiger van het Openbaar Ministerie bij de gerechtshoven. Hier werd in tweede aanleg recht gesproken over diegenen die in hoger beroep gegaan waren tegen een vonnis in eerste aanleg. De advocaat-fiscaal was aangesteld als vertegenwoordiger van het Openbaar Ministerie bij een Kamer van de Bijzondere Gerechtshoven, waar in eerste en enige aanleg gevonnis werd over 'politieke delinquenten'.

De belangrijkste taak van de advocaat-generaal was om de zaak die in eerste aanleg was gevonnis, te bestuderen en in het hoger beroep een nieuwe eis op te stellen voor een hernieuwde behandeling van de zaak. De advocaat-fiscaal had als vertegenwoordiger van het Openbaar Ministerie bij een Kamer van een Bijzonder Gerechtshof een totaal andere functie: het samenstellen van de tenlastelegging en het hieraan koppelen van de juiste kwalificatie. Het Besluit Buitengewoon Strafrecht bevatte een aantal nieuwe delictomschrijvingen. Dat het opstellen van de tenlastelegging en de eis niet eenvoudig was, is duidelijk geworden uit de bespreking van de totaal nieuwe wetgeving die het Besluit

⁴⁶¹ Besluit D62, artikel 17 lid 1.

⁴⁶² Kooiman 2000, p. 32; Besluit F85, artikel 7: "De Procureurs-fiscaal der Bijzondere Gerechtshoven doen mededeeling van alle zaken, waarvan de verdachte zich niet in het Rijk in Europa bevindt aan den voorzitter der Commissie."

⁴⁶³ Archief CABR, inv. nr. 74669, 71521 + 74695.

⁴⁶⁴ www.sdn.nl/recht-b.htm : Openbaar antecedenten register Rechterlijke Macht.

Buitengewoon Strafrecht in het leven had geroepen. Dit gold tevens voor tenlasteleggingen voor oorlogsmisdadigers. Ook het Handvest van Londen bevatte totaal nieuwe strafrechtartikelen. Hierover was noch in Nederland, noch in het buitenland jurisprudentie of wetenschappelijke literatuur verschenen waarop een advocaat-fiscaal kon terugvallen.

De zaken bij de advocaat-generaal kwamen druppelsgewijs binnen. De advocaten-fiscaal daarentegen wisten vanaf de start van hun werkzaamheden dat honderden zaken al op behandeling wachtten. De grote hoeveelheid zaken die *tegelijkertijd* op afdoening wachtte, legde vanaf het begin van de bijzondere rechtspleging een enorme druk op de advocaten-fiscaal.

3.7 Actoren voor de rechtspraak: de zittende magistratuur

3.7.1 Samenstelling van de toekomstige Bijzondere Gerechtshoven en de Bijzondere Raad van Cassatie

Op grond van de in Londen genomen Besluiten D61-D64 zou na de oorlog bijzondere rechtspleging worden ingevoerd voor berechting van oorlogsgelateerde misdrijven. Om dit te effectueren moesten Bijzondere Gerechtshoven en Tribunalen worden ingesteld en functionarissen worden benoemd in de colleges. De leden van die colleges zouden, volgens de regering, grotendeels buiten de rechterlijke macht gerekruteerd moeten worden.

De vraag, aan welke rechters de berechting der politieke misdadigers moest worden toevertrouwd, was in Londen aanleiding voor uitgebreide beraadslagingen. J.R.M. van Angeren schreef hierover: *‘Er waren vooral onder de militairen en militair georiënteerden een aantal voorstanders van een zuiver militaire berechting, een berechting dus door krijgsraden. Men verwachtte van die colleges een meer doortastende berechting. (...) Ik stond tamelijk huiverig tegenover deze oplossing. In de eerste plaats had slechts een kleiner deel der gepleegde delicten een min of meer militaire inslag, voorts is het Nederlandse volk er niet op gebrand, dat militairen zich buiten noodzaak met de gedragingen van burgers inlaten; verder was ik er niet heel zeker van dat de militaire rechtspraak niet een verlengstuk zou worden van het Militair Gezag, hetgeen de levensduur van het laatste zou helpen verlengen, terwijl ten slotte - en dit was een belangrijk praktisch bezwaar - geen verzekering kon worden gegeven, dat over voldoende hoofdofficieren, geschikt om de functie eens rechters te vervullen, zou kunnen worden beschikt’.*⁴⁶⁵ Ten slotte werd in Londen een middenweg aanvaardt, namelijk die van de Bijzondere Gerechtshoven waarin naast raadsheren, gekozen uit geschikte juristen zowel van buiten als uit de rechterlijke macht, ook militaire raadsheren zitting zouden hebben.

Een ander punt van bijzonder belang was in hoeveel instanties de rechtsgang zou plaatsvinden. Hoewel niet bij benadering te zeggen viel hoeveel zaken zouden moeten worden berecht, moest worden aangenomen dat hun aantal zeer aanzienlijk zou zijn. Een lange procesgang in drie instanties zou tot gevolg hebben dat de berechting jaren zou duren. J.R.M. van Angeren schreef: *‘Het rechtsgevoel in Nederland zou trouwens - zo dachten wij - langdurige procedures niet dulden.’* Gevreesd werd bovendien dat er voor een rechtsgang in drie instanties onvoldoende geschikte personen zouden zijn om deze instanties te bezetten. Besloten werd daarom tot het berechten in twee instanties: De Kamers van de Bijzondere Gerechtshoven als eerste aanleg en daarna eventueel cassatie bij de Bijzondere Raad van Cassatie.⁴⁶⁶

In 1944 was besloten dat P.S. Gerbrandy, als minister-president, met steun van de minister van Justitie, de samenstelling van de Bijzondere Gerechtshoven op zich zou nemen. Gerbrandy delegeerde deze taak aan het Militair Gezag. De Sectie Juridische Zaken van het Militair Gezag was vanaf januari 1945 officieel aangewezen om de samenstelling en bezetting van de Tribunalen en Bijzondere Gerechtshoven te regelen, onder direct gezag van de minister-president.⁴⁶⁷

⁴⁶⁵ Archief van Angeren, inv. nr. 17, 23.

⁴⁶⁶ Archief van Angeren, inv. nr. 17, 23.

⁴⁶⁷ Afdelingsbureau p. 268-269; Meihuizen 2003, p.195, interview met G.E. Langemeijer.

In de praktijk hebben ook anderen zich beziggehouden met de samenstelling van de toekomstige Bijzondere Gerechtshoven en de Bijzondere Raad van Cassatie, zoals de Ministeries van Justitie, van Oorlog en van Marine in Londen, het Militair Gezag in Londen en de Commissie van Vertrouwensmannen in Nederland. Het Ministerie van Justitie werkte voorstellen voor de instelling en samenstelling van de toekomstige bijzondere rechtsorganen uit.⁴⁶⁸ Na een verzoek van het Militair Gezag stelde het Ministerie van Oorlog een lijst op van officieren die als militair raadsheer na de Bevrijding zitting zouden kunnen nemen in een Bijzonder Gerechtshof of de Bijzondere Raad van Cassatie.⁴⁶⁹ Het Ministerie van Marine in Londen stelde eveneens een lijst van gepensioneerde marineofficieren op die naar hun mening wel in een van de hoven als militair raadsheer zou kunnen plaatsnemen. Aangezien de minister van Marine verwachtte dat de oorlog eerder in het moederland dan in de overzeese gebiedsdelen zou zijn beëindigd, en er voor de overzeese oorlog marineofficieren beschikbaar moesten zijn, had hij in de lijst slechts gepensioneerde marineofficieren opgenomen.⁴⁷⁰ In deze lijst met geschikte gepensioneerde marineofficieren is met een kruisje aangegeven welke officieren 'rijpe ervaring' hadden op het gebied van de strafrechtspraak. Een van hen was de marineofficier Floris Johannes Heeris. Hij werd na de oorlog inderdaad benoemd tot militair raadsheer in de Bijzondere Raad van Cassatie. Daarmee was hij de enige van de marine lijst die in de bijzondere rechtspleging werd opgenomen.⁴⁷¹

Ook het College van Vertrouwensmannen bemoeide zich vanuit het bezet Nederland met de benoemingen. Dit college was in augustus 1944 door de Nederlandse regering in Londen ingesteld. Het college had tot taak om vanaf de bevrijding tot de terugkeer van de regering in Nederland als haar vertegenwoordiger op te treden. Zo moest voorkomen worden dat er tijdelijk een gezagsvacuüm zou ontstaan. De vanuit Londen aangewezen leden waren politici en vertegenwoordigers van het verzet. In telegrammen gewisseld tussen de regering en het College van Vertrouwensmannen gaven de Vertrouwensmannen hun ideeën over onder andere de bezetting van de posten van procureur-generaal na de oorlog, in de verwachting dat de procureurs-generaal ook de taak van procureur-fiscaal bij de verschillende Bijzondere Gerechtshoven zouden krijgen.⁴⁷²

In het *Overzicht der werkzaamheden van het Militair Gezag gedurende de Bijzondere Staat van Beleg, 14 september 1944 tot 4 maart 1946*, wordt gemeld dat het Militair Gezag zich niet bemoeit heeft met de bezetting van de Bijzondere Gerechtshoven.⁴⁷³ Dit overzicht is vervaardigd door het Afwikkelingsbureau Militair Gezag in 1947. Uit de eigen archiefdossiers van het Militair Gezag, voornamelijk van de Sectie Juridische Zaken, komt echter een ander beeld naar voren. Deze Sectie heeft zich wel degelijk beziggehouden met de bezetting van de toekomstige bijzondere rechtsinstellingen, maar was te weinig ingevoerd om deze taak uit te kunnen oefenen. Eind april 1945 bleek dat de taak om de Bijzondere Gerechtshoven en de Bijzondere Raad van Cassatie te bemensen eigenlijk te ingewikkeld was voor de Sectie Juridische Zaken van het Militair Gezag, zeker nu deze sectie overspoeld werd door de problemen rond de tienduizenden arrestaties. Het touwtrekken achter de schermen over de samenstelling van de diverse Bijzondere Gerechtshoven en de Bijzondere Raad van Cassatie was tot april 1945 nog niet erg succesvol geweest.

P.S. Gerbrandy heeft vervolgens J.C. Tenkink, oud-waarnemend secretaris-generaal van het Ministerie van Justitie gevraagd deze taak op zich te nemen.⁴⁷⁴ J.C. Tenkink vroeg vervolgens G.E. Langemeijer, rechter in de Arrondissementsrechtbank in Amsterdam, hem te assisteren bij deze taak. G.E. Langemeijer accepteerde het verzoek en samen begonnen ze diverse personen te vragen voor de functies in de bijzondere rechtspleging.⁴⁷⁵ G.E. Langemeijer vertelde in een gesprek met J.P. Meihuizen

⁴⁶⁸ Archief MinJus Londen, 3115.

⁴⁶⁹ Archief MG, inv. nr. 1303: brieven van 26 juni, 7 september 1943 en ongedateerd.

⁴⁷⁰ Archief MinJus Londen, inv. nr. 3115: Brieven van de chef Marinestaf J.W. Termijtelen aan de Minister van Justitie, juli 1943 en 16 mei 1945.

⁴⁷¹ MinJus kabinet inv. nr. 2846.

⁴⁷² PEC, Deel 5a, p. 766-777; Deel 5 b, p. 306-307, 534-539.

⁴⁷³ Afwikkelingsbureau, inleiding.

⁴⁷⁴ Archief MG, inv. nr. 1303; Archief AOK, inv. nr. 1331.

in 1998 nog dat de benoemingsprocedure aanvankelijk *'ietwat chaotisch'* was. Hoewel P.S. Gerbrandy aan J.C. Tenkink de opdracht gegeven had om de Bijzondere Gerechtshoven en Bijzondere Raad van Cassatie samen te stellen, doorkruiste P.S. Gerbrandy zelf vervolgens deze opdracht. Op 14 mei 1945 stuurde Gerbrandy een telegram aan prof. R.P. Cleveringa, waarin hij hem uitnodigde om voorzitter van de Bijzondere Raad van Cassatie te worden. Daarnaast verzocht P.S. Gerbrandy hem om namen te geven van kandidaten voor de Bijzondere Raad van Cassatie naast W.P.J. Pompe en J.H.W. Verzijl. Hij vroeg zich af of, in de ogen van R.P. Cleveringa, de juristen (..) Kusters en J. van Geleijn Vitringa in aanmerking zouden kunnen komen. Dit telegram hinderde de werkzaamheden van J.C. Tenkink en G.E. Langemeijer wel, maar ze gingen toch voortvarend verder. R.P. Cleveringa sloeg het aanbod echter af en wilde geen namen van geschikte personen noemen.⁴⁷⁶

In Nederland hield intussen ook het College van Vertrouwensmannen zich bezig met de bijzondere rechtspleging. Na de bevrijding, op 17 mei 1945, stuurde het college een brief aan P.S. Gerbrandy, waarin het adviseerde om als eerste een 'Criminal Court' ter berechting van oorlogsmisdadigers in te stellen. Oorlogsmisdadigers moesten namelijk volgens de internationale overeenkomsten in Londen en Moskou terechtstaan in het land waar de misdrijven bedreven zijn. In de ogen van het College van Vertrouwensmannen had berechting van oorlogsmisdadigers topprioriteit. Het wilde daarom zo snel mogelijk een speciaal hof hiervoor oprichten.⁴⁷⁷ Dit voorstel was totaal niet in de lijn van P.S. Gerbrandy. Die wilde eerst de Bijzondere Gerechtshoven en de Bijzondere Raad van Cassatie laten installeren. De installatie van een 'Criminal Court' voor oorlogsmisdadigers had hij bovendien nog totaal niet overwogen.⁴⁷⁸

Op 7 juni 1945 meldde J.C. Tenkink aan P.S. Gerbrandy dat de samenstelling van de Bijzondere Raad van Cassatie en de eerste drie Bijzondere Gerechtshoven rond was en dat de leden hiervan konden worden benoemd. Helaas, het Bureau Londen van het Militair Gezag stak een stokje voor deze daadkrachtige actie van J.C. Tenkink en G.E. Langemeijer. Op dezelfde dag dat J.C. Tenkink meldde dat de samenstelling van de eerste colleges rond was, kwam er een telegram binnen bij de minister van Justitie, dat de benoemingsprocedure onmiddellijk moest worden stopgezet. Eerst moesten de beoogde militaire leden gecontroleerd worden op hun daden tijdens de oorlog en officieel gezuiverd worden. Pas daarna konden zij benoemd worden. Hiermee werd de snelle inwerkingtreding van de bijzondere rechtsplegingscolleges ernstig vertraagd. Twee dagen later bleek inderdaad dat enkele van de voorgestelde militairen nog niet door de zuivering goedgekeurd waren. En *'hoewel aan de uitslag van de zuivering niet getwijfeld kan worden'* was het advies in plaats van diegenen die niet gezuiverd waren, anderen voor te dragen.⁴⁷⁹

Er was echter al een benoemingsvoorstel naar de Koningin gestuurd. Zij heeft dit besluit in Breda getekend op 12 juni 1945. Het besluit was echter nog steeds niet gecontrasigneerd terugontvangen, zo meldt de directeur van het Kabinet der Koningin. Het had door P.S. Gerbrandy als minister van Justitie ad interim, de minister van Marine James Marnix de Booy, en de minister van Oorlog J.E. de Quay getekend moeten worden. Door de problemen rond de niet-gezuiverde militaire raadsheren konden zij echter nog niet tekenen. Uiteindelijk was de hele benoemingsprocedure voor de leden van de Bijzondere Raad van Cassatie en de Bijzondere Gerechtshoven in Amsterdam, Den Haag en Den Bosch pas rond op 28 augustus 1945 en kon op die dag een gewijzigd voorstel worden getekend door de Koningin.⁴⁸⁰ De benoemingen voor leden van de andere twee Bijzondere Gerechtshoven, in Arnhem en Leeuwarden, volgden door problemen bij het vinden van de juiste raasheren en militaire raadsheren pas in oktober 1945.

⁴⁷⁵ MinJus kabinet, inv. nr. 2849.

⁴⁷⁶ MinJus kabinet, inv. nr. 2846.

⁴⁷⁷ MinJus kabinet, inv. nr. 2846.

⁴⁷⁸ Archief MG, inv. nr. 1303.

⁴⁷⁹ MinJus kabinet, inv. nr. 2846.

⁴⁸⁰ Archief CABR, inv. nr. 2846, 2849; Nederlandse Staatscourant woensdag 12 september 1945, KB van 28 augustus 1945: Aanvullende benoemingen in Bijzondere Raad van Cassatie.

3.7.2 De Bijzondere Raad van Cassatie

3.7.2.1 Instelling en uitbreiding van de Bijzondere Raad van Cassatie

Al tijdens de oorlog werd aangekondigd dat er een Bijzondere Raad van Cassatie zou worden ingesteld.⁴⁸¹ De Hoge Raad was in zijn naam en functie aangetast door de houding van de Raad tijdens de bezetting.⁴⁸² J.R.M. van Angeren verwoordde dit als volgt: *'Er heerste bij velen de overtuiging, dat de Hoge Raad der Nederlanden in zijn toenmalige samenstelling in zo ernstige mate was te kort geschoten in zijn houding tegenover de bezetting, dat aan dat college de normale cassatierechtspraak niet verder zou kunnen worden toevertrouwd. Te verwachten was voorts, dat de rechterlijke colleges, nadat de ontrouw gebleken elementen daaruit zouden zijn verwijderd, wel de handen vol zouden hebben met het afdoen van de normaliter aan hen toevertrouwde zaken.'*⁴⁸³

J. P. Meihuizen vat in zijn voordracht bij de uitreiking van de publicatie over de Hoge Raad tijdens en na de Tweede Wereldoorlog de houding van de Hoge Raad en de Tweede Wereldoorlog als volgt samen: 'De periode 1940-1945 van de Hoge Raad kende vele dieptepunten. Maar al die dieptepunten waren minder beschamend dan de nasleep van de oorlog. Deemoed ontbrak, evenals schuldbesef. Raadsheer Jan Donner wist door een behendig steekspel de Hoge Raad vrijwel buiten schot te houden. Hoewel Donner uiteindelijk succes had, ging dit niet zonder slag of stoot. De Haagse procureur-fiscaal J. Zaaijer nam een onverzoenlijk standpunt in tegenover de handelwijze van de Hoge Raad tijdens de bezetting. Hij besloot tot een strafvervolg van de 'foute' (door de Duitse bezetter benoemde) president van de Hoge Raad, J. van Loon. Op instigatie van Donner heeft minister van Justitie H.A.M.T. Kolfshoten geïntervenieerd. De minister zorgde ervoor dat Zaaijer de dagvaarding introk. Uiteindelijk werd de zaak tegen Van Loon behandeld door het Tribunaal in Den Haag. De dagvaarding was zodanig veranderd dat niet gevreesd hoefde te worden dat het algemene beleid van de Hoge Raad zou worden betrokken in het rechtsgeding en bovendien was het Openbaar Ministerie bij het Tribunaal niet vertegenwoordigd, zodat Zaaijer niet een van zijn gevreesde requisitoiren kon houden.'⁴⁸⁴

In het uitgereikte boek *De Hoge Raad en de Tweede Wereldoorlog* werd de houding van de Hoge Raad in en na de Tweede Wereldoorlog zeer kritisch beschreven. De president van de Hoge Raad in 2008, G.M.J. Corstens, gaf bij de uitreiking van het boek aan dat de Hoge Raad was *'bevangen door spijt en diep bedroefd over het eigen oorlogsverleden'*.⁴⁸⁵

De Bijzondere Raad van Cassatie zou, volgens het instellingsbesluit, bestaan uit twee Kamers.⁴⁸⁶ In augustus 1945 werd H. Haga benoemd als voorzitter van de Bijzondere Raad van Cassatie en voorzitter van de eerste Kamer van dit College. J.H.W. Verzijl werd vicevoorzitter en voorzitter van de tweede Kamer van de Raad. De leden van de Bijzondere Raad van Cassatie waren bekende juristen, hoogleraren, leden van de rechterlijke macht of militaire officieren. Als bijzondere raadsheren werden benoemd: F.M. baron van Asbeck, A.L.M. van Berckel, S. van Brakel, G.H.A. Feber, S.N.B. Halbertsma, A.F. Hoorweg, W.J.A. Kernkamp, M.W. Mouton, J.K. Onnen, H. van Oordt, W.P.J. Pompe, G. Scholten, D.J. Veegens en F.M. Westrouen van Meeteren. Aangesteld als bijzondere raadsheren-plaatsvervangers werden: H.F.W.D. Fischer, S.N.B. Halbertsma, F.J. de Jong, J.E. Jonkers en L. Vliegthart. De benoemde militaire raadsheren waren: P.W. Best, P.A. van Driest, F.J. Heeris, D. Tollenaar en A. Vos. Als militair raadsheerplaatsvervanger tot slot werd B. Behrens benoemd.⁴⁸⁷

Om te zorgen dat voor iedere zitting voldoende raadsheren en militaire raadsheren waren stelde H. Haga als voorzitter, samen met vicevoorzitter J.H.W. Verzijl minutieuze schema's samen.⁴⁸⁸ Naast de zittingen van de verschillende Kamers, werden ook regelmatig algemene vergaderingen gehouden

⁴⁸¹ J. Remmelink, De Bijzondere Raad van Cassatie in: *Liber Amicorum Herman Bekaert*, uitgeverij Snoeck-Ducaju, Gent 1977, p. 328 ev.

⁴⁸² P.E. Mazel, *In naam van het recht: De Hoge Raad en de Tweede Wereldoorlog*, Gouda Quint Arnhem 1984; Belinfante 1978, p. 99.

⁴⁸³ PEC, Deel 5a, p. 766-777; Deel 5 b, p. 306-307, 534-539.

⁴⁸⁴ [www.rechtspraak.nl/organisatie/De Hoge Raad/nieuws: Inleiding op 13 november 2011 van J.P.Meihuizen bij het symposium.](http://www.rechtspraak.nl/organisatie/De%20Hoge%20Raad/nieuws:Inleiding%20op%2013%20november%202011%20van%20J.P.Meihuizen%20bij%20het%20symposium)

⁴⁸⁵ [www.rechtspraak.nl/Organisatie/Hoge-Raad/OverDeHogeRaad/Pages/Geschiedenis-van-de-Hoge-Raad.aspx?vanaf%201838.](http://www.rechtspraak.nl/Organisatie/Hoge-Raad/OverDeHogeRaad/Pages/Geschiedenis-van-de-Hoge-Raad.aspx?vanaf%201838)

⁴⁸⁶ Besluit F91, artikel 3.

⁴⁸⁷ Gegevens ontleend aan de zaken berecht door de Kamer Groningen; NIOD, Verzijl, inv. nr. 1d.

⁴⁸⁸ NIOD, Verzijl, inv. nr. 1d, 1°, 1f, 11b.

door de Bijzondere Raad.⁴⁸⁹ De Bijzondere Raad van Cassatie vonnist officieel met vijf raadsheren. Hiervan moest minimaal één militaire raadshere zijn. In de praktijk zijn echter ook arresten uitgesproken door drie of vier (militaire) raadsheren.⁴⁹⁰ Een serie van alle arresten en een serie van de zittingslijsten van de Bijzondere Raad van Cassatie bevindt zich in het Archief van de Bijzondere Raad van Cassatie, dat zich nu (2015) nog bevindt bij het Ministerie van Veiligheid en Justitie.⁴⁹¹ In de loop van de tijd bleek het voor de Bijzondere Raad van Cassatie noodzakelijk om het aantal Kamers van de Raad uit te breiden, vanwege de hoeveelheid werk. In de Wet H206 van juli 1947 werd voor de uitbreiding van de Bijzondere Raad van Cassatie opgenomen dat een derde Kamer ingesteld zou kunnen worden. Pas op 5 maart 1949 werd dit voornemen geëffectueerd.⁴⁹² Daarnaast werd in diezelfde wet aangekondigd, dat er een 'Bijzondere Kamer' zou worden ingesteld met drie leden.⁴⁹³ In tegenstelling tot wat de naam doet vermoeden, was deze Kamer niet voor de bijzondere zaken, maar voor de eenvoudige zaken.

3.7.2.2 Verschillen tussen de Hoge Raad en de Bijzondere Raad van Cassatie

De taak van de Bijzondere Raad van Cassatie week op een aantal punten af van die van de Hoge Raad. In het buitengewoon strafrecht was geen hoger beroep mogelijk zoals in het commune Nederlandse recht. Tegen sententies van de Bijzondere Gerechtshoven was alleen cassatie mogelijk.⁴⁹⁴

De gronden waarop de BRvC een arrest kon wijzen waren uitgebreider dan bij de Hoge Raad. De Hoge Raad kan en kon sententies wegens verzuim van vormen of wegens schending van de wet vernietigen. De Bijzondere Raad van Cassatie kende daarnaast nog een derde grond voor het wijzen van een sententie. In artikel 16 van het Besluit Bijzondere Gerechtshoven (D62) was bepaald dat cassatie tevens de strafmaat kon wijzen *'welke niet geacht kan worden te beantwoorden aan de ernst van het misdrijf, de omstandigheden, waaronder het is begaan, of de persoon of de persoonlijke omstandigheden van den veroordeelde.'*⁴⁹⁵

In het commune strafrecht kan elke veroordeelde in cassatie gaan bij de Hoge Raad. In het bijzondere strafrecht was dit niet mogelijk. Om in cassatie te mogen, moest, tot 27 juni 1947, toestemming verkregen zijn van de Kamer die het vonnis gewezen had. Deze toestemming moest tegelijkertijd met het wijzen van het vonnis gegeven worden.⁴⁹⁶ Gedachte hierachter was dat velen tot zware straffen veroordeeld zouden worden en hiertegen in cassatie zouden willen gaan. De regering in Londen achtte dit onaanvaardbaar, maar vooral ook onwerkbaar. De berechting zou dan eindeloos lang kunnen gaan duren. Bovendien zouden de kosten van de bijzondere berechting dan veel te hoog oplopen.⁴⁹⁷ Na de wet van 27 juni 1947 H206 gold alleen nog voor straffen lager dan zes jaar dat cassatie slechts mogelijk was na toestemming.⁴⁹⁸ Voor straffen hoger dan zes jaar kon iedere 'politieke delinquent' in cassatie gaan.

⁴⁸⁹ Archief BRvC, inv. nr. 1, notulen van algemene vergaderingen, inv. nr. 13-14 aantekeningen van het voorgevallene in de 2^e en 3^e Kamer. Dit archief bevindt zich momenteel (april 2015) nog bij het ministerie van Justitie.

⁴⁹⁰ Staatsalmanak 1946.

⁴⁹¹ Archief BRvC, inv. nr. 20- 58 arresten, inv. nr. 59-123, zittingslijsten. Dit archief bevindt zich momenteel (april 2015) nog bij het ministerie van Justitie.

⁴⁹² Besluit J163 van 5 april 1949, houdende wijziging van artikel 3, lid 2 van het koninklijk besluit van 12 juni 1945, Staatsblad nr. F 91, betreffende instelling van Bijzondere Gerechtshoven en een Bijzondere Raad van Cassatie. Stb 1949, J163.

⁴⁹³ Wet H206, artikel III, lid 11 aan het Besluit bijzondere rechtspleging (D62) wordt een artikel 39a toegevoegd: *Het beroep in cassatie wordt behandeld door een bijzondere Kamer indien, naar het aanvankelijk oordeel van de president, de zaak van eenvoudigen aard is.*

⁴⁹⁴ Archief BRvC, inv. nr. 20-58, inv. nr. 59-123. Dit archief bevindt zich momenteel (april 2015) nog bij het ministerie van Justitie.

⁴⁹⁵ J. de Hullu, *Materieel strafrecht. Over algemene leerstukken van strafrechtelijke aansprakelijkheid naar Nederlands recht*, Deventer: Kluwer 2006, p. 167, 168; Besluit D63, artikel 16; Archief BRvC, inv. nr. 20-58. Dit archief bevindt zich momenteel (april 2015) nog bij het ministerie van Justitie; Archief van de Bijzondere Raad van Cassatie aanwezig bij de Hoge Raad, inv. nr. 10-15, registers van uitspraken van de BRvC, 1945-1951.

⁴⁹⁶ Besluit D63, artikel 34. Grote kritiek op het feit dat cassatie slechts mogelijk was na toestemming bij de sententie in 1^e aanleg werd onder andere door H.J.M. Gerlings geuit in een artikel 'Verwarring van functies?' in het *Advocatenblad* 1947, p. 204-206.

⁴⁹⁷ De Jong, Deel 12 Epiloog, eerste helft, p. 488; Belinfante 1978, p. 272, 273.

⁴⁹⁸ Wet H206, artikel III, nummer 8 lid 1.

De Hoge Raad kende en kent enkelvoudige en meervoudige Kamers. In de meervoudige Kamers wordt gevonnist met vijf raadsheren zonder militaire officieren. In de enkelvoudige Kamers wordt, uiteraard, met slechts één raadsheer gevonnist. Bij de Bijzondere Raad van Cassatie werd tot 27 juni 1947 slechts gevonnist in meervoudige Kamers met vijf raadsheren. Na die datum kon vonnis gewezen worden met drie raadsheren, van wie één een militaire raadsheer moest zijn.⁴⁹⁹

De Hoge Raad kon en kan daarentegen zelf geen straffen opleggen of wijzigen. Bovendien was na 1870 de doodstraf als straf uit het commune Nederlandse strafrecht gehaald. De Bijzondere Raad van Cassatie kon een doodstraf bevestigen of in afwijking van het vonnis bij een Bijzonder Gerechtshof de doodstraf opleggen.

3.7.2.3 De huisvesting van de Bijzondere Raad van Cassatie

De huisvesting van de Bijzondere Raad van Cassatie bleek een lastig probleem. Het eerste huisvestingsplan was van P.S. Gerbrandy: hij wilde dat de Bijzondere Raad van Cassatie gevestigd zou worden in Utrecht. Dit om niet vereenzelvigd te worden met de Hoge Raad, die door de beslissingen in de oorlog een bedenkelijke reputatie gekregen had. Enkele dagen later stuurde P.S. Gerbrandy echter een brief aan J.C. Tenkink, waarin hij voorstelde om de Bijzondere Raad van Cassatie in verband met transportproblemen te vestigen in Amsterdam. Uiteindelijk werd toch voor Den Haag gekozen als plaats van vestiging.⁵⁰⁰

Op 3 september 1945 schrijft H. Haga, de voorzitter van de Bijzondere Raad van Cassatie, een boze brief aan J.C. Tenkink over de gang van zaken rond de huisvesting van de BRvC. Hij schrijft dat de waarnemend president van de Hoge Raad *'gebleven is bij zijn bij zijn weigering om mee te werken aan een waardige huisvesting'*. Bovendien is hem gebleken dat *'de minister van Justitie zich bij die houding heeft neergelegd. Intussen zal de Bijzondere Raad rond 15 september 1945 in werking moeten treden.'*⁵⁰¹ De waarnemend voorzitter van de Hoge Raad heeft ondershands aangeboden dat de BRvC drie dagen per week één zittingszaal van de Hoge Raad zou kunnen gebruiken. Bovendien zou de BRvC permanent één presidentenkamer kunnen gebruiken. Deze presidentenkamer moest dienen als raadkamer en als vergaderzaal. Dit was in de ogen van H. Haga, veel te weinig. Bovendien was kantoorruimte voor het administratief personeel ook nog steeds niet geregeld. H. Haga wilde daarom van J.C. Tenkink weten welke lokaliteiten in het gebouw der regering aan het Binnenhof beschikbaar zouden zijn en op welke dagen. Een week later, op 12 september 1945, reageert P.S. Gerbrandy hierop. Hij heeft begrepen dat de huisvesting van de Bijzondere Raad van Cassatie op problemen gestuit is. Hij weet ook van de besprekingen met de waarnemend president van de Hoge Raad en meldt aan H. Haga dat ook J.C. Tenkink en G.E. Langemeijer getracht hebben de waarnemend president tot andere gedachten te brengen, maar dat deze poging mislukt is. Wel is het ondershands aanbod van de waarnemend voorzitter van de Hoge Raad nu officieel geworden, dus blijft het voorstel: drie dagen één zittingszaal en één Kamer.

P.S. Gerbrandy ziet geen mogelijkheden meer voor nadere stappen bij Hoge Raad. Hij meldt wel dat tot zijn genoegen G.E. Langemeijer de hand heeft weten te leggen op een perceel aan de Herengracht als bureau voor het kantoorpersoneel. P.S. Gerbrandy hoopt dat met behulp van de ruimte aan de Herengracht de huisvestingsproblemen kunnen worden opgelost. Er hoeft volgens hem dus geen kantoorruimte gebruikt te worden op het Binnenhof. De Bijzondere Raad van Cassatie neemt genoegen met dit voorstel en op 15 september 1945 wordt de Bijzondere Raad van Cassatie geïnstalleerd, met een vertraging van drie maanden.⁵⁰² Deze vertraging is niet alleen het gevolg van het huisvestingsprobleem, maar ook van de problemen bij de benoemingen van de leden van de BRvC.

⁴⁹⁹ Wet H206, artikel III, nummer 13, artikel 44a-44j toe te voegen aan Besluit D63.

⁵⁰⁰ MinJus kabinet, inv. nr. 2846.

⁵⁰¹ MinJus kabinet, inv. nr. 2846.

⁵⁰² MinJus kabinet, inv. nr. 2846.

3.7.2.4 Het verlofstelsel voor cassatie

In het commune strafrecht heeft iedereen het recht om in hoger beroep te gaan en in cassatie bij de Hoge Raad. Het is een rechtsbeginsel van behoorlijk procesrecht, dat iemand die door de rechter veroordeeld is, de mogelijkheid moet hebben zijn zaak bij een hogere rechter voor te leggen, aldus A.D. Belinfante.⁵⁰³ In het bijzondere strafrecht was hoger beroep niet mogelijk. Zoals gezegd moest er voor de mogelijkheid tot cassatie tot 31 juli 1947 toestemming verkregen zijn van de Kamer die het vonnis gewezen had en tegelijk met het vonnis worden gegeven.⁵⁰⁴ De Buitengewone Raad van Advies had al in 1943 het voorstel gedaan om voor lagere straffen appèl slechts mogelijk te maken na toestemming van de rechter in eerste aanleg, maar dit niet te laten gelden voor de hoogste straffen. De Buitengewone Raad van Advies had aangegeven dat na oplegging van de doodstraf en levenslang een appèl zou moeten worden toegestaan. Dit advies was echter al in 1943 terzijde geschoven. Over dit verlofstelsel is tussen de minister en de Voorlopige Staten-Generaal uitgebreid gediscussieerd tussen november 1945 en eind januari 1946, op basis van de 'Regeringsnota betreffende een aantal punten van het Regeeringsbeleid'.⁵⁰⁵ De Kamer was fel gekant tegen inperking van de mogelijkheden om in cassatie te gaan, zeker bij levenslang en de doodstraf als sententie. Kamerlid J. Terpstra vond dat na het opleggen van deze straf steeds toestemming tot cassatie gegeven moest worden.

*'Wij achten, dat in bepaalde gevallen alleen de doodstraf in overeenstemming is met den grooten ernst van het gepleegde strafbaar feit, en gelooven, dat alleen de doodstraf in die gevallen door de groote meerderheid van ons volk als een rechtvaardige vergelding gevoeld zal worden. (...) In de eerste plaats komt het mij niet juist voor, dat de doodstraf wordt opgelegd bij rechterlijke sententie zonder dat verlof wordt verleend om beroep in cassatie in te stellen. Bij een zoo zware straf dient men m.i. aan den veroordeelde het recht van beroep op een tweede instantie, die ook de strafmaat opnieuw beoordeelt, niet te onthouden. (...) dat in de bijzondere rechtspleging slechts voor den verdachte appèl is op den Bijzondere Raad van Cassatie, indien hem daartoe door het Bijzonder Gerechtshof, dat de sententie heeft gewezen, verlof is verleend (...) is wel een zeer merkwaardige afwijking van den normalen rechtsgang; waarbij — daarop komt het eigenlijk neer — het Bijzonder Gerechtshof zelf zijn eigen onfeilbaarheid zal kunnen decreeteeren.'*⁵⁰⁶

De regering weigerde echter het verlofstelsel aan te passen en handhaafde de toestemmingsprocedure. Omdat er ook geen hoger beroep was in bijzondere rechtsplegingszaken, leverde de uitvoering van dit artikel schrijnende toestanden op. Berucht was de zaak van Ludwig Heinemann. Hij werd ter dood veroordeeld, kreeg geen toestemming om in cassatie te gaan en werd een week na het uitspreken van de sententie geëxecuteerd. Deze snelle executie schokte velen. Vooral het feit dat hij geen toestemming had gekregen om in cassatie te gaan wekte grote opschudding.⁵⁰⁷ Maar ook in andere gevallen heeft deze toestemmingsprocedure tot grote problemen geleid. Het is voorgekomen dat een Kamer van een Bijzonder Gerechtshof vergeten was de toestemming tot cassatie in het vonnis te vermelden. Er was dan geen enkele mogelijkheid om in cassatie te gaan.⁵⁰⁸ De toestemmingsprocedure is uiteindelijk pas in de wet van 27 juni 1947, Stb, 1947 HH206 gewijzigd. Vanaf dat ogenblik was cassatie altijd toegestaan voor straffen boven de zes jaar. Voor straffen onder de zes jaar bleef toestemming nodig.⁵⁰⁹

3.7.2.5 Beëindiging van de Bijzondere Raad van Cassatie

Per 1 januari 1952 werd de Bijzondere Raad van Cassatie officieel ontbonden en gingen de taken over op de Hoge Raad der Nederlanden als rechtsopvolger.⁵¹⁰ Op 29 december 1951 werd een speciale slotzitting gehouden van de Bijzondere Raad van Cassatie. Hierbij hielden H. Haga, voorzitter van de

⁵⁰³ Belinfante 1978, p. 272-273.

⁵⁰⁴ Besluit D63, artikel 34; Grote kritiek op het feit dat cassatie slechts mogelijk was na toestemming bij de sententie in eerste aanleg werd onder anderen door H.J.M. Gerlings geuit in een artikel Verwarring van functies? in het *Advocatenblad* 1947, p. 204-206.

⁵⁰⁵ Handelingen I + II, zitting 1945-1946, p. 83, 84, 155, 158; Noach 1948, p. 27.

⁵⁰⁶ Handelingen, I + II, zitting 1945-1946, 19 december 1945.

⁵⁰⁷ Archief CABR, inv. nr. 66169. Zie ook rubriek 2.8.4

⁵⁰⁸ Archief CABR, inv. nr. 71595 + 74888. Zie ook rubriek 7.6.7, de zaak J.F.

⁵⁰⁹ Wet H206, artikel III, nummer 8 lid 1.

⁵¹⁰ Archief Personeel MinJus, inv. nr. 32.

Bijzondere Raad van Cassatie, G.E. Langemeijer, advocaat-fiscaal bij het college, minister van Justitie H. Mulderije en de advocaat C.R.C. Wijckerheld Bisdom, namens de Orde van Advocaten, toespraken over de bijzondere rechtspleging en de werkzaamheden van de Bijzondere Raad van Cassatie.⁵¹¹

H. Haga zegt in zijn toespraak dat de Bijzondere Raad van Cassatie *‘de gelegenheid gehad heeft tot mede werken aan verdere ontwikkeling van het Oorlogsrecht’*. [Hierdoor wordt] *‘in de toekomst oorlog mogelijk minder inhumain en voor de burgerbevolking minder ondraaglijk’*. Hij geeft aan dat de Bijzondere Raad van Cassatie beschouwingen en beslissingen uitgewerkt heeft over de krijgsgevangenenconventie, de plichten van burgers ten opzichte van de bezetter, de misdrijven als represailles en executies en over de regel *nulla poena sine crimine*. Volgens H. Haga is niet alleen rekening gehouden met verzoening of vergelding, waarop het Nederlandse strafrecht is gebaseerd, maar mede op ethische en economische verheffing van het gehele sociale leven en op verbetering en reclassering van de individuele misdadiger. Daarnaast is rekening gehouden met al het grote en onherstelbaar leed in de oorlog.

Verder noemt hij de uitkomsten van de aan de Bijzondere Raad van Cassatie voorgelegde zaken. Volgens H. Haga heeft de Bijzondere Raad van Cassatie *‘in 3306 zaken cassatie uitgesproken. Hiervan hebben 1192 zaken geresulteerd in dezelfde straf als in eerste aanleg was opgelegd. De straffen zijn in 298 zaken verhoogd en in 1156 zaken verlaagd. 96 doodstraffen zijn gehandhaafd en in 97 zaken is een lagere straf opgelegd. Tot slot heeft de Bijzondere Raad van Cassatie in zeven zaken de doodstraf opgelegd na een lagere straf in eerste aanleg. Van de 103 in cassatie resterende doodstraffen zijn 38 personen geëxecuteerd. De anderen hebben door gratie een lagere straf gekregen’*.

Tot slot memoreert H. Haga dat bijna alle raadsheren het werk in de Bijzondere Raad van Cassatie gedaan hebben naast hun normale functie. *‘De werkdruk was hoog’*, volgens H. Haga, *‘maar de persoonlijke verhoudingen waren goed.’* Hij eindigt zijn toespraak met *‘het uitspreken van dank aan de Hoge Raad voor hun gastvrijheid.’* Hij meldt dus niet dat ook een groot aantal zaken is doorgestuurd naar een ander Bijzonder Gerechtshof voor een nieuwe berechting of teruggestuurd is naar de Kamer die de sententie heeft gewezen om de zaak opnieuw te beoordelen.

G.E. Langemeijer refereert in zijn toespraak aan de bijzondere rechtspleging als een set noodmaatregelen, tot stand gekomen als gerechtvaardigd in noodrecht. Hij memoreert de introductie van artikel 26 van het Besluit Buitengewoon Strafrecht (het verraadartikel) en het feit dat in de bijzondere rechtspleging geen hoger beroep mogelijk was, maar slechts cassatie. Hij betreurt het dat in cassatie de feiten niet onderzocht konden worden. Zijns inziens was het goed dat de Bijzondere Raad van Cassatie als laatste orgaan van de bijzondere rechtspleging werd opgeheven. Ook ‘politieke delinquenten’ hebben volgens hem geen belang bij nog langere bijzondere rechtspleging.⁵¹²

Minister van Justitie H. Mulderije licht toe hoe moeizaam de berechting kon opstarten: griffies zonder schrijfmachines, parketten zonder personeel, een opsporingsapparaat zonder technische middelen, geen geschoolde politieambtenaren en als taak rechtspreken over meer dan 100.000 verdachten!

C.R.C. de Wijckerheld Bisdom spreekt namens de Orde Van Advocaten. *‘Advocaten hadden’*, zo geeft hij aan, *‘aanvankelijk grote reserve tegen bijzondere rechtspleging, maar in de praktijk bleek uiteindelijk dat de raadsman altijd gehoord werd, ook bij de afzichtelijkste daden. Advocaten waren zich bewust geweest van hun verantwoordelijkheid en taak bij de bijzondere rechtspleging.’* Hij geeft hij aan dat er voor de advocaten een groot aantal problemen waren: het vooronderzoek liet te wensen over; sentimenten kleurden de feiten; de bijzondere rechtspleging was een geheel nieuw en onontgonnen juridisch terrein. Hij besluit zijn toespraak met: *‘applaus voor behandeling van internationaal oorlogsrecht in arresten ook voor O.M. en hulde aan de Bijzondere Raad van Cassatie.’*⁵¹³

⁵¹¹ N/B 1952, Deel 1, p. 1-9: Toespraak H. Haga.

⁵¹² N/B 1952, Deel 1, p. 10-15: Toespraak G.E. Langemeijer.

⁵¹³ N/B 1952, Deel 2, p. 53-59: Toespraken H. Mulderije en C.R.C. de Wijckerheld Bisdom.

3.7.3 De Bijzondere Gerechtshoven

3.7.3.1 Plan Bijzondere Gerechtshoven in het bevrijde zuiden niet gerealiseerd

De instelling van een Bijzonder Gerechtshof in het bevrijde zuiden van Nederland is niet van de grond gekomen. In het najaar van 1944 was voorgesteld om het Bijzonder Gerechtshof Den Bosch rechtsmacht te geven voor het gehele bevrijde gebied en cassatiemogelijkheden op te schorten tot na de bevrijding van het hele land.⁵¹⁴

Ondanks deze plannen is er in het bevrijde gebied van Nederland in 1944 geen Bijzonder Gerechtshof opgericht. Door de berichten uit bezet Nederland over de daden van de Duitse bezetters in het nog bezette gedeelte van Nederland, was de regering beducht voor reacties van Duitse zijde op eventuele doodvonnissen. Uit een brief van minister G.J. van Heuven Goedhart uit Londen aan majoor F.J.H. Snijders, hoofd van Sectie II van het Militair Gezag, blijkt dat de regering bang was dat de Duitse bezetter na het uitspreken van een (dood)vonnis door een Bijzonder Gerechtshof redenen zouden zien om zich op de bevolking in het niet bevrijde gedeelte van Nederland te wreken. Besloten werd daarom, om te wachten met de instelling van de Bijzondere Gerechtshoven tot na de bevrijding van heel Nederland. Dit ondanks het feit dat er door de geallieerden en door oud-verzetssrijders met klem op was aangedrongen om zo snel mogelijk met de bijzondere rechtspleging te beginnen.⁵¹⁵ W. C. Posthumus Meyer, souschef van staf van het Militair Gezag, dringt in een brief van aan de Militair Commissaris in Noord-Brabant van 29 september 1944 aan op spoedige oprichting van een Bijzonder Gerechtshof en een of meer Tribunalen. Volgens hem verwacht de bevolking, dat de zaken van de gearresteerden op korte termijn worden onderzocht. Hetzelfde werd gezegd in een telegram van eind september 1944 van het hoofd van Supreme Headquarters Allied Expeditionary Force (SHAEP)-missie in België aan generaal H.J. Kruls, hoofd van het Militair Gezag. Het hoofd van SHAEP sprak ook zijn bezorgdheid uit over de grote hoeveelheid gearresteerden in bevrijd gebied, ook al omdat er steeds berichten waren over onterechte arrestaties.

3.7.3.2 Instelling en uitbreiding van de Bijzondere Gerechtshoven

Onder de Bijzondere Raad van Cassatie moest in eerste en enige aanleg recht gesproken worden door de Kamers van de vijf Bijzondere Gerechtshoven. Deze Bijzondere Gerechtshoven waren gevestigd in de plaatsen waar een Gerechtshof gevestigd was: Amsterdam, Arnhem, Den Bosch, Den Haag en Leeuwarden.⁵¹⁶ De Bijzondere Gerechtshoven in Den Bosch, Arnhem en Leeuwarden werden verdeeld in drie Kamers. Het Bijzonder Gerechtshof Leeuwarden werd verdeeld in de Kamer Leeuwarden, de Kamer Groningen en de Kamer Assen. Het Bijzonder Gerechtshof Den Haag werd verdeeld in vijf Kamers en het Bijzonder Gerechtshof Amsterdam in zes Kamers. In totaal waren er bij de start van de berechting door de Bijzondere Gerechtshoven dus twintig Kamers. In Wet H206 in juli 1947 werd het aantal Kamers van de Bijzondere Gerechtshoven Den Haag en Amsterdam uitgebreid tot acht respectievelijk tien Kamers. Daarmee kwam het aantal Kamers op 27.⁵¹⁷ Daarnaast werd opgenomen dat het aantal bijzondere (militaire) raadsheren per zitting werd teruggebracht naar drie. Bovendien moest volgens deze wet in elke Kamer een raadsheer voor enkelvoudige afdoeningen benoemd worden. Dit alles in een poging de berechtingen te versnellen.⁵¹⁸

3.7.3.3 Huisvesting van de Kamers van de Bijzondere Gerechtshoven

Alle Kamers van de Bijzondere Gerechtshoven moesten ruimte zien te vinden voor de rechtszittingen en voor de administratieve taken. Bij alle Bijzondere Gerechtshoven was dit een probleem. Arnhem was ernstig beschadigd door de gevechten in 1944, de binnenstad van Groningen was ernstig

⁵¹⁴ Archief MG, inv. nr. 1303; Archief AOK, inv. nr. 1331.

⁵¹⁵ Archief MG, inv. nr. 1303: brief van 10 oktober 1944 van G.J. van Heuven Goedhart aan F.J.H. Snijders, hoofd Sectie II van het Militair Gezag.

⁵¹⁶ Besluit F91, artikel 1 lid 2.

⁵¹⁷ Wet H270 van 5 juli 1947 wijziging aantal Kamers van de Bijzondere Gerechtshoven en de Bijzondere Raad van Cassatie, (Stb. H270).

⁵¹⁸ Wet H206, artikel II, wijzigingen in het Besluit op de Bijzondere Gerechtshoven, artikel 10.

gehavend door de gevechten tussen de Canadezen en de Duitsers in april 1945, in Den Haag was het Bezuidenhout op 3 maart 1945 zwaar getroffen door een vergissingsbombardement door de Engelsen en ook Middelburg was door bombardementen in 1944 zwaar getroffen. In de andere plaatsen waar een Bijzonder Gerechtshof of een Kamer daarvan moest worden gevestigd, waren eveneens gebouwen beschadigd en bovendien functioneerden in heel bevrijd Nederland de overheidsdiensten nauwelijks meer. Om een geheel nieuwe organisatie van kantoor- en zittingsruimte te voorzien was een bijna onmogelijke taak. Sommige Kamers schoven in bij de gerechtshoven of rechtbanken ter plaatse. Ze kregen dan meestal voor één dag een zittingszaal. Het ondersteunend personeel moest zijn werk verrichten aan geïmproviseerde bureaus met meerderen tegelijk op een Kamer omringd door stapels dossiers.⁵¹⁹

3.7.3.4 Verschillen tussen de Bijzondere Gerechtshoven en de gewone gerechtshoven

De Bijzondere Gerechtshoven weken op een groot aantal punten af van de gewone gerechtshoven. De gewone gerechtshoven kennen wel Kamers, die belast zijn met een bepaald soort recht: een Douanekamer, Economische Kamers, een Ondernemingskamer, een Militaire Kamer, een Pachtkamer, een Kamer voor het Kwekersrecht en een Kamer voor Vervroegde Invrijheidsstelling. De Bijzondere Gerechtshoven telden echter meerdere Kamers, die allen recht spraken in het zelfde soort recht, het bijzondere strafrecht.⁵²⁰

In de gewone gerechtshoven werden en worden nagenoeg alleen in zaken in hoger beroep vonnis gewezen, dus na een vonnis dat is gewezen in eerste aanleg door een rechtbank. De zaak moest dan opnieuw helemaal beoordeeld worden. De Bijzondere Gerechtshoven waren echter de rechterlijke instantie in eerste (en enige) aanleg. Van de vonnissen gewezen door de Bijzondere Gerechtshoven was geen hoger beroep, maar alleen cassatie mogelijk.

In het gerechtshof werden en worden burgerlijke zaken, strafzaken en in belastingzaken in hoger beroep behandeld. In de Bijzondere Gerechtshoven werden alleen vonnissen in eerste aanleg gewezen in strafzaken die samenhangen met de oorlog. Dat betekende bovendien dat er slechts in een beperkt aantal misdrijven vonnis gewezen werd.

Iedereen kon en kan in de regel na een uitspraak van een gerechtshof in cassatie gaan bij de Hoge Raad. In de bijzondere rechtspleging moest gedurende de eerste twee jaar toestemming verleend worden in de sententie voor cassatie. Pas na het Besluit van 31 juli 1947 gold voor de vonnissen hoger dan zes jaar dat de verdachte altijd in cassatie mocht gaan. Voor straffen van minder dan zes jaar bleef gehandhaafd dat pas een cassatieverzoek ingediend mocht worden, nadat de betreffende Kamer in de eerste aanleg daarvoor toestemming gegeven had.

Al tijdens de oorlog was gebleken dat in de Besluiten voor de bijzondere rechtspleging geen bevoegdheid geregeld was voor vrijlating van verdachten. De gedachte hierachter was simpel: als de verdachten zich tot de Bijzondere Gerechtshoven zouden kunnen wenden met een verzoek tot vrijlating, zoals in het commune strafrecht mogelijk was, dan zou dat de berechting enorm vertragen. Bovendien zouden de 'politieke delinquenten' in bevrijd Nederland in bewaring gesteld worden op grond van artikel 16 van het Besluit op de Bijzondere Staat van Beleg, onder het gezag van het Militair Gezag (D60).

De gerechtshoven konden na 1870 geen doodvonnissen meer uitspreken. De doodstraf werd al sinds 1860 niet meer uitgevoerd en is in 1870 uit het commune strafrecht gehaald. De Bijzondere Gerechtshoven konden naast de bestaande straffen ook de doodstraf opleggen. Daarnaast waren twee artikelen waarop bestraft kon worden in de bijzondere rechtspraak volkomen nieuw, namelijk artikel

⁵¹⁹ J. Schoemaker, *Inventaris van het bedrijfsarchief van de Arrondissementsrechtbank Groningen, (1924) 1940-1990 (1993)* inv. nr. 43, 153.

⁵²⁰ Besluit F91, artikel 2.

26 en 27 van het Besluit Buitengewoon Strafrecht. Voor deze nieuwe strafrechtartikelen was in 1945 geen jurisprudentie waarop teruggegrepen kon worden.

De gerechtshoven hadden en hebben vaste beschikking over kantoorruimte, zittingszalen, administratief personeel en kantoormeubilair en -artikelen. De Kamers van de Bijzondere Gerechtshoven ontbrak het op het ogenblik dat ze geïnstalleerd werden aan alles. Zij hadden geen vast ondersteunend personeel, geen kantoor- en geen zittingsruimte noch kantoormeubilair of -artikelen.

3.7.3.5 Verschillen tussen raadsheren en bijzondere (militaire) raadsheren

Ook tussen raadsheren bij een gerechtshof en bijzondere (militaire) raadsheren bestonden grote verschillen. In alle Kamers van de Bijzondere Gerechtshoven werden ook militairen benoemd als (militair) raadsheer. In de gewone Gerechtshoven hebben militairen alleen zitting in de Militaire Kamer (na 1972) van het Gerechtshof Arnhem.⁵²¹

Raadsheren in de gerechtshoven vonnisten en vonnissen meestal met drie raadsheren. Raadsheren in de Kamers van de Bijzondere Gerechtshoven vonnisten tot 31 juli 1947 met vijf raadsheren, waarvan minimaal één een militair raadsheer moest zijn. De berechting kon na die datum ook door drie raadsheren geschieden.⁵²²

Er was een groot verschil in benoeming. Rechters en raadsheren worden voor het leven benoemd, de bijzondere (militaire) raadsheren kregen slechts een tijdelijke aanstelling, voor de duur van de bijzondere rechtspleging. In de gewone gerechtshoven worden en werden slechts juristen benoemd met een grote ervaring binnen de rechterlijke macht.

In de bijzondere rechtspleging was voor de bijzondere raadsheren slechts de eis dat ze jurist moesten zijn. Voor de militaire raadsheren gold slechts dat ze militair officier moesten zijn. De militaire raadsheren hoefden dus niet over juridische kennis te beschikken om benoemd te worden.

3.7.3.6 Een nieuwe functie in de Kamers van de Bijzondere Gerechtshoven: een raadsheer voor de vereenvoudigde afdoening

In Wet H206 werd een extra voorziening getroffen om de bijzondere rechtspleging sneller te laten verlopen. Elke Kamer van een Bijzonder Gerechtshof moest een raadsheer aanwijzen die zich vanaf de inwerkingtreding van deze wet moest gaan bezighouden met de vereenvoudigde gerechtelijke afdoening van zaken.⁵²³ Deze vereenvoudigde afdoening kon plaatshebben als naar het *aanvankelijk oordeel* van de procureur-fiscaal in een zaak een straf niet hoger dan zes jaar hechtenis zou worden opgelegd. Indien de raadsheer oordeelde dat de zaak niet voor vereenvoudigde gerechtelijke afdoening in aanmerking kon komen, moest hij daarvan de procureur-fiscaal in zijn ressort mededeling doen, onder overlegging van de stukken.

De alleensprekende raadsheer mocht geen straffen hoger dan zes jaar hechtenis opleggen. Voordat hij een beschikking uitvaardigde moest hij de verdachte horen. De raadsman van de verdachte kreeg de gelegenheid van de stukken kennis te nemen en was bevoegd het verhoor bij te wonen. Binnen drie weken na het uitvaardigen van de beschikking met de uitspraak kon de verdachte hiertegen een verklaring van bezwaar indienen. Voor de procureur-fiscaal gold hierbij een termijn van twee weken. Indien bezwaar was ingediend, werd de zaak aan de Kamer van het Bijzonder Gerechtshof voorgelegd voor hernieuwde behandeling. Hierbij golden de artikelen 449-452 Wetboek van Strafvordering, betreffende de wijze van aanwending van gewone rechtsmiddelen.

⁵²¹ Vóór 1972 bestonden afzonderlijke militaire krijgsraden.

⁵²² Wet H206, artikel 10 van Besluit D62 werd in rubriek II artikel 5 gewijzigd in die zin, dat na deze datum ook in de Bijzondere Gerechtshoven met drie raadsheren recht werd gesproken. Hiervan moest nog steeds één een militair zijn. De gedachte achter deze wijziging was dat zo meer rechtszaken behandeld konden worden.

⁵²³ Wet H206, artikel III, toevoeging van artikel 44 a -44j aan Besluit D63.

Van deze mogelijkheid is in ieder geval noch in de Kamer Groningen en noch in de Kamer Assen van het Bijzonder Gerechtshof Leeuwarden gebruik gemaakt. In deze twee Kamers is geen enkele zaak via deze procedure behandeld. De Kamer Assen weigerde aanvankelijk zelfs om een raadsheer voor de eenvoudige gerechtelijke afdoening aan te wijzen. De voorzitter van de Kamer Assen gaf als reden aan: *'zaken van het BG lenen zich niet voor vereenvoudigde afdoening.'* Toch werd onder druk van het ministerie van Justitie H.J.H. Nauta, als alleensprekend raadsheer bij de Kamer Assen, door de voorzitter van het Bijzonder Gerechtshof Leeuwarden, J. Wedeven, toegevoegd in zijn voordracht voor alleensprekende raadsheren in een brief aan de minister van Justitie.⁵²⁴

3.7.3.7 Vrouwen in de Bijzondere Gerechtshoven?

Het toetreden van vrouwen tot de Rechterlijke macht was in 1945 nog een nagenoeg onbespreekbaar thema. De Buitengewone Raad van Advies had in haar advies over de bijzondere rechtspleging in 1943 geadviseerd om vrouwen op te nemen in de rechterlijke organisatie, omdat gevreesd werd dat er niet voldoende mannelijke functionarissen zouden zijn om de Bijzondere Gerechtshoven te bemannen. Maar, hoewel ook de regering grote zorgen had over de vraag of er voldoende functionarissen zouden zijn voor de Bijzondere Gerechtshoven, legde zij dit advies naast zich neer.⁵²⁵

Ook het ondergrondse blad *Je Maintiendrai* pleitte voor toetreding van vrouwen in de bijzondere rechtscolleges. De redactie van *Je Maintiendrai* had bij geruchte vernomen dat er geen vrouwen zitting konden hebben in de bijzondere rechtscolleges. Dit leek het blad zeer ongewenst. *'Een vrouw zal de psychische gesteldheid van haar sexegenoten beter kunnen beoordelen.'* Naar de mening van *Je Maintiendrai* was het al voor de oorlog een verouderde en onjuiste opvatting dat een vrouw niet benoembaar was in de rechtspraak. *'Dit geldt temeer nu oorlog en bezetting over ons heengegaan zijn en juist veel vrouwen in huishouding, beroep en verzetsactie getoond hebben wat zij waard zijn. Er zijn talloze vrouwen, en daaronder ook bekwame juristen, die voor een functie in Bijzonder Gerechtshof of Tribunaal in aanmerking komen.'* Ook dit verzoek is door de regering voor de Bijzondere Gerechtshoven en de Bijzondere Raad van Cassatie niet gehonoreerd.⁵²⁶

3.8 De Tribunalen

3.8.1 Instelling van de Tribunalen

In het Tribunaalbesluit was opgenomen dat op de negentien plaatsen waar een arrondissementsrechtbank gevestigd was een Tribunaal zou worden opgericht. Deze negentien Tribunalen telden uiteindelijk in totaal 120 Kamers.⁵²⁷ Normaal gesproken worden rechters voor het leven benoemd omwille van de rechtszekerheid, maar dit gold niet bij de leden van de Tribunalen. De voorzitters werden benoemd voor de tijd dat de Tribunalen in stand bleven.⁵²⁸ De benoeming van leden van de Tribunaalkamers gold steeds maar voor één jaar. Jaarlijks moesten alle leden daarom opnieuw benoemd worden.

De Tribunalen kenden geen Openbaar Ministerie. De dagvaardingen en de tenlastelegging werden door de secretaris van de Tribunaalkamer opgesteld. De secretaris zorgde ook voor het uitreiken van de tenlastelegging en de dagvaarding aan de verdachten. Verdachten konden zich op de zitting konden doen bijstaan door een advocaat, maar dit was niet verplicht.⁵²⁹ De Tribunalen konden geen vonnis of arrest wijzen, maar deden uitspraken waarbij maatregelen – geen straffen – werden opgelegd. De internering, in het Tribunaalbesluit opgenomen in artikel 1 lid 1 onder 1, was tot aan 1944 in het strafrecht onbekend. In 1944 was deze internering bovendien nog niet juridisch geregeld. Voor het commune strafrecht gold de Beginselenwet Gevangeniswezen uit 1886 en de bijbehorende

⁵²⁴ MinJus kabinet, inv. nr. 5959, brief van 11-7-1947.

⁵²⁵ Archief AOK, inv. nr. 310;

⁵²⁶ [kranten.delpher.nl/nl/view/index?query=Je+maintiendrai&coll=ddd&page=1&maxperpage=10&facets\[periode\]=1|20e_eeuw|1940-1949|&image=ddd%3A010426299%3Ampg21%3Aa0007#image](http://kranten.delpher.nl/nl/view/index?query=Je+maintiendrai&coll=ddd&page=1&maxperpage=10&facets[periode]=1|20e_eeuw|1940-1949|&image=ddd%3A010426299%3Ampg21%3Aa0007#image).

⁵²⁷ Tribunaalbesluit, artikel 9, lid 1.

⁵²⁸ Archief Personeel MinJus, inv. nr. 30.

⁵²⁹ Tribunaalbesluit, artikel 29.

Gevangenismaatregel. Hierin werden onder andere de rechten en plichten van de gevangenen beschreven. Voor het Buitengewoon Strafrecht, inclusief het Tribunaalrecht, bestond geen besluit met de rechten en plichten tijdens bewaring en internering. In tegenstelling tot gewone vonnissen, waren de uitspraken van de Tribunalen niet zonder meer rechtsgeldig. Ze konden en mochten pas worden uitgevoerd als de Hoge Autoriteit in het ressort waarin de Tribunaalkamer gevestigd was met een Fiat Executie goedkeuring aan de uitspraak had gegeven.

De Tribunalen waren samengesteld uit juristen (met elke denkbare juridische achtergrond) en leken. Dat er leken zitting hadden in de Tribunaalkamers was en is een unicum in het Nederlandse strafrecht. De leken van de Tribunalen waren geen specialist op het vakgebied dat het Tribunaal bestreek, maar vooral goede Nederlanders. Een gedeelte van hen had in het verzet gezeten, dat was hun kwalificatie. Dit in tegenstelling tot de gewone rechtbanken en kantongerechten, waar slechts professionele rechters zitting hebben. Na een oproep via de radio om zitting te nemen in een Tribunaal meldde zich een aantal mensen. Eén man meldde zich met de mededeling dat hij zelf een goed geoutilleerd kantoor had en een typemachine. Kennelijk was dus al doorgedrongen dat de Tribunalen en Bijzondere Gerechtshoven grote problemen hadden met administratieve zaken, zoals bureaus en typemachines hadden.⁵³⁰ Het lekenelement lijkt in het Tribunaalbesluit om drie redenen te zijn toegevoegd:

1. In Londen was al duidelijk dat er voor het grote aantal Tribunaalkamers nooit voldoende geschoolde juristen te vinden zou zijn.
2. Verwacht werd dat door het opnemen van oud-verzetsmensen en mensen met gezag binnen hun eigen kring, de uitspraken van de Tribunaalkamers meer geaccepteerd zouden worden.
3. Oud-verzetsstrijders konden op deze manier erkend en beloond worden voor hun werkzaamheden in de oorlog.⁵³¹

3.8.2 Huisvesting van de Tribunaalkamers

Ook alle Kamers van de Tribunalen moesten ergens ruimte voor de zittingen en voor de administratieve taken zien te vinden. De Tribunaalkamers werden veelal in kantongerechten, gemeentehuizen of andere openbare instellingen gehuisvest. Maar gemakkelijk was de huisvesting nergens.⁵³² Datzelfde gold voor de Hoge Autoriteit. Het vinden van een werkplek voor de ambtelijke ondersteuning van de Hoge Autoriteit vergde veel overredingskracht.⁵³³

3.8.3 ‘Maatregelen’ opgelegd door de Tribunaalkamers

Een Tribunaalkamer kon maatregelen opleggen voor daden die *‘de afkeuring van iedere goede vaderlander’* verdienden, gepleegd tijdens de vijandelijke bezetting tussen 10 mei 1940 en 5 mei 1945. Dus ook voor daden gepleegd in het bevrijde zuiden van Nederland vóór 5 mei 1945. Bovendien konden de Tribunaalkamers maatregelen opleggen voor gedragingen ‘buiten het Rijk in Europa’. Deze maatregelen waren: internering, verbeurdverklaring van (een gedeelte) van het vermogen en ontzettingen uit rechten (kiesrechten, uitoefenen beroepen, dienen bij de gewapende macht en uitoefenen ambten).⁵³⁴ De Tribunaalkamers konden iedereen, die op 20 september 1944 25 jaar of ouder was, een maatregel opleggen. Ook konden zij maatregelen opleggen aan overleden personen.⁵³⁵ In de wijziging van het Tribunaalbesluit van 19 mei 1945 werd ook de hoogte van de verbeurdverklaring gewijzigd. In plaats van verbeurdverklaring van het *gehele vermogen*, werd bepaald dat een *gedeelte* van het vermogen verbeurdverklaard kon worden. In Wet H206 werd deze wijziging aangevuld.⁵³⁶ Al in 1946 verzochten de voorzitters van de Tribunalen om ook straffen voorwaardelijk op te mogen leggen. Pas in Wet H206 in juli 1947 werd dit opgenomen.⁵³⁷

⁵³⁰ Archief AOK, inv. nr. 1334.

⁵³¹ Tribunaalbesluit, artikel 11.

⁵³² Provinciale Almanak voor Groningen, N.V. Erven B. van der Kamp, Groningen, 1944, 1946-1949.

⁵³³ MinJus kabinet, inv. nr. 5959.

⁵³⁴ Archief DGBR, inv. nr. 103: Ontzettingen uit rechten, opgelegd door de Tribunaalkamers in Groningen.

⁵³⁵ Noach 1948, p. 56-57.

⁵³⁶ Wet H206, artikel IV, no. 1 betreft de wijziging van de verbeurdverklaring.

3.8.4 Een unicum in de rechtspraak: voorzitters van de Tribunalen weigeren te berechten⁵³⁸

De voorzitters van de Tribunalen in bevrijd gebied, in Den Bosch, Breda, Eindhoven en Maastricht, weigerden in januari 1945 om zaken te behandelen totdat een aantal 'omissies' in het Tribunaalbesluit zou zijn geregeld. Zij eisten de volgende aanpassingen:

1. Ze weigerden alle gedetineerden de vaste termijn van tien jaar internering op te leggen. Zij vonden dat de vaste interneringstermijn van tien jaar geen recht deed aan de zwaarte van de individuele gevallen, en de omstandigheden waaronder de daden waren gepleegd en wilden differentiëring mogelijk maken van de interneringstermijn.
2. Zij hadden grote bezwaren tegen het verbeurdverklaren van het gehele vermogen van een gedetineerde. Het feit dat bij verdachten, die in gemeenschap van goederen getrouwd waren, niet slechts de helft van het vermogen verbeurd verklaard kon worden was hen een doorn in het oog. De niet-gearresteerde echtgenoten werden dan gestraft voor iets waar ze part noch deel aan hadden gehad. De voorzitters eisten dan ook de mogelijkheid te krijgen om slechts de helft van het vermogen verbeurd te verklaren.
3. Een derde eis was dat er zo snel mogelijk een interneringsbesluit uitgevaardigd moest worden analoog aan het voor 'gewone' gevangenen geldende Penitentiair Besluit. Het ontbreken van een interneringsregeling, waarin stond wat de internering zou behelzen, maakte van internering volgens hen een niet wettig vastgelegde en dus onbekende vorm van detentie.

Over deze eisen is tussen januari en mei 1945 heftig gediscussieerd tussen de regering en de betrokken voorzitters. In feite botsten hier de twee visies over de berechting van 'politieke delinquenten'. In Londen was men ervan uitgegaan dat allen die zich schuldig gemaakt hadden aan collaboratie met de vijand of lid waren geweest van pro-Duitse of fascistische partijen, heropgevoed moesten worden. Daarom had men de standaard interneringstijd van tien jaar bedacht. Juristen in Nederland die als voorzitter benoemd werden in de Tribunalen, gingen uit van het gewone Nederlandse strafrecht, waarbij bij bestraffing van ieder delict de verdachte, zijn achtergrond en mate van schuldigheid wordt meegewogen.

Na heftige discussies werd het Tribunaalbesluit op 19 mei 1945 gewijzigd. In het herzien artikel 2 werd de vaste termijn van internering losgelaten. Artikel 7 lid 4-7 regelde het verbeurdverklaren tot maximaal het aandeel van de verdachte, dus niet meer het hele vermogen.⁵³⁹ Hoewel de omschrijving van internering niet duidelijker was geworden, gingen de voorzitters van Tribunalen in het bevrijde zuiden hierna toch aan het werk.⁵⁴⁰

3.8.5 Fiat Executie van Tribunaaluitspraken door een Hoge Autoriteit

Omdat de Tribunalen hun uitspraken zouden doen zonder een mogelijkheid om hiervan in beroep te gaan, bepaalde het Tribunaalbesluit dat de uitspraken moesten worden goedgekeurd. Een uitspraak van een Tribunaalkamer werd volgens artikel 66 van het Tribunaalbesluit van 17 september 1944 pas rechtsgeldig als hij was goedgekeurd en er F.E. (Fiat Executie) op gezet was. In Londen was in het Tribunaalbesluit opgenomen dat deze goedkeuring moest worden gegeven door de Raad van State. De Raad van State bevond zich echter tot mei 1945 in het bezette gebied, en hoewel gehoopt werd dat Nederland snel helemaal bevrijd zou worden, kon daar voor wat de uitspraken van de Tribunalen betreft niet op gewacht worden – was de mening van de regering in december 1944. Het Tribunaalbesluit werd daarom 'tijdelijk' gewijzigd op 23 december 1944. Het toezicht op de Bijzondere Gerechtspraken werd in handen gelegd van een 'Hoge Autoriteit'. Voor elk ressort van het Bijzonder Gerechtshof zou een Hoge Autoriteit benoemd worden.⁵⁴¹ Deze moest de uitspraken

⁵³⁷ Wet H206, artikel IV, no. 3 betreft de voorwaardelijke oplegging van straf door het Tribunaal.

⁵³⁸ www.anp-archief.nl/attachment/2306385: bericht over de eerste opgelegde maatregelen in het Tribunaal Den Bosch op 29 december 1944.

⁵³⁹ Besluit F75; Belinfante 1978, p. 87-94.

⁵⁴⁰ Belinfante 1978, p. 87-94.

⁵⁴¹ Archief Personeel MinJus, inv. nr. 31.

voorzien van haar Fiat Executie, pas dan hadden de maatregelen rechtskracht.⁵⁴² Deze ‘tijdelijke wijziging’ bleef in stand tot aan de opheffing van de Tribunalen.⁵⁴³ De Hoge Autoriteit kon de beschuldigten niet opnieuw horen. Wel konden de beschuldigten een bezwaarschrift indienen bij de Hoge Autoriteit over de uitgesproken maatregel.⁵⁴⁴ Had de Hoge Autoriteit eenmaal het Fiat Executie verleend, dan was geen protest meer mogelijk en kon alleen een gratieverzoek nog uitkomst bieden om een maatregel te wijzigen.

Het verlenen van Fiat Executie op een uitgesproken vonnis gebeurde vaak pas na enkele maanden. Op 5 mei 1946 werd daarom, in de vergadering van de voorzitters van de Tribunalen met de directeur-generaal van de bijzondere rechtspleging, geadviseerd om het einde van de internering niet te bepalen op een termijn korter dan drie maanden.⁵⁴⁵ De Hoge Autoriteit kon Fiat Executie weigeren als het onderzoek van de zaak niet deugdelijk geweest was, of de uitspraak om een of meer andere gewichtige redenen niet in stand kon blijven. Een uitspraak kon in zijn geheel of gedeeltelijk verworpen worden. Van een weigering om Fiat Executie te verlenen moest de Hoge Autoriteit een met redenen omkleed schriftuur aanleggen.⁵⁴⁶ De zaak moest vervolgens door het Tribunaal opnieuw in behandeling genomen worden. Wijziging of aanvulling van de beschuldiging bij de tweede behandeling van de zaak was alleen toegelaten als de weigering van de Fiat Executie op de gehele uitspraak betrekking had.⁵⁴⁷ Ook kon de Hoge Autoriteit eisen dat de hoogte van de verbeurdverklaring of de termijn van internering moest worden gewijzigd, voor hij zijn Fiat Executie zou geven.⁵⁴⁸

Verzoeken om gratie van de Tribunaalmaatregelen moesten, ook na 1948, door de Hoge Autoriteit van een advies worden voorzien. Daarnaast moest de Hoge Autoriteit advies geven over verzoeken tot herstel van rechten (kiesrechten, passief en actief, recht om bij de Gewapende Macht of bij de politie te dienen, recht om ambten te bekleden) opgelegd door de Tribunalen in het ressort. Zij hoefden bij zaken waarin rechten voor vijf jaar of korter waren afgenomen, slechts om een rapport van de plaatselijke politie te vragen. Als het rapport van de plaatselijke politie gunstig was, verleende de regering automatisch gratie. Tot slot moest zij voorstellen doen in verband met rekestten over wijzigingen in de hoogte van verbeurdverklaringen.⁵⁴⁹

3.9 Buitengerechtelijke afdoening

Door nieuw beleid van de regering na de oorlog werd getracht door voorwaardelijke buitenvervolginstelling en ambtshalve gratie het aantal van 90.000 geïnterneerden (januari 1946) zo snel als juridisch mogelijk was te verminderen.⁵⁵⁰ Een eerste aanzet voor dit beleid werd gegeven in Besluit F244. Hierin kreeg het Militair Gezag de opdracht om gearresteerde personen binnen 24 uur officieel in bewaring te stellen. Bedoeling hiervan was om de praktijk te beëindigen waarbij personen geïnterneerd werden zonder beschuldiging of officiële inbewaringstelling. Omdat per 1 maart 1946 het Militair Gezag zou stoppen, werd op 19 november 1945 een nieuw Besluit Politieke Delinquenten aangenomen, Besluit F280. In dit nieuwe Besluit Politieke Delinquenten was opgenomen dat per ressort een aantal officieren-fiscaal zou worden benoemd per 1 maart 1946.⁵⁵¹ De officieren-fiscaal zouden de zaken in een ressort opdelen in ‘lichte’ en ‘zware’ zaken. ‘Lichte’ zaken waren de zaken waarbij slechts het hebben van een foute politieke overtuiging aan een verdachte kon worden verweten, in feite de daden *‘welke de afkeuring van iedere goede vaderlander’* genoten. De ‘zware’ zaken moesten worden verdeeld over de Tribunalen en de verschillende Kamers van een Bijzonder Gerechtshof.

⁵⁴² Tribunaalbesluit, artikel 66; Besluit E153, Besluit tot tijdelijke wijziging van het Tribunaalbesluit E 101 van 23 december 1944.

⁵⁴³ Besluit E153.

⁵⁴⁴ Tribunaalbesluit, artikel 6 lid 2.

⁵⁴⁵ Archief DGBR, inv. nr. 50, bespreking van 5 mei 1946.

⁵⁴⁶ Tribunaalbesluit, artikel 8 lid 1 en 2.

⁵⁴⁷ Tribunaalbesluit, artikel 10 lid 1-2.

⁵⁴⁸ Tribunaalbesluit, artikel 7 lid 1-3.

⁵⁴⁹ Archief DGBR, inv. nr. 103: ontzettingen uit de rechten door de Tribunaalkamers in Groningen.

⁵⁵⁰ Besluit H244.

⁵⁵¹ Besluit F280, artikel 3-5: artikel 18-24.

Deze vorm van ‘berechting’ is van alle kanten bekritiseerd: door voorzitters van Tribunalen, advocaten, juristen, oud-illegalen. Hun kritiek richtte zich vooral op het feit dat er geen definitie was van ‘lichte’ gevallen, de beoordeling gebaseerd was op de dossiers en noch de verdachte noch zijn advocaat geraadpleegd werden.⁵⁵² De Gemeenschap Oud-Illegale Werkers Nederland (GOWIN) en de Grote Adviescommissie der Illegaliteit (GAC) waren fel tegen het op vrije voeten stellen van ‘politieke delinquenten’ en uit dien hoofde fel gekant tegen de buitengerechtelijke afdoening.⁵⁵³ De voorzitters van de Tribunalen gaven in een gezamenlijke reactie als kritiek dat *‘de buitengerechtelijke afdoening door de procureurs-fiscaal tot monstrueuze proporties is uitgebreid maar niet openbaar, de procureurs-fiscaal zijn bijna een ‘unus iudex’.*⁵⁵⁴ Advocaten hekelden deze regeling vooral omdat de hele procedure niet openbaar was, de verdachte niet gehoord werd en alleen geoordeeld werd op basis van de dossiers. Ondanks de bezwaren tegen de in het Besluit Politieke Delinquenten gevatte systeem van voorwaardelijke en onvoorwaardelijke buitenvervolginstelling en de vele kritiek hierop, ook van de kant van de Voorlopige Staten-Generaal, kon de naoorlogse regering niet anders, volgens Oud, dan de belofte om iedereen te berechten bij stellen.⁵⁵⁵ F.J.F.M. Duynstee juichte het systeem van de buitengerechtelijke afdoening juist toe, gezien de door hem zelf geconstateerde problemen bij de internering.⁵⁵⁶

De officieren-fiscaal waren alleen belast met het opstellen van adviezen aan de procureur-fiscaal over de ‘lichte gevallen’. De procureur-fiscaal kon op grond van deze adviezen overgaan tot voorwaardelijke of onvoorwaardelijke buitenvervolginstelling.⁵⁵⁷ Indien er voorwaarden aan de buitenvervolginstelling moesten worden verbonden, moest de officier-fiscaal deze voorwaarden opstellen. De voorwaardelijke of onvoorwaardelijke buitenvervolginstelling moet niet verward worden met een verklaring van onschuld. De ‘lichte gevallen’ werden gezien als gevallen waarbij de schuld door de tot dat ogenblik ondergane internering vereffend was. Vrijwel alle gedetineerden hadden in maart 1946, bij de start van de werkzaamheden van de officieren-fiscaal al tussen de tien maanden en anderhalf jaar geïnterneerd gezeten. De definitie van ‘lichte gevallen’ lag echter niet vast en was dus niet in elk ressort gelijk.⁵⁵⁸ Buitenvervolginstelling had als rechtsgevolg, dat *‘de gedragingen van den betrokkene niet meer kunnen worden onderworpen aan het oordeel van het Tribunaal’*, maar hield nadrukkelijk geen besluit in dat de betrokkene onschuldig was.⁵⁵⁹

Bij de voorwaardelijke buitenvervolginstelling van rechtswege konden voorwaarden worden opgelegd. Deze voorwaarden waren opgenomen in Besluit F280 in artikel 20 lid 3. Daarnaast kon aan de betrokkene worden opgelegd dat hij/zij *‘voor tien jaren ontzet werd uit het recht tot het bekleden van Ambten, het verrichten van werkzaamheden krachtens indienstneming op arbeidsovereenkomst naar burgerlijk recht door of vanwege het Rijk of enig openbaar lichaam daaronder niet begrepen, het dienen bij de Gewapende Macht, het kiezen en de verkiesbaarheid bij krachtens wettelijk voorschrift uitgeschreven verkiezingen; het zijn van raadsman of gerechtelijk bewindvoerder, tenzij door of vanwege den procureur-fiscaal anders wordt bepaald.’*⁵⁶⁰ Tegen de beslissing tot voorwaardelijke buitenvervolginstelling kon verzet worden aangetekend.⁵⁶¹ Indien verzet werd aangetekend, hield dat in dat de zaak van de betreffende verdachte of door een Kamer van een Bijzonder Gerechtshof of door het Tribunaal in behandeling werd genomen.⁵⁶² Bovendien kon een buiten vervolging gestelde, *‘behoudens uitzonderingen opgenomen in artikel 24, niet opnieuw worden aangehouden of in*

⁵⁵² Zie ook rubriek 3.9 en 9.2.

⁵⁵³ H.J. Ewoud Vermeulen, *Rapport van de juridische werkgroep van de Gemeenschap oud illegalen in Nederland ten aanzien van het ontwerp van wet, houdende voorzieningen met betrekking tot de bijzondere rechtspleging*, Utrecht: 1947, p. 15, 16.

⁵⁵⁴ Belinfante 1978, p. 199.

⁵⁵⁵ P.J. Oud, *Honderd jaren. Een eeuw van staatkundige vormgeving in Nederland, 1840-1940, bewerkt en aangevulde voor de periode na 1940 door J. Bosmans*, van Gorcum Assen, 1979, p. 319-321.

⁵⁵⁶ Romijn 1989, p. 175-183.

⁵⁵⁷ Besluit F280, artikel 3-5, 18-24; Belinfante 1978, p. 129-131.

⁵⁵⁸ Archief CABR, inv. nr. 79209.

⁵⁵⁹ Besluit F280, artikel 18 lid 2.

⁵⁶⁰ Besluit F280, artikel 21 lid 1; Archief DGBR, inv. nr. 94.

⁵⁶¹ Besluit F280, artikel 25-32.

⁵⁶² Besluit F280, artikel 29.

*bewaring gesteld op verdenking van een der in artikel 1 van het Besluit F280 bedoelde feiten of gedragingen.*⁵⁶³

Alleen indien een nieuwe verdenking rees, of over oude verdenkingen nieuwe feiten aan het licht kwamen, of wanneer de voorwaarden gesteld bij een buitenvervolginstelling niet werden nageleefd, konden de bijzondere voorwaarden worden gewijzigd, de buitenvervolginstelling worden ingetrokken, een bevel tot aanhouding worden uitgevaardigd of een waarborgsom verbeurdverklaard worden. Dit alles moest dan door de procureur-fiscaal in elk van de vijf ressorts beslist worden.⁵⁶⁴

Tot officier-fiscaal waren benoembaar Nederlanders en Nederlandsche onderdanen, tevens ingezetenen van het Koninkrijk, die ten minste 25 jaar oud waren. De officieren-fiscaal zouden een bezoldiging krijgen, geregeld door de minister van Justitie.⁵⁶⁵ Per Bijzonder Gerechtshof werden meerdere officieren-fiscaal aangesteld. Zo werden bij het Bijzonder Gerechtshof Leeuwarden tien officieren-fiscaal aangenomen. Bij de Bijzondere Gerechtshoven Amsterdam en Den Haag werden er veel meer aangesteld.⁵⁶⁶ De officieren-fiscaal verrichtten hun werk onder de verantwoordelijkheid van de procureur-fiscaal in het ressort van bijzondere rechtspleging waar zij waren aangesteld. De officieren-fiscaal traden niet op tijdens rechtszittingen, verhoorden geen verdachten en deden geen onderzoek naar daden, maar deden hun onderzoek aan de hand van de dossiers.

Ondanks de enorme berg dossiers namen de officieren-fiscaal ieder geval uitvoerig onder de loep. In de eerste chaos na de oorlog lagen de dossiers verspreid over de vloer, want kasten waren er nog niet in het geïmproviseerde bijzondere gerechtshoeven.⁵⁶⁷ In Amsterdam was de dossiervorming hopeloos. Volgens P. Romijn werden de dossierstukken en archivalia los in de kelder gestort, om te zorgen dat de stukken niet in de weg lagen van de medewerkers.⁵⁶⁸

3.10 Problemen tussen de verschillende actoren in de bijzondere rechtspleging onderling

Achter de schermen van de bijzondere rechtspleging heeft gedurende het hele functioneren van deze rechtspleging een aantal machtsstrijden gewoed, onder andere tussen de regering en de oud-illegalen, tussen de rechterlijke macht en de functionarissen van de Bijzondere rechtspleging, over de doodstraf, over de implementatie van het internationaal oorlogsstrafrecht, over het inzetten van leken in de bijzondere rechtspleging, over de arrestatiebevoegdheid.⁵⁶⁹ Deze machtsstrijden hebben voor vele problemen gezorgd bij de rechtspraak, ook in de Kamer Groningen. Zoals J. Kerkhof, medewerker van de POD, later PRA Groningen het formuleerde: *‘Voor de bijzondere rechtspleging zijn er veel voetangels en klemmen. Veel te veel zaken, veel te veel geïnterneerden. Bovendien wordt over het Hof, Tribunaal of Zuiveringscommissie heen, tegen elkaar geïntrigeerd. Zodat iedereen naar het einde verlangt. Ik ben het er roerend mee eens, hoe eerder hoe beter, als men maar niet uit het oog verliest dat de aanstichters en hoofddaders van deze vijf jaren ellende voor 99% onder de Duitsers moet worden gezocht. Moge het oordeel van de geblinddoekte Themis over deze kleine groep de burgerij van stad en lande enige bevrediging schenken.’*

Binnen de bijzondere rechtspleging hebben verschillende groepen functionarissen uitgebreid kritiek geuit op het functioneren van andere actoren. Zo bekritiseerden commandanten van interneringskampen en advocaten elkaars functioneren en hadden advocaten kritiek op de POD en andersom. Officiëren-fiscaal en de POD wantrouwden elkaar, raadsheren uit de bijzondere rechtscolleges bekritiseerden de verdediging en advocaten-fiscaal, en het Directoraat-Generaal voor de bijzondere rechtspleging bekritiseerde de zorg voor dossiers bij de Bijzondere Rechtplegingscolleges. Zo blijkt in 1947 een dossier van een ‘politiek delinquent’ verdwenen te zijn.

⁵⁶³ Besluit F280, artikel 24.

⁵⁶⁴ Besluit F280, artikel 23.

⁵⁶⁵ Besluit F280, artikel 4 en 5.

⁵⁶⁶ Hoeveel officieren-fiscaal bij de andere Bijzondere Gerechtshoven waren aangesteld is mij niet bekend.

⁵⁶⁷ www.geschiedenis24.nl/andere-tijden/afleveringen/2005-2006/De-laatste-doodstraf.html: Verklaring van G.R. Nubé, voormalig advocaat-fiscaal in Leeuwarden, in: Andere Tijden: *De laatste doodstraf*, aflevering van 6 december 2005.

⁵⁶⁸ Romijn 1989, p. 165.

⁵⁶⁹ OVCG, inv. nr. 185, Jan Kerkhof, medewerker van de POD, later PRA Groningen.

Het Directoraat-Generaal voor de bijzondere rechtspleging wijt dit aan een slechte administratie op het kantoor van de procureur-fiscaal in Leeuwarden. Om het dossier te kunnen reconstrueren verzoekt het Directoraat-Generaal de politie in Stadskanaal om toezending van documentatie.⁵⁷⁰

⁵⁷⁰ Archief Militair Gezag, inv. nr. 1328; Advocatenblad, 1946, p. 37-42; Militair Gezag, Circulaire 4 juli 1945, no II A 2923/82: Raadsman toelaten bij zijn cliënt en vrije briefwisseling tussen cliënt en raadsman verplicht; Advocatenblad 1946, p. 11; Advocatenblad, 1946, p. 33-35.: *"Zo heeft het ressort Zuid-Holland de al dan niet buitenvervolginstelling reeds goed georganiseerd en is in volle werking."*; Advocatenblad 1946, p. p. 39; Archief Militair Gezag, inv. nr. 1328; AOK, inv. nr. 1334; Archief CABR, inv. nr. 71495, 76300 + 217.